Birikim

Aylık sosyalist kültür dergisi

MURAT BELGE
Dokuz yılın birikimi

ÖMER LAÇİNER
Yeniden sosyalizm ve sosyalizmde devrim

CAN YÜCEL
Yeniden çıkacak olan Birikim

AHMET İNSEL
Liberalizm, muhafazakârlık ve Türkiye'de toplumsal tahayyül

BÜLENT SOMAY
Önce meşruiyet

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ
26 Mart ve sonrası için bir çerçeve

RESİMLİ GAYRIRESMÎ TARİH
Bir köylü mebus adayı seçimi

DEĞİNMELER
MÇP, RP ve "İslâmî Diriliş" • İşkence üzerine notlar
Kaçıncı hamur kültür? • Vaclav Havel ve özgür ruhlar

MAYIS 1989 **1** 3000 TL

Birikim

Aylık sosyalist kültür dergisi

1

MAYIS 1989

5

MURAT BELGE

Dokuz yılın birikimi

19

ÖMER LAÇİNER

Yeniden sosyalizm ve sosyalizmde devrim

33

CAN YÜCEL

Yeniden çıkacak olan Birikim

34

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ

26 Mart ve sonrası için bir çerçeve

41

AHMET İNSEL

Liberalizm, muhafazakârlık ve Türkiye'de toplumsal tahayyül

55

BÜLENT SOMAY

Önce meşruiyet

59

RESİMLİ GAYRIRESMÎ TARİH

Bir köylü mebus adayı seçimi

63

DEĞİNMELER

TANIL BORA

MÇP, RP ve "İslâmî Diriliş"

MURAT TAŞDEMİR

İşkence üzerine notlar

BÜLENT SOMAY

Kaçıncı hamur kültür?

HALİL TURHANLI

Vaclav Havel ve özgür ruhlar

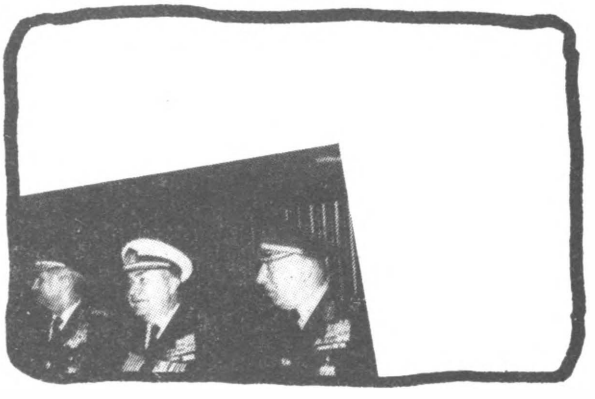

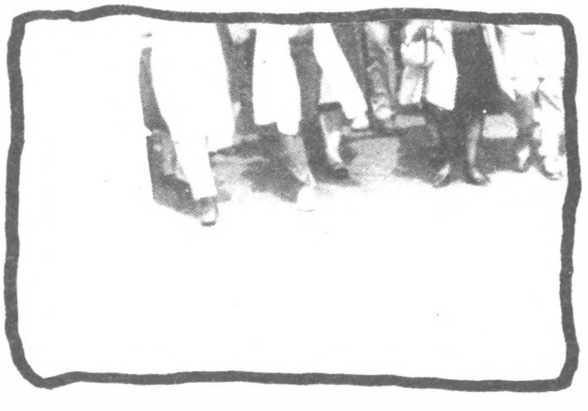

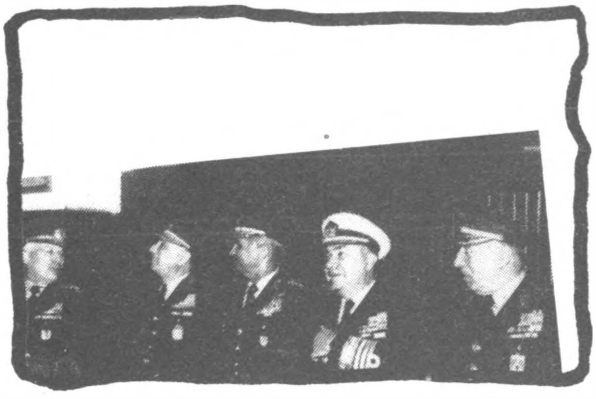

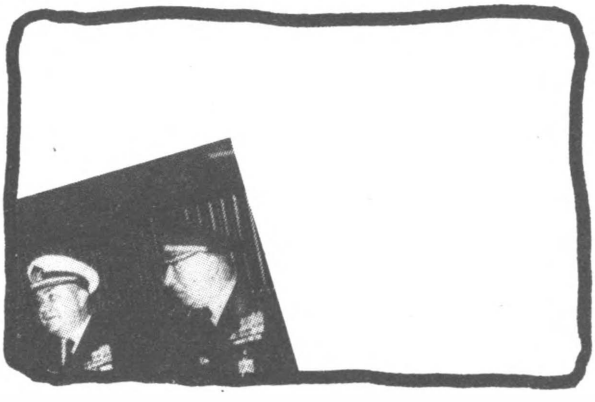

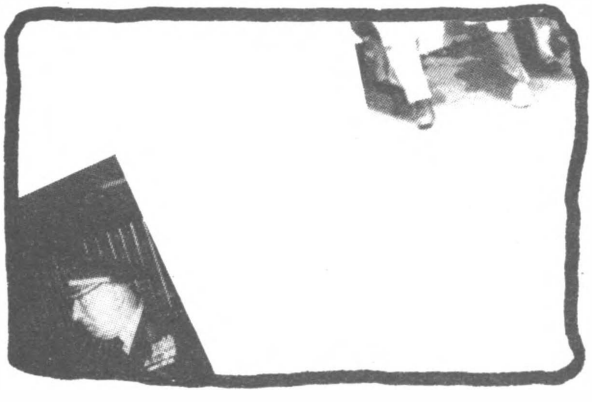

V A D Ö N D Ü

Birikim Yayıncılık Ltd
Şirketi adına sahibi: *Murat Belge*
Yazışleri Müdürü: *Abdullah Onay*
Görsel Tasarım: *Ümit Kıvanç*
Uygulama: *Hüsnü Abbas*
Ofset yapım
(CG Integrator): *Perka A.Ş.*
Baskı: *Ayhan Matbaası*
Dağıtım: *Hürriyet Holding A.Ş.*

Abone olmak için, aşağıda belirtilen abone bedelini, **Birikim Limited Şirketi'nin Pamukbank Türbe Şubesi 210233 No'lu** hesabına yatırmanız ve banka dekontu fotokopisini, **Birikim Yayınları, Küçükayasofya Caddesi, No:17-19/A, Sultanahmet 34400 İstanbul** adresine göndermeniz yeterlidir. Adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve abone işleminizin hangi sayıdan başlayacağını lütfen bildiriniz.

Abone bedelleri:

Yurtiçi:	36.000 TL.
Avrupa, Ortadoğu:	25 $
Amerika:	30 $
Avustralya:	30 $

Birikim Yayınları
Küçükayasofya Cad. No.17-19/A Sultanahmet 34400 İstanbul Tel. 512 17 34

Birikim dergisinin yayımlanması, 1980 yılının Nisan'ında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından durduruldu. Durdurma nedeni derginin kendisiyle ilgili değildi. Sıkıyönetim yaklaşan 1 Mayıs'ta olabilecek her türlü gösteri veya kutlamayı önlemeye çalışıyordu. Sosyalistler de ne yapılabileceğini tartışıyordu. **Birikim** tek yapraklık bir özel ek yayımlayarak görüşünü duyurdu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı ise (o sıra İstanbul'da komutan Necdet Üruğ idi) 1 Mayıs'tan söz eden bütün yayınları durdurduğunu bir bildiri ile tebliğ etti. Sayılan dergiler arasında **Birikim** de vardı.

Böyle bir karar olmasa **Birikim**'in 62-63. sayısı 1 Mayıs 1980'de yayımlanacaktı. Sıkıyönetimin "12 Eylül öncesinde de" ne kadar keyfî olduğunu gösteren bu bildiriden dokuz yıl sonra, 1 Mayıs 1989'da **Birikim**'in yayınına devam ediyoruz.

Birikim yayımlandığı sürece, yaşanan olaylar içinden tarihî bakımdan daha anlamlı veya belirleyici olduğunu düşündüğümüz örnekleri (süreçler, olaylar, eğilimler v.b.) öne çıkararak incelemiştik. Bu işi genellikle derginin ilk sayfalarında yer alan "imzasız" yazılarda yerine getirmiştik. Şimdi, dokuz yıllık bir aradan sonra, artık "ayın" olaylarına değil, bu dokuz yılın gelişmelerine eğilmek gerekiyor.

Bu kolay bir iş değil elbette. İlginç olaylarla dolu, birtakım önemli yapısal değişimlerin gerçekleştiği, dokuz yıl gibi azımsanmayacak uzunlukta bir dönemin "tam" bir analizi zaten yapılamaz. Onun için, **belirli bir perspektiften** bakıldığında daha önemli görünen "trend"leri seçerek bunlara dayalı bir değerlendirme yapmak durumundayız. Bu "belirli perspektif" de, Türkiye'de sosyalist mücadelenin karşısındaki sorunların çizdiği bir perspektiftir.

Bugünden başlayalım: bulunduğumuz noktanın bir belli açıdan neler gösterdiğini saptamaya çalışalım. Sonra geriye dönerek bizi bu noktaya taşıyan belli başlı süreçleri inceleyelim. Son olarak da, bütün bunların **gelecek** için ne gibi anlamlar taşıdığını araştıralım.

NİSAN YAĞMURU

Şu anı belirleyen en önemli olay Mart sonunda yapılan yerel yönetim seçimleridir. Oy dağılımı, katılan partilerden hangilerinin kazançlı, hangilerinin kayıpta olduğu basında çıkan çeşitli dökümler, sayılarla belli oldu. Sonuçların şaşırtıcı olduğu konusunda oldukça genel bir görüş birliği var. Anavatan Partisi'nin bu derece gerilemesi beklenmiyordu. Onu sollayan partilerden, yükselme oranı daha şaşırtıcı olanı da Doğru Yol Partisi'dir. RP ve MÇP'nin oyları kendi çerçevelerinde ilginç. Sol oy oranı ise, SHP ve DSP'nin toplamında % 37 dolayında ki, bu herhangi bir önemli artış göstermiyor.

Seçim bir yerel yönetim seçimi olduğu için, belirli kişilerin, kişiliklerin performansı da önem taşıyordu; bu alanda da şaşırtıcı denebilecek -başta Dalan'ın kaybetmesi gibi- değişimler oldu.

Bütün bunlardan biz şöyle bir global sonuç çıkarıyoruz: seçmen neyi istemediğini oldukça net bir biçimde belli etmiştir. Seçimde yenilenin kim olduğu, uzun boylu yoruma gerek bırakmayan bir berraklıkla ortaya çıkmıştır (ancak burada da, kaybeden ANAP'ın kesin olarak hangi somut politikalarından ötürü kaybettiğini biraz daha ayrıntılı bir biçimde değerlendirmek gerekiyor). Seçmenin **neyi istediği** sorusunun cevabına gelince, burada

da aynı netliğin varolduğunu söylemek daha zor görünüyor.

Denebilir ki, verilmiş oyların ortaya çıkan sonuçları, o oyları veren seçmenleri de şaşırtmıştır. Bu noktada İstanbul daha çarpıcı bir örnek olarak ele alınabilir. İl Genel Meclisi'ne verilen oylar gibi, seçmenin parti tercihini daha çok belli eden oylar bir yana, Bedrettin Dalan'ın durumu başlı başına ilginçtir. Pek çok seçmenin, "Dalan nasıl olsa kazanacak, ama bari ben bir başkasına oyumu vereyim" diye özetlenebilecek bir ruh hali içinde sandık başına gittiği genel olarak kabul ediliyor. Çünkü Dalan'ın kendini ayrı tutma yolundaki bütün çabalarına rağmen Dalan-ANAP özdeşliği bir olgu olarak vardı. ANAP'a sırt çevirme tavrının yaygınlığı, herkesin her şeye rağmen "nasıl olsa kazanır" dediği Dalan'ı da başkanlıktan uzaklaştırdı.

Türkiye çapında sonuçlara baktığımızda, aynı olayın tekrarlandığını görüyoruz. Bunun kısaca anlamı, halkın iktidarı değiştirmiş olmasıdır (Özal'ın istifa etmemekte diretmesi olayın uzunvadeli sonucunu herhalde engellemeyecek). Asıl önemli olan da, kitlelerin herhangi bir şeyi değiştirmemelerini garanti altına alacak her şeyin yapıldığı 12 Eylül sürecinin bu aşamasında, bu olayın gerçekleşmesidir. Bu dokuz yıllık süre içinde, kitleler de kendilerinin pek bir şey değiştiremeyeceğine inanma noktasına gelmedilerse de bir hayli yaklaşmışlardı. Gene aynı baskılı dönemde insanların düşüncelerini dile getirme alışkanlıkları da iyice gerilediği için toplum saydamlığını kaybetmiş, genel eğilimleri önceden tahmin edebilme imkânları kısılmıştı. Nitekim günümüzün moda kurumları haline gelen kamuoyu araştırma şirketleri de, bir iki istisna dışında, sonuçları tahmin etmekte başarısız kaldılar.

İşte böyle bir ortamda, bir yerlerde ve bir zamanlarda kurulmuş olup devam eden, önemli yön değiştirmeleri olmaksızın devam edeceğine de inanılan bir süreç birdenbire önemli bir kesintiye uğrayıverdi.

Kitlesel depolitizasyon ve edilginleşmenin ciddi boyutlara ulaştığı bu dönemde böyle bir seçim sonucu, sağlıklı bir esinti, bereket getiren bir nisan yağmuru gibi bir etki yapmıştır.

İSTENEN "DÖNÜŞ" MÜ?

Yukarıda, seçim sonuçlarının, kitlenin ne istediğinden çok ne istemediğini belli ettiğini söylemiştik. Bu da, sözkonusu apolitik dönemin dolaysız bir sonucudur. Halk nicedir, "bir şey isteme hakkı"na sahip olduğu bilincini kaybetmiş gibiydi. Ama bu yeni durumda, her şeye rağmen bir şeyleri değiştirme gücüne sahip olduğunun herhalde farkına varmıştır. O halde, şimdi **neyi istediğini de** düşünmeye başlayabilecektir.

Aslında bu konuda **hiçbir** belirti olmadığı söylenemez. Şu anda görünen belirti de sol açısından çok iyimser değil. Çünkü öyle görünüyor ki bir süredir geçerli olan konjonktürde halkın çoğunluğu varolan sorunlarını sol değil, sağ bir hükümetle çözmeye daha yatkın. Bu, seçim öncesinde az çok görülebilen bir sorundu. 12 Eylül politikaları solu ezmeye çalışırken sağı da bölmüştü. Başlıca DYP ile ANAP arasında sağı destekleyen seçmen bölüneceği için aradan SHP en fazla oy almış parti olarak sıyrılabilirdi. Ama -şimdi gerçekleşmiş olan- bu durum, SHP'nin ardında güvenilir bir halk çoğunluğu olduğu anlamına gelmeyecekti. Olaya sağın kendi iç sorunları açısından bakıldığında, ANAP'ın ikinci, DYP'ninse üçüncü sırada olmaları büyük bir ihtimalle daha çetin komplikasyonlar getirebilirdi.

Çok değil, yerel seçimden altı ay kadar önce, Özal bir referandum serüveninden geçmişti. Kimileri, o referandumda Özal'ın elde ettiği yüzdedeki düşme oldukça az göründüğü için, yolunun bundan sonra da açık olacağını düşünmüştü. Oysa Özal ve ANAP için sanırız sonun başlangıcı bu referandumdu.

Biraz da geleceği önceden görmüş gibi, seçim tarihini öne almaya çalışıyordu Özal. Bir hayli gayrı ciddi bir tutumla, bunu bir referandum konusu haline getirdi. Böylece, politik gerilimi anlamsız bir biçimde yükseltti. Kampanyanın belirli bir aşamasında da, sonuç kendi değerlendirmesine göre olumsuz çıkacak olursa istifa edeceğini açıkladı. Bütün bunlar, bir politikacı için çok anlamlı davranışlar değildi. Nitekim, gazetelerde, o sırada Türkiye'ye ziyarete gelen uluslararası ekonomik kuruluşlardan bir yetkilinin bu haberi işitince "My God!" dediği yazılmıştı.

Ama herhalde Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarından da tepkisi benzer olanlar vardı. Özal'ın böyle gereksiz bir risk yaratması, yok yere, sonu varlık ya da yokluğa varan bir sorun icat etmesi bir politik basiretsizlik örneğiydi ve kimilerimiz bunun partisi içinde olduğu gibi desteği ANAP açısından önemli olan iş çevrelerinde de Özal'a karşı bir güvensizlik duygusu yaratacağını düşünmüştü. "İstediğim olmazsa giderim," demek, bir politikacının hayatında ancak bir kere yapabileceği bir şeydir. Ama Özal orada harcadığı bu kozu yerel seçimlerde bir kere daha piyasaya sürdü. Seçim sonuçları son derece net olduğu halde, şimdi bu sözünü tutmuyor. Buna bakılırsa, referandum da yenilgiyle sonuçlanmıştı; gerçi o zaman Özal kendine verilmiş oy yüzdesinden çok geriye düşmediği gibi bir "tevil" bulmuştu, ama bu da öyle çok inandırıcı bir tevil sayılmazdı.

Aradan geçen kısa süre içinde yalnız partisinde ve iş çevrelerinde değil, genel olarak bütün toplumda, yukarıda belirtildiği gibi toplumun kendisinin de fazla haberdar olmadığı bir değişim gerçekleşmiş. Bu, özellikle daha önceki referandumun sonuçlarıyla kıyaslandığında ilginç bir değişim. Çünkü yerel seçim sonuçlarını birçok kişi, "12 Eylül öncesi" siyasi çizgilere bir dönüş olarak yorumladı ve ortaya çıkan tabloda bunu düşündürecek özellikler var. Oysa sözkonusu referandumda eski siyasi önderlerin "affı" pek fazla rağbet görmemişti. Bu durumda, şimdiki sonuçları bir "geçmişe dönüş" gibi yorumlamak doğru oluyor mu?

"Geçmişe dönüş" temasıyla birlikte biz de bir dönüş yapalım ve bu sürecin resmî başlangıç noktası olan 12 Eylül'e, sonra da gerçek başlangıç noktalarına göz atalım.

12 EYLÜL VE DEPOLİTİZASYON

12 Eylül askerî müdahalesi tarihimizin önemli bir dönemeci oldu. Bu tarihle başlayan ve bir kısmı "geri dönülmez" izlenimi veren süreçleri burada incelemeye çalışacağız. Ama buraya gelmeden önce, teorik bir konu üstünde biraz durmak gerekiyor. Bilindiği gibi, askerî bir rejim, toplumun görece normal işlediği zamanlardan farklı olarak, komutaya dayalı ve güdümlü denebilecek bir toplum görünümü yaratır. Normal zamanlarda bireysel ya da kurumsal iradeler toplum üzerinde etkilerini üretir, ama askerî rejim sırasında olduğu kadar belirleyici olmazlar. Askerî rejimde irade merkezleri azalır, asgariye inerken, bu iradelerin hükmünü icra etme gücü de alabildiğine artar. Bunun bir kısmı, olağandışı durumun gereği yaratılmış bir görüntüdür; yani, koşullar normalleşince toplum askerî rejim altında benimsemiş gibi göründüğü bazı davranışları derhal terkeder. Ama kalıcılaşmış süreçler, davranışlar v.b. de olabilir. Şimdi, üç beş kişinin irade ve komutlarının bir toplumu bütünüyle biçimlendirmeye yetmediğini biliyoruz. Ancak toplumda potansiyel olarak zaten varolan bazı eğilimler bu komutlarla çakıştığında, toplum için yeni bazı genel **trend**'ler ortaya çıkabilir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'nin seksenli yıllar boyunca belirgin olan bir özelliği toplumdaki genel **depolitizasyondu**. 12 Eylül darbesi hiçbir önemli direnişle karşılaşmadı. Sonraki uygulamalar, birçoğu tüyler ürpertici ya da akıllara durgunluk verici özellikler taşıdığı halde, gene aynı kayıtsızlıkla karşılandı. Bugünlerde, 1989 ortalarında, "acaba değişiyor mu?" dediğimiz durum temelde bu depolitizasyon durumu.

Bu süreç 12 Eylül'ün doğrudan ürünü müdür? 12 Eylül darbesinin bunu amaçladığı yeterince açıktır. Öyleyse, darbe amaçladığını gerçekleştirmiş ve böylelikle kendi açısından başarı kazanmış mıdır? Bizce olayın açıklaması böyle değil. Tam da yukarıda değindiğimiz biçimde, darbe ve onun iradesi, toplumda zaten varolan eğilimle buluştuğu için böylesine derin bir depolitizasyon ortaya çıkmıştır.

Birikim son sayılarında bu olguyu sürekli olarak gündeme getiriyordu. 1979-1980 yıllarında depolitizasyon **Birikim** açısından artık bir "olgu" haline gelmişti ve bizler bunun nedenlerini, başlangıç noktalarını arıyorduk. O zamanki saptamadan tek ve rastgele bir örnek verelim: *"Sürekli olarak vurguladığımız gibi bugün Türkiye'deki sosyalistler, toplumsal muhalefet hareketinin 1977 ortalarından bu yana duraklamasının, 'kendi' kabuğuna çekilmeye yönelmenin nedenlerini derinliğine kavramak zorundadırlar. Hiçbir sosyalist toplumsal muhalefet hareketinin eskisinden çok daha yaygın, kitlesel, güçlü biçimde yükselmesi için ortada eskisinden daha fazla neden var görünmesine karşın; neden dolayı gelismelerin aksi yönde olduğu olgusunu, bu soruyu ihmal edemez."* (**Birikim**, sayı 60, s.19, Şubat 1980.)

Gelgelelim, o dönemde sosyalistlerin çoğu bu saptamayı kabul etmiş bile değildi. Bu saptamayı büyük şehirlerin "küçük burjuva" çevrelerindeki gözlemlerimiz sonunda yaptığımızı, Anadolu'da bambaşka bir hava estiğini, bizim söylediğimizin tersine büyük bir "politizasyon" olduğunu bize söyleyenler oldu (bunlar sıradan insanlar değil, önemli sosyalist hareketlerin yetkilileriydi). Daha sonra yaşadığımız tarihin bu ikinci değerlendirmeyi haklı çıkardığı herhalde iddia edilemez.

Sorun, bir "haklı çıkma" sorunundan ibaret değil; çok daha hayatî. 1980'de depolitizasyonun nedenlerini araştırmak gerektiğini ileri sürerken olgunun varlığı hakkında bile anlaşmaya varamamıştık. Ama olgunun sonuçlarını hep birlikte ve hiç de sevimli olmayan bir biçimde yaşadık. Bu sürece nasıl girildiği bugün hâlâ tartışılmadığı gibi, sosyalist hareket içindeki olumsuzluklardan söz etmek bazıları tarafından neredeyse bir ahlâki suç gibi görülebiliyor. Gene bazıları için, "12 Eylül öncesi tavırdan bir adım uzaklaşmamış olmak" en büyük erdemlerden biri. Oysa 12 Eylül'ün böyle yaşanmasında, sözkonusu "12 Eylül öncesi tavırların" azımsanmayacak bir payı vardı.

1977'NİN ANLAMI

Yukarıdaki alıntıda, depolitizasyon sürecinin başlangıcı olarak 1977 tarihine değiniliyor. Toplumsal süreçler şüphesiz böyle kesin bir tarihten, tek bir olaydan

v.b. başlatılamaz. Her toplumsal olayın belirli bir "evveliyatı" vardır. Gene de, birçok eğilimi biraraya getiren, eğilimleri aniden güçlendiren ve belirginleştiren, akışın yönünü değiştiren olaylar vardır ki, belirli süreçlerin dönemlendirilmesinde bunlar ön plana çıkar. **Birikim**'in depolitizasyon başlangıcı olarak 1977'yi seçmesinin nedeni, o yılın kanlı 1 Mayıs olayıdır. Bunun ne anlama gelebileceği, daha o dönemin **Birikim**'inde analiz edilmişti:

" 'Demokratik sol' sınırları aşan ve hâlâ arayış içinde olan politik potansiyel, yani toplumsal muhalefet, 'sosyalistler içi çatışma'dan nasıl etkilenebilir? Bu olay, bu muhalefetin arayışını ne yöne kanalize eder?

Birbirlerini katleden, sonra da düşmanlığı bildiri ve demeç savaşıyla sürdüren sosyalistler, kendi siyasal-toplumsal anlayışlarını toplumsal muhalefeti oluşturan kitlelere nasıl benimsetebilirler? Bu kitlelere hangi ***bilinçli eylem perspektifini*** *sunabilirler?*

Taksim'de atılan kurşunlar, toplumsal muhalefet ile sosyalist hareket arasındaki sınır bölgesine sıkılmıştır. Bu sınır çizgisi, devrimcilerin kurşunlarıyla ölenlerin cesetleri ile çizilecekti... Yani amaç, bir politik olgunluk düzeyi olarak sosyalizmi alternatif olmaktan çıkarmaktır. ...olayın yarattığı, yaratmayı başardığı gerçek kötülüğün etkilerini ise daha uzun süre yaşayacağız. Bunun bilincine varmamakta ısrar etsek bile." (**Birikim**, sayı 28-29, s.9-10, Haziran-Temmuz 1977.)

1 Mayıs 1977, sosyalistlerin kendilerini kitlelerin gözünde "güvenilmez"leştirdikleri tek olay -ne yazık ki- değildi, ama en önemli olaylardan biriydi. 1 Mayıs 1977 ile 12 Eylül 1980 arasındaki sosyalist davranış da, bu çok acı olayın olumsuz etkilerini geçersizleştirecek tutarlı ve sürekli bir başarı çizgisine erişemedi. **Birikim**'in son sayılarını çıkardığımız dönemlerde elle tutulur derecede somutlaşan depolitizasyon, 12 Eylül'de darbe yapanların güvenle üstüne basabileceği boynu eğiklik zeminini hazırlamıştı.

GENEL İFLAS

Bu noktada yalnız sosyalist hareketin gerilemesine değil, ülkedeki bütün politik hareketlerin iflas etmişliğine bakmak gerekiyor. Altmışlı yıllara egemen olan iyimser hava, yetmişlerdeki çeşitli arızalarla karşılaşmış, bir şeyler tıkanmaya başlamıştı. Sağ, yetmişlere kendi içinde bölünmüş olarak girdi. Seçim sonuçlarından hareket edilirse, çoğunluğun hâlâ sağda olduğu görülür; ama enerji, değişim, heyecan yetmişli yıllarda soldaydı. Yükselen eğri de oradaydı. Yetmişlerin çeşitli çalkantıları arasında, farklı ve mutlu "yarınlar"dan dem vuran bütün düzen-içi politik hareketler iktidar paylaştı, denendi. Seksenlere gelindiğinde toplum büyük ölçüde durulmuş, heyecan ve beklentilerini kaybetmişti. Karşılıklı vuruşma, herhangi bir çıkış ufku aralamadan, körlemesine sürüyordu. **Birikim** bu çerçevede şunları söylemişti:

"Ardından faşist hareketin K.Maraş katliamı geldi. Artık belli olmuştu ki Türkiye toplumunun yoğun bir politikleşme yaşadığı 1973 sonrası bunalım çözüm aşamasına varmıştır...

***Birikim**'de 'iç savaş' mı 'demokratik düzen' mi düğümünün en geç Haziran ayında çözüleceği belirtilmişti. Nitekim öyle oldu. Haziran ayı ortalarında faşist hareketin sahip olduğu inisyatifi yitirdiği, dolayısıyla bunalıma 'demokratik düzen' platformunda çözüm aranacağı belli olmuştu. Şu da belli olmuştu ki CHP ağırlıklı hükümetin ömrü 14 Ekim'de sona erecektir... 14 Ekim sonuçları bunu resmen tescil etmekle kalmamış, içine girilen politik durgunluk sürecinin önceden görebildiğimizden daha hızlı seyrettiğini, 'istikrar eğilimi'nin sandığımızdan daha güçlü olduğunu göstermiştir."* (**Birikim**, Ekim-Kasım 1979, sayı 56-57, s.16).

Maraş kıyımında iç savaş gerçekten ciddi bir ihtimal olarak belirmişti. Ama toplum yapısında bu tür serüvenlere karşı ve daha "normal" sayılabilecek bir düzenden yana eğilimler hâlâ güçlüydü; nitekim, sonunda belirleyici olanlar da bu güçler oldu. Ama toplumdaki "fenomenal" çalkantı sürüyor ve huzursuzluğu besliyordu. Dolayısıyla toplumun geleneksel "sahibi"nden alışılmış mesajlar yeniden duyuldu: ünlü, "uyarı mektubu". Düzenin temel partileri olan AP ve CHP o günün ortamında bu mektuptan yeterince "uyarılamadılar". Dolayısıyla, daha uzak görüşlü olmaları halinde sağlayabilecekleri "sivil uzlaşma" şansıyla birlikte, başka birçok şeyin de kaybolmasına yol açtılar. İşte o ay çıkan **Birikim**'in değerlendirmesi:

"... 'ordu üst komuta heyetinin yönetime elkoymaktan söz etmemesi, hattâ bu konuda güvence vermesi, onların demokrasiye bağlılığının göstergesi olarak' asla yorumlanamaz. Metnin sözkonusu içeriği ve 'yönetime elkoyma konusundaki isteksizlik' yalnızca üst komuta heyetinin içinde bulunduğu açmazı göstermektedir.

Şu anda 'yönetime elkoymak' taraflısı değildir ordu komuta heyeti. Ve herhalde bu tutumunu elden geldiğince korumaya çalışacaktır. Çünkü Türkiye'yi yönetmenin, hele varolan koşullarda bir Türkiye'yi yönetmenin altından kalkabilecekleri konusunda derin tereddütleri, güvensizlikleri vardır.

Fakat 'uyarı' metnini vermekle, Türkiye'deki gidişe öylesine bir etkide bulunmuşlardır ki, bundan sonraki gelişmelerin, olayların onları iteleyeceği yer 'yönetime elkoyma' noktasıdır...

Bu bakımdan her ne kadar 1973 Mart'ındaki güç ve prestijlerine oranla çok şey kaybetmiş olsalar da, düzenin iki büyük partisinin birlikte veya herhangi birinin oluşturduğu bir partiler ittifakı ile 'demokrasi' adına bir çıkış yapması ve 'uzlaşma halini' bozmaya çalışması (burada 'etkili çevreler'le bir 'uzlaşma' kastediliyor) ihtimal dışı değildir. Elbette daha güçlü ihtimal, ordunun 'ikinci adım'ı atmasıdır."
(**Birikim**, Aralık-Ocak 1980, sayı 58-59, s.10-11 ve 14).

Nitekim "ikinci adım" atıldı. Mefluç sivil politik güçler kendilerini savunamadılar bile. Bu durumda kitlelerin onları savunmasını beklemenin pek anlamı olamazdı. Toplumda daha olumlu bir geleceğe inanç kalmış olsaydı, hattâ toplumun bir kesimine hitap eden bir politik hareket o çerçeve içinde olsun böyle bir perspektifi ayakta tutuyor olabilseydi, kendi içinde hiçbir incelik, ustalık veya beceri taşımayan 12 Eylül darbesi böylesine rahatça iktidara yerleşemezdi.

NASIL BİR KÂBUS?

Alıntılarda görüldüğü gibi **Birikim**, teorik etkinliğinin yanısıra politika pratiğini de izlemiş ve bugünden geriye dönüp bakıldığında bir hayli doğru olduğu kanıtlanan saptamalar yapmıştı. Saptamaların doğru çıkmasından daha şaşırtıcı olan, bu sözlerin sosyalist çevrede karşılaştığı duyarsızlık ve mesafedir. Bu konuda, bugün de çok farklı bir durum olduğu söylenemez. O dönemde **Birikim**'de bu analizler yapılırken, çok sayıda "sosyalist" yayın organında iri kıyım, kaba saba "proleter" resimleriyle birlikte "halkın mücadelesi yükseliyor" yollu iri puntolu başlıklar yer alırdı. Bugün de söylenenler -ve söylenenlerin söylendiği dil- aşağı yukarı aynı.

12 Eylül uzun bir baskı döneminin başlangıcıdır. Toplumun üstüne bir kâbus gibi çöken bu dönemin bazı temel özelliklerini kısaca hatırlayalım.

12 Eylül toplumun **kimliğini** yeniden tanımlamayı üstlenen bir hareketti. Öncelikle ve doğal olarak sola düşman bir hareketti, çünkü derinden derine, "ayakların baş olması" özlemlerini bastırmak gibi temel bir hedefi vardı. Hiyerarşik ve disiplinli bir toplum istiyordu. DİSK davasından bütün işçi sınıfına yönelik yasal ve fiilî uygulamalara, bu belirgin eğilim kendini göstermiştir. Ama çaresiz ve dirençsiz toplumda egemen sınıf üyesi bazı bireyler de uygun yöntemlerle hizaya getirilmiştir (Bezmen'den Karamehmet'e örnekler). Türkiye'de nihaî otoritenin ordu olduğunu herkes öğrenmelidir. Böylece, toplumun disiplinini bozanlar, "ara" kimlikli Bülent Ersoy'a varıncaya kadar cezalandırılmıştır.

"Ceza" kavramı 12 Eylül'ün çok temel bir kavramıdır. Toplum, silâhlı kuvvetlerinden izin almadan toplum olmaya tevessül ettiği için şiddetle cezalandırılmıştır. Bir "suç retoriği" oluşmuş ve devletin iletişim araçlarına, basına, her şeye egemen olmuştur ("iç ve dış düşmanlar", televizyonda teşhir edilen kitap ve yazı makinası gibi "suç âletleri" ve daha binlerce örnek). Mahkemeler, cezaevleri toplumun en canlı mekânları haline gelmiş, bizim tarihimiz açısından bile rekor düzeyde insan idam edilmiş veya idama mahkûm edilmiştir.

12 Eylül'ün dünya görüşü, 1980'lerin muhafazakârlığının damgasını taşıyan bir Kemalizm'dir. Bu çerçevede amaçlanan şeye, "1930'ların restorasyonu" diyebiliriz. 1930'lar, tek-parti rejimi, bu çevrenin altın çağıdır ve elde yetki bulunan her fırsatta oraya dönüş çabası başlatılır.

Bunun ana yöntemi "seçim" ilkesi yerine "tayin" ilkesini getirmektir. Bu dünya görüşüne göre **aşağıdan yukarıya** olan her şey tehlikelidir. Çünkü aşağıda anarşi, cehalet, kötü niyet, bencillik, kısacası fesat vardır. Onun için toplum yukarıdan aşağıya, emir ve tayinle kurulmalı ve sürekli denetlenmelidir. Aynı nedenlerle ve aynı mantık içinde, **politika kötüdür**. Politika farklı fikirler üretir, böler, kargaşa ve disiplinsizliğe yol açar. Doğru olan, **idaredir**. Ehil kişilerin toplum hakkında doğru ve gerekli kararları vererek insanları yönetmesidir.

12 Eylül dönemi boyunca bu zihniyet bütün bir topluma egemen kılındı ve bu anlayışın uygulaması yapıldı. Ama 12 Eylül daha önceki askerî darbeler gibi yerini yeni bir düzene bırakarak çekilmedi. Bugün de hepimizi etkileyen somut bir varlık bıraktı -özellikle yasal- kurumsal yapıda.

En başta Anayasa gibi belirleyici önemde bir hukuk belgesi üretti ve bugün hâlâ bu Anayasanın büyük ölçüde belirlediği bir düzen içinde yaşıyoruz. Günümüzün siyasi partileri, solcu ve demokrat SHP dahil, bu Anayasanın varlığından çok rahatsız görünmüyorlar (Özal'ın seçim öncesinde durup dururken ortaya çıkardığı yeni bir Anayasa önerisini ciddiye almak da şimdilik pek mümkün görünmüyor). Oysa 12 Eylül'ün Anayasası hâlâ, teoride ve pratikte, simgesel olarak ve fiilen, Türkiye'nin bir numaralı sorunudur; çözülmedikçe başka her çözümü de engelleyen bir sorundur.

Anayasa dışında bir de eğitim kurumlarında çok derin ve çok uzun vadeli bir tahribat yaptı 12 Eylül rejimi. Rejimin hiç hoşlanmadığı **düşünce** ile organik ilişkilerinden ötürü bu kurumların saldırıya uğramaları aslında doğaldı. Ama "doğal" olması tahribatın ciddiyetini azaltmıyor. En iyi zamanında pek çok kusuru olan eğitim sistemi çok ağır yaralar aldı ve bunların sonuçlarını her-

halde daha uzun zaman yaşamaya devam edeceğiz. Eğitim sistemine vurulan hoyrat darbe, toplumun kafasına vurmak gibi bir şeydir. Bugün Türkiye kafasına şiddetle vurulmuş ve tedavi yönünde hiçbir şey yapılmamış bir toplum durumunda.

Etkileri süren ve görünüşte sürecek olan, "kurumsal" diyebileceğimiz bu değişimlerin yanısıra, bugünkü çetrefilliğiyle Doğu sorunu da topluma 12 Eylül'ün bir armağanıdır. Gerçi bu 12 Eylül'ün yarattığı bir sorun değildi ve 12 Eylül'e gelinceye kadar aşağı yukarı bütün ilgili taraflar bu soruna olumsuz katkılarda bulunmuşlardı. Ama hassas toplumsal-politik olaylar karşısında, züccaciyeci dükkânında bir fil zerafetiyle davranan 12 Eylül sorunu alabildiğine tırmandırmış, belirli bir "içinden çıkılmazlık" noktasına getirmiştir.

12 EYLÜL "RUHU"

Bütün bunların ötesinde, toplumun tümünde belirli bir "ruh hali", bir tavır yarattı 12 Eylül. Bugün de sürmekte olan etkilerinin belki en önemlisi budur diyebiliriz.

Baskı, ahlâksızlık üreten bir olaydır - yapanda da, yapılanda da. 12 Eylül baskısının bir kısmı yalın, apaçık bir şiddete dayalıydı. Yetmişli yılların, öncelikle sosyalist olmak üzere, düzendışı sayılan radikal politik hareketlerine ve oralarda yer almış insanlara karşıydı bu şiddet. O dönem boyunca insan haklarının her düzeyde nasıl çiğnendiğini, işkencenin ne kadar yaygınlaştığını, işkencede tarihte görülmemiş sayıda insan öldürüldüğünü, hapisanelerin görülmemiş zulüm ocakları haline getirildiğini biliyoruz. Buralarda görevli binlerce insan -kimi meslekten, polisler gibi; kimi de erler gibi, gelip geçici- bu çarkta kendilerine verilen rolleri oynadılar. Bu rollerin bu insanların ahlâki yapıları üzerinde olumlu bir etkisi olmadığı açık, ama onlar bizi öncelikle ilgilendirmiyor. Bu bağlamda, doğrudan zulüm görenler de öncelikle ilgilendirmiyor. Onların çoğu direnmeyi ve onurunu korumayı başardı. Bu bağlamda önemli olan, durumu sessizce izleyen büyük çoğunluktur.

12 Eylül bizler için "huzur ve güven ortamı" yarattığını söylüyordu. Bunun nasıl yaratıldığını biz biliyorduk. Yaşı çok değil, yirmiye varmış her Türk vatandaşı, askerî bir rejim altında "huzur ve güven"in nasıl sağlandığını bilir. Ayrıca, 12 Eylül rejiminin kamuflajı asgarideydi.

Nasıl sağlandığını bildiğimiz "huzur ve güven" içinde şikâyetsiz, çoğumuz hattâ memnun bir halde yaşadık. "Kavga gürültü bitti" diyenimiz, "çocuklarımızı gönül rahatıyla okullarına gönderiyoruz" diyenimiz, "akşam sokağa çıkabiliyoruz artık" diyenimiz oldu. Bize bu konforları sağlamak için rejimin yaptıklarını böylece onayladık. Şimdi, böyle bir temel üzerinde sağlam bir toplumsal ahlâk yeşeremez, çünkü bu bir tür "suç ortaklığı"dır.

Elimize Anayasa referandumu gibi fırsatlar geçti. Onları da kullanmadık. Kaba kuvvetle yüzyüze gelmekten ürktük.

Rejimin doğrudan saldırısına uğrayanlarla dayanışmadık. Onları yalnız bıraktık. Sorunlarını dile getirmek bir yana, dinlemekten kaçındık.

Neden böyle davrandı büyük çoğunluk? Çok uzun-vadeli bakıldığında, toplumda direnişçi bir gelenek eksikliğinden söz edilebilir. Kısa-vadeli, 1975-85 arasını kapsayan bir bakışla, özellikle yetmişlerde yaşananların çok acı ve usandırıcı olduğu söylenebilir (zaten yukarıda, toplumun nasıl bir inanç ve güven kaybıyla depolitizasyona uğradığına değinmiştik). Bunlara eklenmesi gereken bir önemli etmen daha var: kurumların davranışları. Örgütsüz kitleler amorf, şekilsizdir. Dolayısıyla oradan gelecek net tepkiler v.b. beklemek aşırı iyimserlik olur. Özellikle de her türlü örgütlenmeyi suç sayan bir rejimde. Ama toplumun daha örgütlü kesimleri, kurumları da vardır ki, bunlar tepkilerini daha kolay biçimlendirebilir ve açığa vurabilirler.

DARBE VE KURUMLAR

12 Eylül, 27 Mayıs'tan kalma Anayasa'yı buruşturup çöp sepetine attı. Bu sürecin her aşamasında o Anayasa'ya sözlü olarak da hakaret etti. Böylece Anayasanın tamamı "tağyir ve tebdil edildi".

Meslekî varoluş gerekçelerini bu Anayasa'nın korunması ve uygulanması gereğinden alan hukuk kuruluşlarının üyeleri bu sırada ne yapıyorlardı? Bir yazarın da söylediği gibi, kutlama kuyruğunda sıra bekliyorlardı.

Üniversitenin gördüğü tahribata değindik. 12 Eylül'ün başında üniversiteler bir istisna ile kutlama telgrafları çektiler. YÖK uygulamasında birçok üniversite üyesi fiilî işbirliğine girdi. Yeni Anayasa'da temsil olunan hukuk anlayışının sahibi olan Kenan Evren'e üniversite fahrî hukuk doktorluğu payesini verdi.

Ve basın... Basın haketmediği -yani, hiçbir ciddi direniş göstermediği için haketmediği- baskılardan payını aldı. Tek tük istisnalar dışında, ki bunlardan başlıcası Cumhuriyet'tir, rejimin "suç ve ceza retoriğini" koro halinde tekrarladı. Temel işlevi olan "haber verme" faaliyetinden kolaylıkla vazgeçiverdi. Rejimin istemediği bir haberi birlikte yayımlayarak birlikte kapanmayı bile göze alamadı. Kapatılmama basiretini başarıyla gösteren gazete ve dergiler bu basireti

"gösteremeyip" de kapatılan gazete ve dergilerle alay bile ettiler.

Toplumun örgütlü ve kurumsal temsilcileri böyle davranınca, örgütsüz kitlelerin teslimiyeti o kadar şaşırtıcı olmasa gerektir. Eşrefoğlu, ünlü dizelerini sanki bu tarihleri düşünerek yazmış: "Halka taan eylemek nemiz? / Cümle küstahlık bizdedir."

Nedenler, açıklamalar ne olursa olsun, 12 Eylül askerî darbesinden toplumca yaralı bereli çıktık. Dış yaralar, "darp izleri" çok önemli değildir, geçer. Önemli olan içsel, moral "ekimozlar"dır. Bizler bugün asıl bu türden yaraları, bereleri taşımaktayız.

ŞU "DÖRT EĞİLİMİN BİRLİĞİ"

12 Eylül'ün bir de ikinci, yarı-askerî dönemi var. Millî Güvenlik Konseyi tarafından seçilip ayıklanmış temsilci adaylarının katıldığı "seçim" sonrası başlayan dönem.

Genel kabul gören yoruma, **askerî yönetime en uzak olduğu** görünümünü verdiği için ANAP'ın seçimden birinci parti olarak çıktığı görüşüne biz de katılıyoruz. Ama 1983 seçimleri yapılıp yeni partiler kurulmaya başlandığında ANAP "en uzak" olma özelliğini kaybetti ve varolanlar içinde "en yakın" haline geldi.

Özal'ın ve Anavatan Partisi'nin o günden bugüne sürmüş bir iddiası vardır: "dört eğilimi birleştirdik". Yani, AP, MSP ve MHP eğilimlerini birleştirdiği gibi, bu karışımda daha fazla yadırganması gereken CHP çizgisini (ve o çizgiden bireyleri) de temsil etme iddiası. Üstelik, temelsiz bir iddia değildi bu.

Özal'ın kıvanç duyarak öne sürdüğü bu özelliğe biraz daha ayrıntılı bir düzeyde bakalım: ANAP, sözkonusu dört eğilimi bütün olarak mı kucaklamıştı? Hayır. Bu eğilimlerin -asıl- temsilcileri ANAP dışındaydı, partilerini kurmuş ya da kurmaya çalışıyorlardı. O halde ANAP'a gelenler kimdi, niçin gelmişlerdi? Bunların bir kısmı, Türkiye'de daha uzun süre eski tarz politika yapılamayacağını düşünen, böylece askerî rejimin çizdiği çerçevede kendi kabul edebileceği bir partide bulunmayı tercih edenler olmalıdır. Bir kısmı ise ANAP gibi bir partiyi yalnız bir askerî müdahalenin ürünü değil, zaten olması gereken bir parti olarak görüyorlardı.

Ancak bütün bu insanları biraraya getiren en önemli etmen Turgut Özal ve onun temsil ettikleriydi. Türkiye'de partilerin bir "lider partisi" olarak kurulması ve yaşaması çok olağandışı bir olay değildir. ANAP, bu tür partilerin oldukça özel ve belirgin bir örneğiydi. Nitekim başından bugüne kadar Özal partinin sahibi gibi davrandı, çevresi de buna ses çıkarmadı (ancak, son seçimlerin getirdiği zayıflama ve kargaşada karşı çıkışlar alışılmış dozun üstüne tırmanabilir).

Evet, Özal ve ANAP bu "dört eğilim" olayını kıvançla öne sürüyorlardı. Ama bu dünyadaki siyasi partiler için normal sayılacak bir olay değildir. Ağırlıkla çift-partili sistem kurmuş ülkelerde parti-içi kanatlarda zorunlu bir çeşitlenme görülür. Ama en merkezî parti bile merkez dolayında varolan her siyasi eğilime sahiplenmeye çalışmaz. Daha çok partili ülkelerdeyse bu "dört eğilim"den sekiz parti bile çıkar.

Ama böyle bir parti anlayışının örneği Türkiye siyasi geleneğinde vardır: İttihat ve Terakki Fırkası. Kayda değer bütün eğilimleri çatısı altında toplayan bir "tek-parti".

Bir toplumda böyle bir "parti anlayışı" varsa ve bu oldukça uzun aralıklarla (ve o uzunlukla orantılı değişimlerle) yeniden ortaya çıkabiliyorsa, o toplumda oldukça belirli bir "siyaset anlayışı" da olması gerekir.

KORPORATİST İDEOLOJİ

Türkiye'nin genel ve egemen ideolojisidir bu iki anlayışın doğduğu yer: yani, korporatist ideoloji. İttihat ve Terakki ideolojisi açıkça korporatistti ve böyle olduğu telaffuz ediliyordu. ANAP ideolojisi de korporatisttir. (Parti yöneticileri ve sözcülerinin bütün "liberalizm" iddialarına rağmen.) Ancak, arada önemli farklar da vardır. İttihat ve Terakki'de temsil olunan, siyasi eğilimler arası başatlık oranı v.b., 12 Eylül sonrası Türkiye'de belki MDP'ye daha çok yakışırdı. Ama altmış yıllık kırık dökük parlamentarizm deneyimlerinden sonra, MDP'nin temsil ettiği korporatizmin popüler olmasına, dolayısıyla seçim kazanmasına imkân yoktu. Dolayısıyla Türkiye'nin geleneksel korporatist siyaset geleneği, gerekli "terkip" değişimini geçirerek, varolan muhafazakârlığın ve sağcılığın daha yerli ve otantik kaynaklarını da içerecek biçimde, ANAP'ta cisimleşen çizgiye aktarılmış oldu. Seçim matrisi içinde işleyecek Türkiye korporatizmi ancak böyle bir terkiple varolabilirdi.

İdeolojisi ve yapısıyla korporatist olan bir partinin 12 Eylül rejiminden sonra doğmasında ve başarılı olmasında şaşılacak bir şey yoktur. Siyaseti aşağılayan, ehil kadroların gerekli idarî kararları vereceği bir düzeni kurmaya çalışan, sürekli olarak "millî birlik ve beraberlik"ten dem vuran, bunun dışında gerçeklikler olduğunu söyleyenleri "iç ve dış düşmanlar" diye damgalayan bir rejimden sonra tam da bunun ortamı hazırlanmıştı. ANAP korporatizmi, 12 Eylül rejiminin idealini tam karşılamıyordu. Ama onun idealine uygun düşecek **başarılı bir siyasi parti** zaten mümkün değildi.

Vurgulanması gerekli bir nokta

var: korporatizmin şu ya da bu biçimde devamı, Türkiye'de demokrasinin kökleşmesiyle ters orantılı bir olaydır. Türkiye'de egemen güçler daha uzun süre toplumu **organik** bir bütün analojisi içinde gösterme, biyolojiden ödünç alınan terimlerle, bütün sınıf ve tabakaların (yani vücudun organlarının) genel iyiliğe (yani vücut sağlığına) fedakârca katkıda bulunmaları talebinde bulunma eğiliminden vazgeçmeyecektir. Önemli olan, kitlelerin bu analojinin yanlışlığını görmeleridir. Toplumsal bütünlüğü hepimiz isteriz: ama bu biyolojik analojide olduğu gibi "ellere", "ayaklara" v.b. hükmeden "beyin" modeline göre bir bütünlük istemiyoruz. Bütün kesimlerin çıkarları ve özlemleri doğrultusunda örgütlendiği ve iradesini ortaya koyduğu, genel kararlara katıldığı, dolayısıyla gerçek ikna mekanizmalarının içinde sağlanan uzlaşmalarla maddi ve manevi değerlerin paylaşıldığı bir toplumsal bütünlüktür ilk hedefimiz.

26 Mart seçimleriyle ANAP'ta birleşen "dört eğilim"in dağılmaya başlayacağını tahmin edebiliriz. Muhtemel gelişme çizgilerinden biri bu partinin iflas etmiş bir şirket gibi, arkasında fazla bir iz bırakmadan parçalanıp gitmesi bile olabilir. Ancak bu da Türkiye'de korporatizmin sonu anlamına gelmeyecektir. Darbeci korporatizmin temelleri hâlâ ayaktadır; sağ-muhafazakâr kesim yeni korporatist bileşimleri yürürlüğe koyabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca şimdiye kadar, dünya sol literatüründen ödünç alınma bazı dekoratif ögelerle İttihat-Terakki korporatizminin daha popülist (çünkü seçim olayını bilen) bir versiyonunu temsil eden CHP-SHP çizgisinden pek söz etmedik. Bunların hepsi vardır ve mümkündür, çünkü ulusal değerler, ulusal özlemler planında korporatist ideolojinin dayanakları hâlâ yerinde durmaktadır.

TURGUT ÖZAL VE "VISION"U

ANAP bir biçimde yok olacaksa bile, Türkiye'de iz bırakmadığı söylenemez. Parti kendisi ilginç bir biçimde "fani" olsa da, en azından uzun süre "payidar" kalacak uygulamaları oldu. Bunların bir kısmını yapısal bir düzeyde araştırabiliriz; bir kısmını da, "manevi" diyebileceğimiz, son zamanlarda epey rağbetten düşen, ama bizim için çok önemli olan bir düzeyde.

ANAP'ın uygulamasını değerlendirmenin, bugünün ortamında, belirli güçlükleri var. Yaşanan koşullarda ANAP'a muhalefetin dozu ister istemez yüksek olacaktı. 12 Eylül'ün kendini izleyecek sözde-sivil iktidara ne gibi yasal avantajlar armağan ettiği ortadaydı. ANAP, hak ve adalet duygularını her düzeyde rencide eden koşullarda iktidar oldu. Ayrıca sağdaki bölünme içinde alternatiflerden birini temsil ettiği için sağdan daha da sert eleştiriye uğraması mukadderdi. Askerî rejim, kendisini izleyecek "sivil" politika döneminin son derece gerilimli olması için gerekli ne varsa yerine getirmişti (böyle bir planı olduğu için değil, bir askerî müdahale olarak bütün bunları bünyesinde taşıdığı için).

Dolayısıyla ANAP'ın yaptıkları her zaman (ve her yönden) şiddetle eleştirildi. Bugün de bu eleştirelliğin sinirli atmosferi oldukça egemen. Serinkanlı bir değerlendirmeyi güçleştiren etmenler bunlar. Ama sosyalistlerin bunları çok iyi değerlendirmesi gerekiyor.

ANAP uygulaması, büyük ölçüde Turgut Özal'ın dünya görüşünün belirlediği bir uygulamadır. Bu derece yapay bir biçimde kurulup ortaya çıkan bir partide böyle olması doğaldır zaten. Öte yandan, Özal'ın sözkonusu dünya görüşü ile Türkiye'deki bazı güçlü eğilimler, özlemler arasında önemli bir çakışma da olmuştur.

Turgut Özal, Türkiye hakkında bir "vision"u olan bir kişiydi. Varolan politik yapılar bu özelliklere sahip bir insanın bilinen kanallar içinden yükselerek bir politik önder olmasına ve "vision"unu böyle gerçekleştirmesine izin vermemişti. Gene de, bu kanallar içinde Özal, Demirel'in müsteşarlığına yükseldi ve "vision"un bir kısmını 24 Ocak kararlarında gerçekleştirdi.

Ama sonraki dönemin olağandışı koşulları Özal'ı iktidarın en üst mertebesine çıkardı. Böylece düşündüklerini uygulayabilmenin azami fırsatını buldu. Aslında bu mertebeye çıkış biçimi de Özal'ın dünya görüşüne o kadar aykırı değildir. 12 Eylül askerî müdahalesiyle olduğu kadarı ile farklı oluşu da işin bu yanıyla ilgili değildir; "yapılması gerekenler"in ne olduğu konusundaki görüşlerinin farklılığıdır sözkonusu olan.

Kısaca nedir, Özal'ın "vision"u dediğimiz şey? Türkiye'nin dünya kapitalizmiyle daha yakından bütünleşmesidir. Hattâ zamanla tamamen bütünleşmesidir. Bu çerçevesiyle, Özal'ın perspektifinin sosyalistler için sempatik bir yanı olamaz. Ama sürecin ayrıntılarına gelindiğinde, yaşadığımız yerin nasıl bir yer olduğunu belirlemesi bakımından, elbette bizim için de hayatî bir önem taşıyor bu uygulama ve sonuçları.

Şüphesiz bu çerçevede bir değerlendirme için de, sosyalistlerin tasarladığı "sosyalist toplum"un nitelikleri önemlidir. Türkiye'nin kapitalizmine Özal yönetiminin verdiği yön, sosyalistlerin tasarladığı sosyalist toplumun gerçekleşmesi açısından artı mı, yoksa eksi mi yapılanmalar getiriyor? Bu, "moral değer" tartışmasının dışında, tamamen **pratik** bir soru. Bu soruya geçerli bir cevap verebilmek için de, az önce belir-

tildiği gibi, "sosyalist toplum" perspektifinin tanımlanması gerekiyor ki, Türkiye'de hâlâ büyük ölçüde eksik olan bu.

Dolayısıyla bu konuların önümüzdeki dönemde enine boyuna tartışılması gerekiyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin şimdiye kadarki devletçi-milliyetçi modeli, sosyalizm için daha mı uygundu? Sosyalizme geçiş açısından ve geçilmesi istenen sosyalizmin özellikleri açısından, Özal'ın getirdiği kapitalist yapılanma kolaylaştırıcı mı, engelleyici midir v.b.?

Özellikle ANAP iktidarının ilk yıllarında, Turgut Özal'ın ve yakın danışmanlarının aklında, bu yeni modele geçişi sağlayacak somut politikalar vardı. Bunlar uygulandıkça, Türkiye kapitalizminin yapısında da kolay kolay geri dönülmeyecek değişimler oldu. Birikim'in bundan sonraki sayılarında bu gelişmeleri, yeni süreçleri daha kapsamlı bir biçimde inceleyeceğiz.

Burada, bu maddi değişimlerden çok, ANAP'la geçen yılların manevi atmosferimizde yarattığı yenilikler üstünde durmak istiyoruz. Bu bağlamda, Turgut Özal'ın şimdiye kadar sergilediği kişiliğin bu yıllarda toplumda oluşan genel yaklaşımlarla ilgisi üstünde durmak da gerekiyor.

Özal'ın dünya görüşünün ve temsil ettiği "değer"lerin sosyalizmle ve sosyalist değerlerle uyuşması doğal olarak sözkonusu değildir. Ancak, kendi çerçevesi içinde oldukça iyi yetişmiş bir kişi olduğu, hayli yüksek bir I.Q. düzeyinde bulunduğu, "vision"u çerçevesinde oldukça tutarlı hareket ettiği v.b. kesindir. Bütün bunlar bir yana, Özal'ın Türkiye başbakanı olarak ortaya çıkmasından bu yana sergilemekten geri durmadığı bir kişilik yapısı vardır ki, bunu tanımlamak, özellikle de buna olumlu değerler atfetmek bir hayli güç. Duygusal yapısı kültürle incelmemiş, bir başka söyleyişle duyguları gerekli terbiyeyi görmemiş bir kişi olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle sinirlendiği zaman kendini denetleyemiyor, sonradan, daha rasyonel olma imkânını bulduğunda pişman olup geri almaya çalıştığı davranışlarda bulunuyor. Bunun birçok örneğinden birkaçını sayalım. Erdal İnönü'ye kızıp boyundan dem vurması bu özelliğin ilk hatırlanacak dışavurumlarından biriydi. "Allah boy vermiş ama akıl vermemiş" türü çağrışımlara yol açmak üzere söylenen bu sözleri Özal ertesi gün geri aldı. Referandum kampanyasında kendisine mavi bayrak sallayanlara karşı "Yunan bayrağı da mavi" demesi kolay akıl alır bir söz değildi. Bir yandan "Davos ruhu" adı altında uygulanan dış politikayı berbat edecek nitelikte olduğu gibi, Türk politika geleneği bağlamında böyle bir sözün taşıyacağı anlamlardan çekinmeden bunu söylemek az şey değildi. Özal sonra bunu da tevil etmeye çalıştı. Daha yakınlarda, dayanacak takatı kalmamış işçiler birkaç masum ve kendiliğinden eyleme girdiğinde, çok kaba bir terimle "işçileri dürtenler var," diyor. Böylece işçi sınıfına nasıl baktığını belli ediyor ve şimdilik bunu tevil etme gereğini duymuyor.

Bunlar tek tek politik gaflar olarak ele alınabilir. Ama bunlar aslında bir insan tipolojisi gösteriyor. Her zaman haklı olan, öfkelendiği an her şeye başvurabilen ve galizleşen, karşı tarafa üstün çıkmak için aslında kendi inanmadığı suçlamaları da yapabilen, fırsat bulduğunda saldırgan, güçle karşılaşınca da hemen geri adım atabilen bir kişilik. Buna günümüzün arabesk süzgecinden geçme yeni kültürel ögeleri ekleyin, ortaya çıkan prototip yalnız Turgut Özal'a özgü bir şey değildir. ANAP'la birlikte her gün yeni örneklerini çeşitli düzeylerde, bakan, milletvekili, belediye başkanı v.b. sıfatlarını taşıyan kişiliklerde görmeye alıştığımız bu davranış kalıbı, aslında toplumun başka kesimlerine de dalga dalga yayılmıştır.

KAPİTALİZMİN AHLÂKI

Türkiye'de Turgut Özal dünyada da ilginç bir değişimin varolduğu bir sırada iktidar oldu. Ülkeyle ilgili hayali, dünya kapitalizmiyle bütünleşecek ekonomik yapıyı ve işleyişi kurmaktı. Bunun için eski devletçi kapitalizmin engelleyici, köstekleyici ögelerinin tasfiyesi gerekiyordu. Aynı zamanda Özal'ın bir tür milliyetçiliği de vardı. Başka bir söyleyişle, "dünya kapitalizmiyle bütünleşme" gibi bir projenin akla getirdiği bir liberal dünya görüşüne ya da enternasyonalizmin burjuva versiyonu denebilecek türden bir bakış açısına sahip değildi. Daha çok yirminci yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanan, gelenekçi-görenekçi bir kapitalist-milliyetçilik çizgisinde hareket ediyordu. Özal Türkiye'de iktidar olduğunda Amerika'da Reagan, İngiltere'de Thatcher vardı. Almanya'da Kohl da kervana katılmıştı. Fransa'da sağ yakın zamana kadar iktidardaydı ve dünyanın bu yeni sağının çok uzağında değildi söyledikleri. Yani Özal belirli bir uluslararası ittifak içinde iktidar oldu. Temsil ettikleri de bu çerçevede bakıldığında çok özgün değildi.

Öte yandan, Türkiye'de iktidar olduğu dönemin konjonktürüne oldukça iyi uyuyordu. Bu yazının başlarında üstünde durduğumuz ortam, gelecekle ilgili parlak toplumsal projelerden hayal kırıklığına uğramış ruh hali, Özal'da cisimleşen serüvenden uzak "hesap adamı" imgesine denk düşüyordu. "Toplumsal" geleceği kurma tasarılarının suya düşmesi durumunda, herkes kendi başının çaresine bakarken, Özal politi-

kaları da bununla uyumlu bir çerçeve çizmekteydi. Bir toplumda mümkün olabilecek çeşitli motivasyonlar arasında, ekonomik olanlar öne geçti ve belirleyici oldu.

Kapitalizm, ahlâklı bir sistem değildir. Zaten kendi iddiası da bu yolda değil, **işleyen** bir sistem olmasındadır. Kapitalist toplumun kendine göre iyi bir ahlâkı olabileceğini savunanlar -Bentham gibi, öbür liberal ve pragmatistler gibi, bireyin kendi çıkarını kovalamasının çoğunluğa da yarar getireceğini söyleyenler- dünyanın bütün etik teorisyenleri arasında en zayıf olanlarıdır. Ama teorisi pek güçlü olmayan kapitalist ahlâk, pratikte her zaman daha da başarısız olmuştur. Dünya edebiyatı da kapitalizmin her düzeyde ortaya çıkan, ama ahlâk düzeyinde daha da çarpıcı olan ikiyüzlülüklerin sergilemeleriyle doludur.

Bütün bunlara rağmen, bugün "ileri kapitalist" dediğimiz ülkelerde bir ahlâk vardır. Bu kısmen kapitalizmin oluşmasından önceki dönemlerden kalma bir ahlâktır, ama kısmen de kapitalizmin uzun süreli oluşumu süresinde biçimlenmiştir. Örneğin katı Püriten ahlâkının bunda payı vardır. Keşifler, rönesans, reform sırasında politik, toplumsal, kültürel -özellikle "kültürel"in payı çok önemli- düzeylerin somut yaşantılarının payı vardır. Kaynağı burjuvazinin feodalizmle mücadelesine uzanan ciddi bir hukukî yapı da bu ahlâkî örgüyle birlikte kurulmuş, onu pekiştirmiştir. Gerçi bütün bunlar da kapitalizmin işleyişine "gerçekten ahlâklı" denebilecek bir özelliği kavuşturamamıştır ve kavuşturamazdı. Ama sistemde içkin olan sınırsız yıkıcılığı, bencilliği v.b. belirli derecede dengeleyebilmiştir. Sözkonusu ülkelerde kapitalizmin kuruluşunun kapladığı oldukça uzun süre içinde bir tür kapitalist etik de gelişebilmiştir.

Dünyanın başka yerlerindeki ülkeler bu sistemle zaten bir yıkım olarak karşı karşıya geldiler. Değerleri altüst oldu. Emperyalizm olsun, onun ajanlığını yapan yerli egemen zümreler, sınıflar olsun, kapitalist sömürüyü çıplak vahşetle birleştirmekte tereddüt etmediler. Burralarda, Batı'daki kadar bir kapitalist etik bile hayal denecek kadar uzak oldu.

Bir imparatorluk mirasını ve uzun sürmüş bir devlet geleneğinin (her şeye rağmen oluşan) ciddiyetini taşıyan Türkiye, kapitalizm karşısında bu kadar perişan durumda olmasa da, hiçbir zaman yeterince hazırlıklı değildi. Ama "dünya kapitalizmiyle bütünleşme" projesinin gündeme geldiği seksenli yıllarda, toplum belki eğilim olarak kapitalizme epey açık ve hazır, buna karşılık, kapitalizmle birlikte bazı moral değerler oluşturmak konusunda bir hayli hazırlıksızdı.

Bunun hemen arifesini ya da aslında başlangıç adımını meydana getiren askerî müdahale döneminin nasıl bir ortam hazırladığına yazının başında epey yer vermiştik. Baskı, insanları kendi içlerine dönmeye, yanıbaşlarında hüküm süren insanlıkdışı uygulamalara sessiz kalmaya alıştırmıştı. Korku, insanların olumlu yanlarını geliştirmelerine yatkın bir duygu değildir. 12 Eylül'de korku, en yaygın duygusuydu toplumun. Ayrıca, politika dışı kalmaya çalışanlar da itilip kakılmaktan bağışık kalmadılar. Örneğin bütün toplum muhbirliğe teşvik edildi. İnanmadığı şeyleri ezberden tekrarlamaya, alkış tutmaya zorlandı. Özet olarak, insanlara yıllar yılı "aşağılık yaratıklar" olarak muamele edildi.

İşte bu moral çöküntü ortamında, 12 Eylül'ün ikinci dönemine, Özal kılavuzluğunda dünya kapitalizmine entegre olma aşamasına geldik. Genel politika, günlük hayat düzeyine korkunç bir para kazanma, ne olursa olsun başarı kazanma saplantısıyla, bayağılaşma ve kültürsüzleşmeyle, bencilleşmeden nasıl ayrıldığı pek de belli olmayan bir bireycileşmeyle indi.

BOŞ TENCERELER VE SOSYALİST BAKIŞ

Böylece, bir toplumun hayatı için kısa sayılmayacak, verili bir dönemde yaşayan bireylerin hayatına göre ise hayli uzun bir dönem geçti ve bugünlere geldik. Bu dönemde olan olayları anlatmayacağız. Seçilebilecek birçok şey arasından seçebildiğimiz bazı genel eğilimlere dayanarak, vardığımız bu noktanın bazı özelliklerini saptamaya çalışacağız. Yalnız, üstünde duracağımız motiflerden çoğunun sadece Türkiye'ye özgü olmadığı, başka "Avrupalı" toplumlarda da görüldüğünü eklemekte yarar var.

Altmışlarda **sanayileşme** toplumda yankı bulan bir kavramdı. Somut hayatta karşılığı vardı. Kırsal nüfusun kentlere akması bu somut olgu çerçevesinde gerçekleşiyordu. Kentlere akan kırsal nüfus ne işyerinde, ne de özel hayatını yaşadığı alanda -nesnel ölçütlere göre- huzurlu bir hayat bulabiliyordu. Buna rağmen, geçirilen değişimin kendisi insanları yeterince mutlu edebiliyordu. Çünkü bugün, her şeye rağmen dünden iyi görünüyordu ve yarının daha da iyi olacağı inancı vardı. Bu "daha iyi yarın" iyimserliğinde de, "sanayileşme" kavramının sunduğu olumlu potansiyelin yeri büyüktü.

Sanayileşmenin önemli bir özelliği de toplumsal perspektif ile bireysel varoluş arasında dengeli bir ilişki kurması ve bunu aşırı çelişkiye düşmeden koruyabilmesiydi.

Yetmişlerin sonunda ve seksenlerde somut bir hedef olarak

sanayileşme soluklaşmaya başladı. Yeni düzende, yeni para politikalarıyla, sanayileşme ve yatırım iyice güçleşti. İstihdam sorunu büyüdü. İşi olanların da geliri azaldı. Bu gibi somut sorunların birey hayatına getirdiği sıkıntıların sonuçlarını ve etkilerini ölçmek görece kolay; ama sanayileşme hedefinin yavaş yavaş silinmesinin kitleleri hangi derinlik düzeyinde ve nasıl etkilediğini kestirmek çok güç.

Sözkonusu yeni ekonomik düzen, eski sanayileşme perspektifinden farklı olarak, "toplumsal" ile "bireysel"i birleştirmiyor. "Bireysel"i öne çıkarıyor.

Turgut Özal, Türkiye'nin politika sahnesine başından beri bir ekonomi uzmanı rolünde çıkmıştı. Hattâ 1983 seçimlerinden sonra, güvenlik ve dış politika konularını askerlere bırakıp öncelikle ekonomiye eğilen bir başbakan olduğu yolunda değerlendirmeler yapılmıştı. Bugün Özal en çok da ekonomik alanda başarısız görünüyor. Bunu daha özgülleştirecek olursak, ekonomik politikalarının, halkın günlük hayatını olumlu biçimde etkileyen sonuçlar vermediği, tersine enflasyon ve hayat pahalılığı ile kitlelerin büyük sıkıntılara girdiği, son seçimlerin de bu nedenle böyle sonuçlandığı, çok yaygın bir biçimde söyleniyor ve ANAP tarafından da kabul ediliyor.

Kapitalist sistemin candamarını oluşturan ekonomi şüphesiz çok önemli bir düzey. Hattâ denebilir ki, ekonomiyi kapitalizm kadar etkili çalıştıran bir toplumsal sistem **henüz** düşünülememiştir. Kapitalizmde ekonominin etkili çalışmasının **insanî** sonuçlarını biliyoruz; onun için de burada bunların üstünde durmamıza gerek yok. Öte yandan, sosyalist ülkelerin ekonomilerinin durumu ve bunun sonuçları da ortada. Bu konjonktürde soyalistlerin ya da genel olarak solun ekonomiyi sağcı-kapitalist iktidarlardan **daha iyi işleteceklerine** dair iddiaları bize çok inandırıcı görünmediği gibi, belli ki geniş kitlelere de inandırıcı görünmüyor. Dolayısıyla bu aşamada solun yapması gereken, bütün dünyada egemen olan ekonomik rasyoneller ve argümanların ağırlığı altında ezilen ve neredeyse unutulan genel insan değerlerini diriltecek bir toplum ve hayat biçimini öne çıkarmak, ekonomiyi de, kendi başına bir güç ve buyruklarına mutlaka boyun eğilmesi gereken bir soyut hükümdar gibi değil, insanca bir hayat düzenine maddî temel hazırlamak üzere işletilecek -bizim irademize bağlı- bir mekanizma gibi ele almaya, kitleleri ikna etmeye çalışmaktır. Bugünkü haliyle ekonominin üstünlüğünü, onsuz edilmezliğini, zorunlu belirleyiciliğini v.b. teorik düzeyde kabul ettiğimiz sürece aslında bizler de kapitalizmi beslemiş oluruz ve pratikte kapitalizmi yok etmemizi kendi elimizle güçleştiririz.

Oysa bugün seçim sonuçlarını değerlendirirken bunun tersini yapıyoruz: "tencere boşalmıştı" gibi yorumlar, ANAP'ın yenilgisinin baş nedeni olarak, ANAP dahil herkes tarafından kabul ediliyor. Pahalılığın, hızla yoksullaşmanın halkın seçimlerinde, tercihlerinde önemli bir rol oynamaması elbette düşünülemez. Ama olay bundan mı ibaret? Özellikle sosyalistler olayı bu düzeyde analiz etmekle yetinebilirler mi?

ANAP'ın şimdiye kadar yaptığı, kapitalizm içinde mümkün görünen genel politikalardan **birini** uygulamaya koymaktı. Bu kadar "tencere boşaltmayacak", ama gene kapitalizm içinde başka politikalar da uygulanabilirdi. Ya da bizzat ANAP kendi politikasını daha dengeli uygulayabilirdi. Bu durumlarda "tencere boşalmayacağı" için işçi sınıfı uyanmayacak mıdır? Soruyu tersinden koyarsak, işçi sınıfı yalnız ekonomide daraldığı zaman mı uyanır?

Zaten soruyu böyle koymaya başladığımızda, kapitalizme muhalefet ettiğimizi düşünürken, kapitalizmin temel argümanını kucaklamış oluyoruz: "İnsan davranışlarının temel mantığı ekonomiktir; ekonomi her şeydir." Bu argüman çerçevesinde davranan işçiler ve halk sosyalizme nasıl katkıda bulunabilir, aslında böyle düşünen "sosyalistler" sosyalizmden ne anlamaktadır?

ADAM SAYILMANIN GEREKLERİ

Türkiye'de kapitalizm, ellilerden itibaren geniş kitlelerin hayatlarına çoğu olumlu karşılanan yenilikler getirerek yaygınlaşmaya başladı. Bu tarihten beri bu geniş kitleler kapitalizmi hızlandıran hükümetleri genel olarak desteklerken, kapitalist bir mantığı da tanımaya ve ona göre bazı davranışlarını değiştirmeye başladılar. Yani, oldukça farklı kökenlerden oluşan Türkiye üstyapısına kapitalist ögeler zaman içinde eklemlendi. Doğal olarak önem de kazandı.

Yine de, bu olayın bu kadar basit olmadığı kanısındayız. Kapitalizm, bütün dünyada insanlara, Türkçe'deki deyimde olduğu gibi, "Paran kadar konuş," diyen bir düzendir, son analizde. Ne var ki, özellikle Batı ülkelerinde kapitalizmin gelişmesi süresince devam eden bütün emekçi mücadeleleri sonucunda, insan hakları ve demokrasi yerleşmiş, refah devletine geçilmiş, birçok toplumsal hizmet yerleşikleşmiştir. Türkiye ise bu noktadan çok uzak olduğu gibi, kapitalizm-öncesi tarihinde de bu gibi nosyonların fazla bir rolü olmamıştı. Dolayısıyla ekonomik kazanç, Türkiye'de yaşayan, "reaya" iken yeni "yurttaş" olmuş, ama bu geçişi yaptığının çok da bilincinde olmayan kitle-

ler için "adam sayılma"nın gerçekten de tek yolu gibi kabul edildi. Batı ile bu farkı görmek için, orada ve burada, paralı tedavi görecek mali gücü olmayan insanın gittikleri parasız hastanede karşılaştıkları muamele farkına bakmak yeterlidir.

Türkiye'de kitlelerin kapitalist ekonomik düzenin mantığını beyinlerinin ve yüreklerinin derinliklerine kadar sindirmelerini engelleyebilecek bir fırsat da işte burada bulunabilir. Bu şöyle bir sol politika ve sol yaklaşım anlamına gelir: kitlelerin sorunu öncelikle ekonomik değil, öncelikle politiktir. Varolan ekonomik düzen içinde herkes gemisini kurtaran kaptan olmaya kalkışırsa, ne toplum düzelir ne de bireyler kurtulur. Ama politik eylem yoluyla insanca bir hayat kurmak üzere birleşebilir ve bu düzeni değiştirebiliriz... Şüphesiz bunun çok daha ayrıntılandırılması gerekiyor.

Bu bağlamda önemli olan, Türkiye tarihinde toplumun şimdiye kadar en çok sayıda kesimlerinin lotaryadan hayali ihracata bir yığın köşe dönme yolu arayıp bazan da bulduğu dönemde, kapitalist ekonominin mantığına teslim olmamaktır. Bu zaten yeterince güç bir iş. Ayrıca, bunu yapmaya çalışırken Türkiye tarihinin devletçilik deneyleri gibi kitleler açısından hiç de popüler olmayan kurumların perspektifinden kesinlikle sıyrılmak gerekiyor. Bu durumda, pek çok farklı potansiyeli mutlaka içermesi gereken -başka ekonomik güdülerden kaynaklansa da- kitlesel yön-değiştirmeleri, ekonomiden başlayıp ekonomide biten yorumlarla değerlendirmekten özellikle sosyalistler kaçınmalıdır.

"TOPLU BİREYCİLEŞME"

Seksenlerin Türkiye'sinde oldukça yaygın biçimde gözlemlenen bir olay bireycileşmeydi. Bu dönemde yürürlükte olan birçok mekanizma, böyle bir eğilimi körüklemişti. "Geleceğini kuran bir toplum" idealinin askerî darbe ile aldığı darbe bunların başında gelir. 12 Eylül, "geleceği kurma" hakkını toplumun elinden aldı, "memleketin sahipleri"nin uygun göreceği dirayetli yöneticilerin tekelindeki bir "yetkiye" dönüştürdü. Bu genel politikanın ötesinde, kitlelerin varolan örgütleri dağıtıldı, kapatıldı ya da işlemez hale getirildi. İnsanların bu tür örgütlerde ortak amaçlar için yanyana bir şeyler yapmaları engellendi. Korku, insanları adacıklarına hapsetti; insanlar düşündüklerini yakınlarına bile söylemekten çekinir hale geldiler. Bir süre sonra, birbirlerini tanıyan insanlar arasında aşağı yukarı tek sohbet konusu, para konuşmaları oldu.

Bireycileşme, bireyselleşmeden farklı bir şeydir. İkincide kültürel bir boyut, içsel bir derinleşme olması beklenir. Bu da tabiî belirli koşulların varlığına bağlıdır. Bunlar, 12 Eylül sonrasında yaklaşılan değil, uzaklaşılan koşullardı. dolayısıyla bu dönemde ancak istisnaî durumlarda bir bireyselleşme olabildi; egemen olan, bunun karşıtı, bireycileşmeydi. Hattâ bazı çevrelerde (bunlar, daha çok yarı-entelektüel çevrelerdir), topluca bireycileşildi - aynı ortak, genel kalıplar içinde.

Kitleler düzeyindeki bireycileşme aydınlar, özellikle bir zamanların politik kadroları arasında da yaşandı. Bir önceki dönemin sosyalist hareketleri içinde yaşanmış bazı olumsuzluklar, buralarda bulunmuş insanlardan bazıları açısından, daha iyi bir sosyalizmi kurmayı değil, sosyalizmden toptan vazgeçmeyi getirdi. Ama birçokları da bazı şeyleri daha enine boyuna düşünme fırsatını bulduğu için, burada bireycileşmenin yanısıra bireyselleşme örneklerinin de gerçekleştiğini düşünebiliriz.

Toplumdaki insanlar önce askerî darbe, sonra ANAP ekonomisinin etkisiyle bir yanda en dar çevreleri, öbür yanda da gitgide şovenleşen devlet arasında, herhangi bir kademede özdeşlik kurabilecek ve kimlik oluşturabilecek bir yapılanma bulamayınca, bir insanî ihtiyaç olan "aidiyet" duygularını ancak futbol taraftarlığı gibi kanallarda doyurabildiler. Sporda taraftarlık kendi başına masum, zaman zaman sevimli de olabilecek bir olaydır. Türkiye'de birdenbire yükselen bu olaya da aynı gözle bakılabilirdi - eğer bu yükseliş toplumun bütünündeki acı yoksunluğun kanıtı olmasaydı.

Tarihimizde hiç eksik olmayan, ama son on yılda doruk noktaya varan şoven devlet politikası, anti-demokratik yapıya dışarıdan yönelen eleştirileri etkisizleştirmek için başvurulan "Türk'ün Türk'ten başka dostu yok" kampanyaları iç spor olaylarında olduğu gibi uluslararası karşılaşmalarda da saldırgan, gayrı medeni söylemler oluşmasını alabildiğine körükledi. Bütün bunlar ekonomik bireycileşme ile, egemenleşen kazanma tutkusu ile, yani toplumu saran global eğilimlerle de uyum içindeydi.

Bireyselleşme derinleşmeyle atbaşı gider, bireycileşme ise, özellikle başlangıçtaki denetimsiz döneminde bunun tersine yüzeyselleşme ve sığlaşmayla içiçedir, demiştik. Seksenli yıllarda Türkiye adamakıllı sığlaştı. Eğitim kurumlarının uğradığı tahribatın bunda mutlaka payı var. Eğitim, askerî dönemde çıban başı gibi görüldüğü için her türlü ciddi içerikten ayıklanmıştı. Bugün iyiden iyiye, kendi içinde bir değer taşımayan, belirli avantajları sağlamaya yarayan bir araç haline gelmiştir. Millî Eğitim sistemi zaten çökmüştür, bütün düzeyle-

rinde. Pratik yararıyla ölçülen -girilen testte doğru şıkkı seçme yeteneği- bilgi zaten sistem dışından, çeşitli kurslardan satın alınmaktadır.

YÜZEYSELLİK, YAYINCILIK, REKLAMCILIK

Yüzeyselleşmenin en belirgin kanıtları yayın hayatında gözlemlenebilir. Nüfus hızla artmakta, resmî okur-yazar oranı artmakta, ama yayınların satışı artmamaktadır. Bu durum gazeteler için, dergiler, kitaplar için aynıdır. Varolanların zorla yaşaması, yeni yayınların tutmaması, satışlarla maliyetlerin birbirine denkleşmemesi gibi sorunların yanısıra, yaşayabilenler ancak ciddi bir sığlaşmayı göze alarak dayanabilmektedir. Magazin -en kötüsünden- gazetenin değil, gazete magazinin eki, uzantısı haline gelmiştir. Yayın hayatında "başlık bulma" sanatı, en çarpıcı ve bayağı olanı bulma sanatı haline gelmiştir. Bu kısır döngüde, kimin kimi yozlaştırdığı belli olmaz bir duruma düştük. Ama kitle iletişim araçlarında da satış, aşağı yukarı tek başarı ölçüsü olarak kabul edilmeye başlarken, insanlara, bir zamanlar en "utanılası" sayılan yanlarına en çıplak ve saldırgan biçimde hitap ederek satış artırma yeteneği, övünülecek bir ustalık olmuştur.

Yüzeyselleşmeyle, sığlaşmayla, ancak "komprime" olanın, insanı "yormayan"ın kabul edilir olmasıyla birlikte, reklamcılığın "image-making" teknikleri her alanda geçerli sayılmaya başlamıştır. Siyaset de bundan payını almış, uzun-vadeli program, inandırıcılık, katılım bir yana bırakılmış, seçim için çarpıcı slogan bulma, güvenli imge sunma teknikleri solu da etkisine almıştır. Buna paralel olarak, sağda olduğu gibi solda da politika globallikten uzaklaşmış, daralma anlamında yerelleşmiş, ilkesiz çıkar birlikleri günün kuralı haline gelmiştir.

Bütün bu sığlaşma sürecinde reklamcılık zaten, kendi aslî işleviyle orantısız bir etkileme gücü kazanmıştır. Sözkonusu süre içinde topluma verilen mesajların niteliği düşünülürse -sıkıyönetim bildirileri, başta devlet başkanı olmak üzere bütün yetkililerin emirleri, azarlamaları, ahkâmları- topluma nasıl hitap edeceğini iyi bilmesi gereken reklamcılık sanatı mesajlarını daha kabul edilebilir bir dille sunmasını becermişti. Ama basın gibi reklamcılık da çoğu zaman zaaflara iyi hitap etmesiyle başarı kazanır. Özellikle bu yıllarda Türkiye'de reklamcılığın bir malın reklamını yapmaktan çok bir hayat tarzı sattığı söylenebilir. Normal zamanda halkın eğilimlerini daha edilgin biçimde izlemesi beklenen reklamcılık Türkiye'de eğilim yaratan başlıca güçlerden biri oldu.

KİMLİK SORUNU

Yaklaşık on yıllık bir süre içinde geçen olayları, beliren eğilimleri böyle kısa bir özete sığdırmak çok güç. Gözden kaçan, gerekli dikkati görmeyen pek çok öge kalmış olabilir. Öte yandan, bu yazı boyunca ahlâki bir düzeyin sık sık vurgulandığı herhalde dikkati çekmiştir. Bu vurgulamanın nedeni açık: Türkiye son yıllarda ciddi bir kriz yaşıyor; her kriz gibi bunun da etkileri toplum hayatının bütün düzeylerinde kendini gösteriyor. Benzer durumlarda dünyanın başka yerlerinde de olduğu gibi bu karmaşa sonunda doğrudan doğruya bir **kimlik sorunu** noktasında düğümleniyor. Türkiye bağlamında bu zaten oldukça uzun geçmişi olan bir sorun (tarihimizle ilişkimizin son derece **travmatik** özelliklerinden ötürü). Dolayısıyla ahlâki (en geniş anlamıyla) yumağı, daha doğrusu kördüğümü çözmek için en uygun nokta olabilir.

Çeşitli güçler, politik varlıklar, ekonomi politikalarıyla, toplumsal reform programlarıyla ya da baskıcı yöntemlerle bu toplumu bir çizgiye getirmeye çalışacaklardır. Bize göre sosyalistlerin önce bu kimlik sorunu üstünde karar kılmaları gerekir. Bizim -sosyalistlerin- topluma önereceği politikalar da bu kimlikle bağdaşır olmalıdır. Nasıl bir toplum olmak istiyoruz? Örneğin, daha çok "mal satan" bir toplum mu, yoksa daha iyi eğitilmiş bir toplum mu v.b.? Kapitalizm içinde olduğu gibi, sosyalizme geçiş aşamasında da (böyle bir aşamaya geleceksek), kaynaklarımız görece kıt olacaktır. Bu kaynakları hangi hedeflere göre seferber etmeliyiz?

Günümüzde egemen bir eğilim var ve koşullar değişmedikçe bu eğilim egemen kalacaktır: mekanizmada ağırlığı olan kesimler kendi hedeflerini toplumun istekleri olarak empoze edebiliyor ve bunları hiçbir gerçek anlamda toplumun kendisine danışmıyorlar. "AET üyeliği" bunun sayısız örneklerinden biri. Toplumun genel bir hedefi olarak benimsendiği varsayılan bu hedef, daha sonra da, yüzeyselliği göz çıkaran birtakım politikalarla fiiliyatı etkilemeye başlıyor. Gerçekten bunu istiyor muyuz? Öyleyse veya değilse, niçin? Bu önemli bir değişimdir ve her değişimin bir bedeli vardır. Bu bedelin ne olduğunu gerçekten biliyor muyuz ve ödemeye ne kadar hazırlıklıyız?

Değerlerin alabildiğine sığlaşıp yüzeyselleştiği, düşünmenin biraz da sıkıcı bir lüks haline geldiği, içeriksiz ve "mamul" modaların hayatımıza yön vermeye başladığı bu dönemde, geleceğin "planlanması" sosyalistler için ekonomiden, şundan bundan önce, toplumsal kimlik ve toplumsal ahlâk düzeyinden başlaması gereken bir uğraştır.

PRESTİJ KAYBI VE DEĞİŞİM

Bitirmeden önce, iki noktaya kısaca değinmek istiyoruz. Birincisi, buraya kadar çizmeye çalıştığımız bu genel panoramada, sosyalistlerin ağırlıklı bir yere sahip olmamaları sorunu. Yaşadığımız dönemde, daha eski dönemlere oranla artan bu marjinalleşme, kimilerince görmezlikten gelinmeye çalışılıyor (ve bunlar genellikle eskiden bildikleri biçimlere sıkı sıkı sarılarak dalgayı göğüslemeye çalışıyor), kimilerindeyse bir tür çözümsüz şaşkınlık yaratıyor. Oysa ortada fazla şaşılacak bir şey yok. "Soyut tarih"le somut tarih arasındaki ayrımı iyi öğrenmemiz gerek. Genellikle rağbet ettiğimiz "vülgarize sosyalizm"e göre tarih bizim haklılığımızı kanıtlayan alandır - tabiî, "soyut tarih". Somut tarihte ise her şeyin bir karşılığı vardır. Bugün Türkiye'nin toplumsal hayatı bizi marjinalize etmişse, bu en azından kısmen, bizim davranışımızın karşılığıdır. Bundan şu sonuç çıkar: somut tarih hovardalığa gelmez. Para israfı, kaynak israfı kötü şeylerdir ama "telafi edilebilir" şeylerdir; prestij israfını telafi etmek çok daha zordur.

İkincisi, 1990'ların eşiğinde Türkiye bazı önemli değişimlerden geçmiştir. Son seçimlerin sonuçları, "1980 öncesine dönüş" isteği olarak değerlendirilirse, bu yanlış bir değerlendirme olur. Çünkü tarihte bilinçli geri dönüş çabaları bile, dönülmek istenen noktadan itibaren yaşanmışları yok edemez. Türkiye 1980'den bu yana çoğu olumsuz pek çok şey yaşadı. Bunların sonucunda geldiğimiz nokta sosyalistlerin Türkiye'de eskiden bir tür tanımladıkları (doğruluğu veya yanlışlığı tartışma götüren) siyaset yapma tarzı için daha da elverişsiz. Siyaset yapacağımız ortam değişmiştir. Bu durum bu çerçevede, olumlu veya olumsuz değil, aslında "nötr" bir durum olarak kabul edilmelidir; çünkü sosyalizm mücadelesi önceden-verili, kendi içinde dogmatikleşmiş ve kemikleşmiş bir biçim değil, ortamıyla biçimlenen bir süreçtir. Bu ortamda siyaset yapacaksak, bu ortamın koşullarını kaale almamız gerekiyor.

VE İHTİYAÇ...

Seksenli yıllar, dünyada ve Türkiye'de önemli bir sağ eğilimin tırmandığı bir dönem oldu. Türkiye'de yaşadığımız askerî darbe, bizlerin, seksenli yıllardaki genel gerilemeyi görece dışsal bir etmene bağlamamıza gerekçe sağlayabiliyor. Oysa örneğin Britanya'da özgür seçimler yoluyla benzer değişimler yaşandı ve benzer noktalara gelindi. Bu paralellik, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur (solun dünya çapında gerilemesinin içsel nedenlerini daha iyi anlamak için).

Ancak bu sağa kayışın kendi sınırlarına dayandığının belirtileri de görülebiliyordu. Nitekim, yakın zamanlarda çeşitli yazılarda veya konuşmalarda bu anın yaklaştığına dikkati çekmiştik. 26 Mart 1989 ara seçimleri bu yön değiştirmenin Türkiye'de de başladığının sinyalini verdi. O günden bugüne olanlar da böyle düşünmenin geçerliliğini kanıtlıyor.

Ara seçimlerden sonra Türkiye'de beliren, tarihî anlamda önemli olay, işçilerin eylemleridir. Bir bakış açısına göre bu hareketlenmenin fazlasıyla geciktiği de söylenebilir. Ancak görülüyor ki işçiler de dahil olmak üzere kitleler, görece farklı şeyler söyleyen Özal'a bir şans tanımak istemiş ve çektikleri bireysel sıkıntılara rağmen, ona vaadlerini gerçekleştirecek zamanı verme politik olgunluğunu da göstermişlerdi. Ne var ki, beklenenler olmadı.

Bu çerçevede işçilerin eyleme geçmesi yalın bir "bıçak kemiğe dayandı" patlamasından farklıdır. En azından sezgisel düzeyde bir "perspektif görme" olayına bağlıdır ve bu niteliğiyle de politik olgunluk özellikleri taşıyor.

Eylemlerin ikinci önemli özelliği, bir bütün olarak taşıdıkları otantik havadır. 12 Eylül'ün bütün toplumun yanısıra işçi sınıfını da içine soktuğu deli gömleği, bugünlerde yeşermeye başlayan bir değişim isteğinin dolaysız maddî çerçevesini belirlemek durumunda. Dolayısıyla da bu eylemlerin topluma verdiği semiyolojik mesajda "mazlum" imgeleri ağır basıyor. Yemeğe gitmemek, sakal bırakmak, toplu viziteye çıkmak, yalın ayak yürümek bu tür davranışlar. En etkili slogan da "açız" kelimesinde cisimleşiyor. Bu "üslup birliğinde", geçmiş dönemde alıştığımız, "güçlüyüz" gibi ister istemez hoşumuza gitmekle birlikte, nesnel düzeyde olgunlaşmamış, erken böbürlenmeler yok. Buna karşılık, gerçek koşullarla uyumlu bir biçimlenme var ki, bu kendi başına sağlıklı bir tavırdır. Kitle hareketi, kitle hareketinin başlaması gereken yerlerden başlıyor gibi.

Açılan dönem, her şeye rağmen olumlu perspektifleri de içeren bir dönemdir. Türkiye'de kitlelerin, bu perspektifleri iyi değerlendiren bir sosyalist harekete ihtiyaçları vardır. •

MURAT BELGE

Yeniden sosyalizm ve sosyalizmde devrim

Bir teorik dergi olarak **Birikim**, sosyalist hareketin **sorunlarını** değil, bunun daha ötesinde ve öncelikli olarak bizatihi **sosyalizmin kendisini** yeniden ele almak istiyor. Bir insan ve dünya görüşü, kavrayış tarzı ve pratik olarak sosyalizmin kaynak, dayanak ve dinamiklerini yeniden belirlemek ve böylece onun ayırdedici çizgilerini netleştirmek için bir çağrı, bu kapsamlı ve hayati girişime bir katkı olmak üzere yayınına başlıyor.

Eğer sosyalizm, sadece anti-kapitalizm değil, insani-toplumsal gerçekliğin tüm boyutlarını içeren gerçek bir devrim anlamına geliyorsa; haldeki sosyalizmin, gerek varolan "sosyalist toplumlar" ve gerekse mevcut sosyalist örgüt ve hareketlerin şahsında bu kimliğini artık yansıtamadığını söylüyoruz. Bu kabullenilmesi çok zor tesbiti yapıyoruz, çünkü sosyalizmin söylenecek çok sözü olduğuna inanıyor, onun derin kaynaklarına bu zengin potansiyelin yeniden ve yeni bir bakışla harekete geçirilme imkânlarına güveniyoruz. Ancak bunu hakkıyla yapabilmek için, kendimize bir parça haksızlık ederek de olsa teslim edelim ki; yüzyılı aşkın dünya ölçeğindeki sosyalist mücadele, başlangıcında tasarlayabildiği "amacı"na varamamış, kendisine güç veren dinamikleri yönlendiremez ve harekete geçiremez hale düşmüş, bunların ve değiştireceğini varsaydığı "gerçeklikler" önünde duraklamış ve tıkanmış, bu olgunun yol açtığı buhran ortamında, asli çizgilerinin bulanıklaştığı, devrimci niteliklerinin şekilleştiği, anlam ve içeriklerinin tahribata uğradığı bir duruma düşmüştür.

Bunları söylemekle uluslararası sosyalizm hareketinin, bugüne varan tarihi boyunca gerçekleştirdiği bir dizi görkemli atılımın, insanlığın "makus talihini" yenmek üzere giriştiği bir yığın soylu denemenin anlam ve önemini küçültmüş ya da bunların boşuna yaşanmış şeyler olduğunu ima etmiş değiliz. Aksine o atılım ve denemelerin dün olduğu gibi bugün ve gelecekte de sosyalizm akımının onuru olduklarına, öyle olmakta da devam edeceklerine inanıyoruz.

Ancak onlarda tarihî ifadesini bulan sosyalizmin devrimci potansiyelinin daha sonraları neden sönükleştiğini, bir yerlerde nasıl olup da tıkandığını sorgulamak zorundayız da. Özellikle bugün gelinen noktada bu sorgulamanın, şimdiye kadar yapılagelmiş olanlardan çok daha kapsamlı, çok daha radikal olması gerekiyor. Sosyalizmin devrimci karakterinin yeniden ve yaratıcı biçimde belirebilmesi, tarihî "rolü"nü yerine getirebilmesi için bu ilk koşuldur.

Çünkü, bugün genel sosyalizm hareketi, tarihinin hiçbir evresiyle karşılaştırılamayacak kadar derin bir yenilgi hali içindedir. Bunu derken yalnızca, örneğin Türkiye sosyalist hareketinin yaşadığı ağır fiziki kayıplara da malolan durumları kasdetmiyoruz. Burada olduğu gibi ağır saldırılarla karşılaşmadığı başka ülkelerde de sosyalist hareketlerin apaçık bir güç kaybına, dağılmaya uğradıklarını görüyoruz. 1980'lere gelinirken, gerek varolan sosyalist ülkelerin, gerekse hareketlerin şahsında sosyalizm imajı alabildiğine sönük ve bulanıktı.

Bunun ifadesi olarak "sosyalist ülke"ler üstün ve cezbedici bir toplum olma iddialarını artık sürdüremeyecek duruma düştüler, legal veya illegal sosyalist hareketler sıradan bir muhalefet veya isyan hareketi olarak algılanır hale geldiler. Spektaküler bir karşı akımın yükselişine asla bağlanamayacak biçimde sosyalizm hareketi, onyıllardır sürdürdüğü moral-entelektüel üstünlük kozunu şaşırtıcı bir hızla yitirdi. Yine onyıllardır her şeye rağmen belirleyicisi olduğu ideolojik atmosferin dağıldığını gördü. Sosyalizmin prestiji, tarihinin hiçbir evresinde olmadığı kadar düştü ve yine herhalde yüzyıllık tarihinde ilk defa, egemen sınıflar bir sosyal devrim olarak sosyalizmden duydukları korkunun bu denli dağıldığı bir rahatlık ve güven havasına girmediler.

Şimdi 80'lerin sekizinci yılı biterken bu durum hiç de değişmiş değil. Bu duruma, 1960-80 döneminin bir karakteristiği olan, sosyalist alan içinde giderek şiddetlenen tartışma, kamplaşma, bölünme ve çatışmalar nedeniyle düştüğümüzü söyleyip, 1980'den beri "yenilgi"lerden çıkarılan derslerle o olguların zamanla hafiflediğini tespit ederek, durumun iyileşmeye yüz tuttuğunu, hatta mevcut toparlanma eğilimlerini dikkate alarak yakında yeniden bir yükseliş sürecine girilebileceğini düşünenler şüphesiz vardır. Bunlar sosyalizm hareketinin son yirmi-otuz yıldır gittikçe ağırlaşarak yaşadığı buhranın derinliğini ve niteliğini hâlâ anlayamayan veya anlamak istemeyenlerdir.

Sosyalizmin bu buhrandan çıkıp yeniden asli vasıflarıyla yükselebilmesini sağlayacak güç

ve kaynaklara sahip olduğunu, ama bunun şimdilerde görülen türden yumuşama ve toparlanma girişimlerine bel bağlanarak gerçekleşemeyeceğini biraz olsun kavrayabilmek için, sözkonusu buhranın nasıl seyrettiğine dair önemli gördüğümüz birkaç hususu belirtmeliyiz.

1960'LAR VE SOSYALİST CANLANMA

1960'lı yılların başlangıcında hemen tüm dünya ülkelerinde, sosyalizm ve onunla rezonans halindeki düşünce akımlarında ve bunların yanısıra taleplerini sosyalizm ekseninde dile getirmeye yönelmiş siyasal-toplumsal hareketlerde olağanüstü bir canlanma, hızlı bir yayılma ve güçlü bir yükselme görüldü. Bir dünya görüşü ve düşünme perspektifi olarak sosyalizm, psikolojiden ekonomiye, sanattan siyasete kadar insani-toplumsal eylem ve sorunları konu edinen her alanda, ürettiği yeni fikirlerle, girişti̇ği denemelerle ve seferber ettiği bilgi yoğunluğu ile tam bir entelektüel hegemonya kurdu. Aynı anda siyasal eylem olarak 1917 Ekim Devrimi'nden beri görülmedik bir prestijle tüm kıtalardaki milyonlarca insanı kendisine çekiyor, onların derin umut ve beklentilerini temsil eden hareketlere adını veriyordu. Varolan sosyalist toplumlardan kapitalist toplumlara, oradan "üçüncü dünya" mozayiğini oluşturan ülkelere kadar uzayan bir yelpaze içinde, yani yeryüzünde ne kadar farklı sosyal ve siyasal düzen varsa hepsinde ve hemen her türünde en güçlü ve dinamik muhalefet hareketleri sosyalizm bayrağı altında ortaya çıkıyor; konumları ve öncelikli talepleri alabildiğine farklı insanlardan oluşan kitlesel hareketler temel sorunlarını sosyalizm alanı içinde ifade etmeye ve çözüm bulmaya çalışıyorlardı.

KAMPLAŞMA VE İÇ ÇATIŞMALAR

Gelgelelim tam da bu sıralarda sosyalizm hareketi, örgütlü güçleri, düşünür ve eylem adamları düzeyinde tarihinin en sert tartışmalarına sürükleneceği, zincirleme bölünmeler, kamplaşmalar ve iç çatışmalar yaşayacağı bir sürece girdi. Sosyalizme yönelik dünya ölçeğindeki kitlesel hareketlenmenin henüz ufukta belirdiği 1960'lı yılların başında bu süreç başlamıştı bile.

Bu iki olgu 1960'ların ortalarından itibaren biraraya gelerek ve birbirlerini etkileyerek 1980'li yıllara kadar ortak bir tarihi yaşadılar.

Ancak burada çok önemli bir noktaya işaret edilmeli: Sözkonusu kitlesel hareketler sosyalizm eksenine yönelirken onda sadece "güncel" talep ve ihtiyaçlarının bir tür cevabını değil, bunun ötesinde çok daha derin insani-toplumsal saik, özlem ve değerlerin ifadesini görmeye çalışıyor veya arıyordu. Bu arayışın tam da o dönemde bunca yaygın ve belirtik oluşu hiç de rastlantı değildir. 1960'lı yılların, her ülkenin kendi özel koşulları içinde farklı yönlerinden hissettiği bir "geçiş çağı" oluşu ile doğrudan ilgilidir.

Sosyalizm hareketi, yeni imkân ve koşulların belirleyici olmaya başladığı bu "geçiş dönemi"nin temelindeki dinamikleri kavrayabildiği ve bunu sözkonusu derin arayışa cevap veren bir perspektif içinde ifade edebildiği oranda o kitlesel hareketleri kendi zemininde tutabilir ve yönlendirebilirdi.

1980'lere gelindiğinde sosyalist hareketlerin yalnızca süregelen kitlesel desteklerinin büyük kısmını yitirmekle kalmayıp aynı zamanda bir düşünce sistemi olarak ideolojik-entelektüel ağırlığını hızla kaybetmiş, neredeyse arkaik sayılabildiği bir itibarsızlaşma konumuna düşmüş görünmesinin ana nedeni, işte bu misyonun yerine getirilememiş oluşudur. Kitlesel destekler uzaklaşmıştır, çünkü 60'lı, 70'li yıllardaki haliyle sosyalizm hareketi, o kitlesel yükselişlerin kaynağındaki arayış ve beklentileri karşılayamamış, başlangıçta varolan güçlü umudu, tavır alış ve yönelimleri ile adım adım kırmıştır. Üstlenmesi gereken misyonun bu arayışla sentez edilecek ikinci kısmı, yani girilmekte olan yeni çağı karakterize eden dinamiklerin ve bunların sunduğu imkânların kavranabilmesi de eksik kalınca sosyalizm hareketi, o yeni gelişmelerin artık belirgin biçimde öne çıktığı 1970'lerin sonlarında, o gelişmeleri anlamaya ve yorumlamaya yönelmiş bir entelektüel-ideolojik ortam oluşurken devre dışı kalmış; aydınlar ve entelektüel dünya üzerinde onyıllardır sürdürebildiği öncü ve belirleyici konumu yitirmiştir.

BUHRANIN NEDENLERİ

Bu duruma gelişin nedeni, altmışlı yılların başından itibaren sosyalizm hareketinin içinde başgösteren ve giderek şiddetlenen tartışmalar değildir.

Şüphesiz bir noktadan itibaren bu tartışmaların seyri, havası ve yol açtığı zincirleme bölünme ve iç çatışmalar durumu ayrıca ağırlaştırmıştır. Onca potansiyel harcanmış ve özellikle iç mücadelelerde kullanılan yöntem ve üslup, sosyalizm imajını büyük ölçüde zedelemiş, ona duyulan güven ve umudu ciddi biçimde sarsmıştır. Ama bunlar buhranın nedeni değil, görünümü, dışavurum tarzı ve sonuçlarıdır.

Çünkü 1960'lardaki haliyle sosyalizm hareketinin köklü bir tartışma sürecine girmesi kaçınılmazdı. Çünkü ortada doğrudan doğruya hareketin temellerini zorlayan ve dolayısıyla tartışmayı mecburi kılan olgular vardı.

Bu olguların varlığında hem "hareket"in "nihai amacı"na varış imkânını yeniden sorgulamak gerekiyordu; hem de hareketin o zamana kadar izlediği "klasik" yol ve eylem perspektifinin doğruluğu ve etkinliği inandırıcı olmaktan çıkmıştı.

Ne var ki; az sonra sözünü edeceğimiz olguların verdiği derin rahatsızlığı duyan ve bundan kurtulmak için çoğu büyük bir iyi niyet ve umutla bu tartışmayı başlatan ve katılan insanlar, onca gayrete rağmen bu rahatsızlık ve buhran çemberini kıramadılar. Çünkü tartışmaların üzerinde cereyan ettiği, sorunların içinde düşünüldüğü teorik zemin buna imkân vermiyordu. O yüzdendir ki tartışmalar, ister istemez 1980'lere doğru apaçık belirginleşen tıkanma, çözümsüzlük ve karamsarlık noktasına varmaya mahkûmdu.

HİPOTEZLERLE OLGULARIN ÇELİŞMESİ

Çünkü; **bu tartışmayı kaçınılmaz kılan olgular, genel hareketi o güne kadar yönlendiren, eylemini düzenleyen hipotezlerle çelişmekte, yani hipotezlerin öngördüğü ile olgular arasında sarsıcı bir tutarsızlık görülebilmekte; ama ilginçtir ki; o olguların varlığında ortaya çıkan sorun yine o hipotezlere dayanılarak çözümlenmek istenmekte**; bunun yolları aranmaktadır. Teorik zemin böyle kurulmuştur.

Ancak tartışmaya katılanlar açısından bu da bir zorunluluktur, kaçınılmazdır. Çok sözü edilen "bilimsel tavır", bu hipotezin öngördüğü şeyin olgular tarafından doğrulanmaması halinde, hipotezi sorgulamayı gerektirirken; "bilimselliği" kendisinden başkasına yakıştırmayan sosyalist ortamın, bahsedilen durumda hipotezlerini sorgulamaktan ısrarla kaçınmasının çok ciddi bir nedeni vardır.

Çünkü egemen sosyalizm anlayışına göre o hipotezler sosyalist eylemin temelidir. Üstelik de sosyalizmin doğası ve mantığı gereğidirler. Dolayısıyla o hipotezleri sorgulamak, sosyalizmin doğası ve mantığını şüpheli addetmek demektir. O yüzden de sözkonusu hipotezlere, onların "klasik" içeriklendirilme tarzına eleştirel bir gözle bakmayı denemek, sosyalizmden uzaklaşmak, hatta onu reddetmek gibi görülebilmektedir.

Bu anlayış sosyalist harekete şöyle bir davranış tarzını yerleştirebilmişti: Hiç kimse sözkonusu hipotezlerin dışına "resmen" çıkamıyor; sorun yaratan olgu ve durumlar, o hipotezlerle çelişmeyen yönleriyle tanımlanıp, bu tanımlar dahilinde çözümler aranıyordu. Ancak bu tür tanımlarla olguların asıl sorun yaratan yanları, hipotezleri kurtarma kaygısıyla dışta bırakıldığı için, o tür olgu tanımlarından hareket eden pratik çözümler umulan sonuçları vermiyordu. 1960'lara gelindiğinde bu denemelerin sonucu dikkate alınarak yeni usüller devreye sokulmuştu. Bu kez de yine o hipotezlere "resmen" uyuluyor ama eyleme esas olmak üzere, ya onların yanına ek tezler konuyor ve eylemin ağırlığı bu tezlere dayandırılıyor; ya da sözkonusu hipotezler, "klasik" içeriklerinin belli bir ögesi üzerinde yoğunlaşan yeni bir yorumlama biçimiyle çok farklı bir pratiği onaylatacak tarzda kullanılıyordu. Ancak bu çabalar, genel sosyalizm hareketinin önünde durakladığı olgu ve sorunları aşmaya yetmediği gibi, 1970'lerin sonlarına doğru doruğuna varan teorik kaos ortamının oluşmasıyla sonuçlandı. Bu ortama, sosyalizm hareketinin bütün cephelerdeki açık yenilgi, geri çekiliş ve itilişi eşlik etti; süreç böylece tamamlandı.

BİRİKİM VE TEORİK MÜDAHALE

Bugün yeniden faaliyetine başlayan **Birikim**, 1970'li yılların ortalarında ilk kez yayınına başlarken; yukarıda özetlenen duruma doğru gidilmekte olduğu sezgisiyle ve bunu önleyebilme çabalarına bir katkı olmak üzere bir teorik müdahale organı görevini üstlenmişti. O dönemi karakterize eden kitlesel hareketlilik ve arayış ortamı koşullarında ve gerçek bir güç halinde ancak 1960'lı yıllarda doğan Türkiye sosyalist hareketinin en dinamik unsurlarının genel hareketin zeminindeki sıkıntılara daha bir korkusuzca ve özgüvenle yaklaşabileceği umudunu taşıyordu. O unsurların eylem planında yeterince kanıtladıkları cesaret ve yaratıcılığı, düşünsel planda da gösterebileceğini varsayıyor, ancak bu potansiyelin olumlu sonuçlar verebilmesi için etkilendiği koşulları da dikkate alan bir yayın politikası izlemeye çalışıyordu. Çünkü genç Türkiye devrimci hareketi, sosyalizmin temel sorunlarını çarpıtan, sosyalist düşüncenin kaynağındaki zengin açılımların çoğunu örten, SBKP-ÇKP kutupsallığınca belirlenmiş bir teorik ortamı devralmak zorunda kalmıştı; öte yandan gittikçe şiddeti artan yoğun bir karşı-devrimci saldırı koşulları altında kendi eylemlerine yön ve içerik verme sorunuyla yüz yüzeydi.

Bu koşulların ilki, sosyalizmin sorunlarının vurgu noktasını aykırı yönlere taşıyarak ve böylece düşünme ufkunu daraltarak; ikincisi ise devrimci eğilimleri salt varlığını sürdürmenin ve etkili eylemde bulunmanın zeminine iterek, yani aynı olumsuz sonucu birlikte oluşturacak biçimde işlemekteydiler. Bu durumda **Birikim**, sosyalizm hareketinin teorik yanı ağır basan sorunlarını ÇKP-SBKP kutupsallığının tartışmayı odaklaştırdığı konular üzerinden, o bağlamın elverdiği kadarıyla ele almaya; pratik yanı ağır basan sorunlarını ise özellikle karşı-devrimci saldı-

rının öne çıkardığı konular sınırı içinde incelemeye yöneldi ve bu koşullarda özellikle teorik-pratik ufkumuzun daralması tehlikesini ön plânda tutarak; ağırlıkla sosyalizmin bu alanlardaki özgün ve zengin kaynaklarına işaret eden, bunları dikkate alarak yeni açılımları teşvik eden bir rol oynamaya çalıştı.

Ancak şunu belirtmeliyiz: Birikim, başından beri sosyalizm hareketinin yaşamakta olduğu buhranın sanılandan çok daha ağır olduğunu, acil ve radikal bir çözüme, atılıma ihtiyaç duyulduğunu sürekli vurgulamış ise de; yayınına başladıktan sonraki dönemde dünya ve Türkiye sosyalist hareketinde ardarda meydana gelen ve her biri olumsuz yönlerindeki çarpıcılıkla bizleri sarsan ve yeniden düşünmeye iten bir dizi gelişmenin ışığında; mevcut buhranın ve sorunların derinliği ve kapsamının başlangıçta tahmin edebildiğimizden de ötede olduğunu öğrenmek durumunda kalmıştır. Bundan dolayıdır ki mevcut buhrana daha önce koyduğu teşhisler ve önerdiği çözüm perspektifi, yönelimi itibarıyla yanlış değilse de, yetersizdir.

Birikim, ilk çıktığı dönemde, dünyada mevcut hemen tüm farklı toplum biçimlerinde ve hemen hemen eşanlı olarak ortaya çıkan, büyük çoğunluğuyla sosyalizm çerçevesinde bir arayış eğilimi gösteren kitlesel hareketlilik dalgalarının o sırada "klasik" düşünce ve eylem perspektifini tartışma zorunluluğunu duymuş olan sosyalist harekete, uyarıcı ve esinlendirici bir katkı ve etki yapabileceğini umuyordu. Varolan sosyalist ülkelerden yarı sömürge ülkelere kadar her yerde çeşitli sınıflardan büyük insan toplulukları basit iktisadi taleplerin ötesinde ve bunları siyasal, moral ve sosyal özlemlerin gerisinde dile getirerek; yani her biri kendi özel koşullarında tasarlayabildikleri yeni bir hayat tarzı arayışının yarı bilinciyle gözlerini sosyalizme çevirmişlerdi. Talepleri, bunları dile getiriş biçimleri ve bunlar için harekete geçiş tarzları ne denli farklı olursa olsun, örneğin kapitalist metropollerdeki burjuva hayat tarzını kökten eleştiren "1968 hareketi" ile emperyalist sultaya karşı olağanüstü parlaklıkta onurlu bir mücadele veren Vietnam kurtuluş hareketi arasında; ve bunlarla, örneğin Çek ve Polonya halklarının sosyalizmi demokratikleştirme sloganında ifade edilen muhalefet hareketleri arasında görünüşleri itibarıyle ne denli farklılıklar olursa olsun; sezinleyebiliyorduk ki, sosyalizm akımının kaynağında varolan ve onun tarih içinde kendini yenilemesinin yegâne dayanağı olan yüce insani-toplumsal değer, ideal ve yönelimler temelinde bütün bu farklı hareketlerin bir ortak paydada birleştirilebilmesi mümkündür. Ve bu imkân yalnızca böyle bir zeminde bulunabilir.

ÖZGÜN KAYNAĞA DÖNÜŞ

Ancak bu imkânın gerçekleşebilmesi için, yukarıda da işaret edildiği gibi sosyalist hareketin kendi asli, özgün kaynağına yeniden dönmesi, kimliğini tazelemesi şarttır. Varolan sosyalist ülkelerde onlarca yıllık "inşa" deneyinden sonra bile halkların ciddi bir memnuniyetsizlikle ayağa kalktıkları bir evrede, sözkonusu kitlesel yükselişlerin bu "varolan sosyalizm"lerin ufkuyla tatmin olmaları beklenmemeliydi. Ve zaten, bir ölçüde de bundan ötürüdür ki, sözkonusu kitlesel arayış hareketleri, -Vietnam KP'nin istisnai konumunu, tarihî prestijini bir yana bırakırsak- "varolan sosyalizm"i temsil eden "klasik" KP'lere iltifat etmiyor, buna karşılık sosyalizmin zengin ufkunu, temelindeki insani moral değerleri çağrıştıran yeni akımlardan etkilenmeye hazır duruyorlardı. Kaldı ki "klasik" KP'ler de bu hareketlere kuşkulu hatta yarı düşmanca bir tavırla yaklaşmaktaydılar.

Varolan sosyalist ülkelerdeki kitlesel -ve gücünü büyük ölçüde işçi sınıfından alan- hareketlerin mevcut "sosyalist rejim"lerce kaba yöntemlerle bastırılması sözde "klasik" mantığın bu evrensel kitlevi dönüşüm arayışı olgusuna cevap verme yeteneğinden ne denli yoksun olduğunun anlamlı bir göstergesiydi. Ama aynı zamanda bu olay, sosyalist hareketin kendini yenileme, devrimci kimliğini yeniden tazeleme ihtiyaç ve arayışını temsil eden 1960 sonrası akımlar için çok ciddi bir test değerindeydi. Bu akımların pek çoğu, muhalefet eden halkı "karşı-devrimci", mevcut rejimleri de "sosyalizmin koruyucusu" olarak sunan reel sosyalist formülleri biraz sıkıntıyla da olsa benimsediler. Bu tavır alışların asıl vurgulanması gereken noktası; sözkonusu formüllere göre, onlarca yıllık "inşa" deneyinden sonra bile, sosyalist ülke halklarının dahi pekala "karşı-devrimci" konuma geçebileceklerini mümkün görebilmektir ki, bu da formül sahiplerinde sosyalizmin gerçek güvencesini, kalıcılığını "toplum"da değil, "yönetici"lerde "kadro"da gören bir anlayışın varlığını, ortaklığını gösterir.

Bu ise modern sosyalizmin kaynağındaki anlayıştan ne denli uzağa kayıldığının anlamlı bir örneğidir. Burada sadece bu kaymanın olağanüstü düşündürücü önemini belirtmekle ve başka hiçbir konunun sosyalizmin devrimci niteliğinin budanması olgusunu bunun kadar açıkça gözler önüne seremeyeceğini vurgulamakla yetinelim.

Birikim her ne kadar özel olarak bu Çekoslovakya ve Polonya olayları karşısında sosyalist hare-

ketlerin büyük çoğunluğunca alınan tavrı ve bunun açıklanış mantığını eleştirmiş ise de, açıklıkla belirtelim ki; bu ve benzeri sorunların ana nedenlerine ilişkin görüş, önerilecek perspektif ancak daha sonraları netleşip sistematikleşebilecekti. Şimdi baktığımızda bu netlik noktasına neden daha erken gelinemediğinin başlıca iki nedenini görebiliyoruz: Birincisi, az önce de belirttiğimiz üzere, Türkiye'de 1960 sonrasında ortaya çıkan ve dinamizmi ile genel hareketi yönlendirdiği gibi, ona tarihinde ilk defa coşkulu bir popülerlik kazandıran yeni devrimci akımların, bu 1970 sonrası edindikleri popüler destekle karşılıklı etkileşimlerinin olumlu sonuçlar yaratabileceği yolundaki iyimserlikti. İkincisi ise, bütün ağırlığına rağmen varolan buhranın aşılabilmesinde sosyalizmin kaynağındaki teorik zenginliğin ve bunun özgün karakterinin anlaşılmasına verdiğimiz önemdi. Her ne kadar buhranın birtakım "maddi nedenleri" olduğunu, düşünce ve davranış dünyamızdaki bir dizi ciddi sapma ya da kaymaların karşılaşılan bazı "gerçeklikler"in direnciyle meydana geldiklerini tespit ediyor isek de; gerek bu "neden" ve "gerçeklikler" karşısındaki alınması gereken tutumu ve gerekse onların aşılabilme imkânlarının anlaşılma yolunu bulmada teorik kaynaklarımıza dönmenin büyük yararı olacağına inanıyorduk. **Birikim**'in kendisini ağırlıkla teorik açımlamalar alanına teksif etmesi de bu umutlu güvenden dolayıdır.

"TEORİDEN KAÇIŞ"

Ancak gelişmelerin bu iyimserlikleri doğruladığı söylenemez. Bizce onca zengin ve ufuk açıcı addedilen dünya görüşümüzün kaynaklarına yönelme çağrısının fazlasıyla yankı bulamaması, aksine daha çok bir "teoriden kaçış", hatta küçümseme eğiliminin giderek yaygınlaşabilmesi; bu tutumun gerisinde öngöremediğimiz veya sosyalist harekete konduramadığımız bazı faktörlerin varlığını düşündürüyordu. Bu "teoriden kaçış" olgusunu, bütün çeşitleriyle varolan hareketlerin kendilerine yönelmiş kitlelerle ilişki pratiklerini ortak karakteriyle birlikte ele aldığımızda o faktör oldukça anlaşılabiliyordu.

"Reel sosyalizm"in kararlı takipçisi hareketler, özel olarak işçi sınıfını salt iktisadi çıkar -yararsaikleriyle hareket eden ve dolayısıyla sosyalizmi de ancak bu boyutta talep eden bir kesim olarak görmekteydiler. Bu nedenle onları salt sayısal veya fizik bir güç olarak organize etmeye çalışıyorlar ve işçilerden bekleyip istedikleri en yüksek bilinçli tavır ifadesi, "parti"nin iradesine tabi olmak oluyordu. İşçi sınıfı ve kitleler böyle görüldükleri için, "reel sosyalist" kategoriye giren hareketler, onlardan ancak sınırlı bir fedakârlık ve katılma düzeyi bekleyen, çoğu kez edilgen biçimlerde rol alacakları "ılımlı" stratejiler takip ediyorlardı artık. Yeni devrimci eğilimler ise bunları eleştiriyorlardı ve dolayısıyla beklenebilirdi ki, onların önerileri her şeyden önce o "ılımlı" stratejilerin gerisindeki işçi sınıfı ve kitlelere ilişkin varsayıma karşı çıkan nitelikte olsun. Bu ise, işçi sınıfı ve kitlelerde sosyalizmle ifadesini bulabilecek olan zengin ve çok yönlü saik ve özlemlerin ve bunları gerçek kılabilecek potansiyelin varolduğunu esas alan bir varsayım olabilirdi.

KİTLELERDE VAROLAN POTANSİYEL

Bu olabilirdi; çünkü modern sosyalizmi özgün, yeni ve devrimci kılan şeydi bu. O, sosyalizmi işçi sınıfı üzerinde kurulan bir siyasal akım olarak tanımladığı için değil, -böylesini düşünen yığınla hareket vardı- işçi sınıfını ve genelde tüm alt sınıfları işte o varsayımın içeriğiyle düşündüğü ve sosyalizm hedefini de bu varsayımın gerçekleşmesi planında tanımladığı için gerek sosyalist dünya görüşünde ve gerekse "hedef" anlayışında, bir devrim anlamına gelmiştir. Özel olarak Marksist felsefenin felsefe olarak devrimci niteliği de bir devrim vazetmesinden dolayı değil, egemen önyargılara kökten aykırı bu varsayımı gerçek kılacak bir anlama ve kavrama tarzı geliştirecek tezleri sunabildiği içindir.

Ezilen kitlelerde, yalnızca bu ezilmişlikten dolayı harekete geçebilecek ya da isyan edebilecek bir yığını değil, insanlığa her bakımdan zengin bir varoluş, bir hayat tarzı sunabilecek bir potansiyel görebilmek; tıpkı akan sudan ışık üretmek gibi keşfedilmesinin öncesinde insana inanılmaz gelen bir fikirdir. Dolayısıyla oluşturuluş mantığı ve gerekçeleri inandırıcı sayıldığı takdirde, bu o sıradaki "gerçeklik"le uyuşmaz görünen varsayımı gerçek kılma uğraşı terkedilemez.

"Reel sosyalizm"in temelinde bu terkediş vardır ve apaçıktır bu. Yeni devrimci eğilimlerin çoğunun bu noktada temsil ettikleri farklılık, işçi sınıfı ve kitlelerden fedakârlık ve şiddet dozu daha belirtik bir mücadeleye katılma tarzı bekliyor oluşlarıdır. Yeni devrimci stratejilerin hemen hepsinin ortak özelliğiydi bu. "Devrimcilik" bu özelliklere sahip olmak, bu özellikleri taşıyan bir mücadele ve çalışma tarzı içinde gerçekleşecek bir "devrim stratejisi"ni savunmak anlamına geliyordu. Ancak nasıl "reel sosyalist" akımlar işçi sınıfı ve kitlelerden yalnızca "destek" bekliyor ve "zafer"i asıl olarak "parti"nin ittifaklar kurabilme, manevra ve yönetme yeteneğinin ürünü sayıyorlar ve "başarı"nın garanti ve kalıcılığını burada

görüyorlar ise; söz konusu devrimci eğilimler de kitlelerin bu sert mücadeleye katkılarının en azından uzunca bir dönem sınırlı olacağı önkabulüyle, yükün, sorumluluğun ve zafer güvencesinin "öncü kadrolar"a teksif edildiği bir yaklaşım içindedirler.

Herhangi bir siyasal hareketten sözediyor olsaydık, yukarda özetlenen stratejilerin kuruluş mantığı, "öncü", "yönetici aygıt" ve "kitleler"e tanınan roller hakkında sadece içinde uygulanacak gerçekliklere uygun olup olmadıkları konusunda bir şeyler söyleyebilirdik. Halkın "gücü"ne bir biçimde ihtiyaç duyan tüm geleneksel siyasal hareketlerin kuruluş ve işleyiş mantığı buna benzer ve böyle olmak zorundadırlar. Bu, ideallerin taşıyıcı, takipçisi ve güvencesini kadro ve yönetimde gören, "kitleler"i ise ancak yönlendirildikleri ve iyi yönetildikleri takdirde idealin gerçekleşmesine "gücü"yle katkıda bulunabilecek bir yığın sayan geleneksel "siyaset bilimi"nin alfabesidir.

Oysa sözkonusu olan "sosyalist devrim" stratejileridir. Eğer az yukarda modern sosyalizmin kaynağında olan işçi sınıfı ve kitle kavrayışına itiraz etmiyorsak, bu siyaset bilimi alfabesi ile onun uzlaşabileceklerini söylemek mümkün değildir. Gelgelelim varolan sosyalist akımların hemen tümünde bu alfabe rahatça kullanılabiliyorsa; ya modern sosyalizmde böyle bir kitle kavrayışı yoktur, ya vardır ama edebiyattır ya da vardır ama "gerçekliğe" uymadığı, onunla çeliştiği için pratikte dikkate alınmamaktadır.

Birikim, ilk yayınlandığı 1975-1980 döneminde teorik kaynaklarımıza dönme çağrısı yapar ve bunun önemini ısrarla vurgularken, bu kavrayışın orada merkezî bir yerde durduğunu, bunun bilincine varmak gerektiğini söylüyordu. Sosyalist hareketin yaşadığı buhrandan çıkışı ve küllendirilmiş devrimci kimliğini yeniden bulabilmesi, ancak ve sadece o kavrayış temelinde bir düşünme ve eylem dünyası oluşturulabilirse mümkün olacaktı. Mesaj buydu.

Şimdi, bu ikinci çıkışında da **Birikim**, aynı mesajı çok daha vurgulu olarak vermeye ve mümkün tüm boyutlarıyla işlemeye çalışacaktır. Dün, 1980 öncesi koşullarda bu mesajı iletmeye uğraşırken varolan sosyalist ortamda oldukça yeterli bir yankı bulabileceğini bekliyorduk. Ancak şimdi açıklıkla tespit edebilmekteyiz ki; bunun önünde çok ciddi engeller vardı. "Dönemin koşulları" değildi bunlar. Bugün çok daha farklı koşullar olmasına rağmen aynı engeller yine vardır.

EGEMEN SOSYALİZM ANLAYIŞI

Çünkü engel, doğrudan doğruya genel sosyalist düşünce ve eylem dünyasına egemen olan sosyalizmin anlaşılış, kavranılış tarzının kendisindedir.

Çünkü, II. Enternasyonal'le birlikte oluşan, oluşturulan ve onunla beraber Uluslararası Sosyalist harekete egemen kılınan, buradan itibaren ve halen egemenliği süren o kavranılış tarzı, modern sosyalizmin kaynağındaki devrimci çıkış noktası ve perspektifin bir yana konulması suretiyle sistemleştirilmiştir. Bu nedenledir ki, II. Enternasyonal'den bu yana, meydana gelen ve gerek kitlelerin katılım düzeyi ve zenginliği ve gerekse bu katılım sürecinin yarattığı kurum ve ortamlar açısından "devrimci" niteliklere haiz tüm atılımlar, bu hakim anlayışın ortodoks savunucuları tarafından ya bu yönleriyle kaale alınmamış ya da düpedüz engel çıkarılmıştır. Bu atılımların içinde yer alan veya bu bahsedilen yanlarını geliştirecek bir yönlendiricilik yapmak isteyen sosyalistler bu "ortodoks"ların gösterdiği dirençle az uğraşmamışlardır.

Ancak şu var ki; sosyalizmin bu anlaşılış, kavranılış tarzı, tarih boyunca görülen eşitlikçi akımların, sorunu yalnızca ürünlerin paylaşımı düzeyinde gören ve bu nedenle de mülkiyet kurumu üzerine odaklaşan ortak mantığının yerleşik gücünden yararlandığı gibi; sanayi devriminin yarattığı zihniyet dünyasında mutlak veya nesnel değer ve kategoriler gibi kabul gören ögeleri de içerir. O nedenle de burjuva toplum ideolojisiyle bu bazda ortak bir temeli paylaşır, onun simetriğidir. Bu simetrik kuruluşuyla burjuva ideolojisi ve siyasetine karşı düz bir zıtlık içindedir ve bu zıtlık gerekçesiyle bir devrim düşüncesi olduğu izlenimini veya yanılsamasını yaratabilmektedir. Gerçekte ise "zıtların birliği"ni oluştururlar ve birlikte burjuva toplumun zihniyet dünyasını yaratırlar. Dolayısıyla yalnızca kendi özel ikna gücünden değil, bu genel "anlama" dünyasının da gücünden yararlanarak değişen koşullarda kendini yeniden üretir.

Yetmiş yıllık "inşa deneyi"nden sonra "varolan sosyalist toplumlar"da gerçekleşen işte bu sosyalizm anlayışıdır. Örneğin SSCB'nin şahsında temsil edilen "varolan sosyalist toplum"lar, birtakım özel koşulların, kişi veya grup iradelerinin etkisiyle yörüngesinden sapmış bir sürecin ürünü değil, belli bir sosyalizm anlayışının durum, koşul ve imkânları kendi mantığı içinde kullanarak gerçekleşmiş halidir.

Her ne kadar oluşturuluş biçimi ve düşünce-eylem perspektifini belirleyen ana hipotezlerle verilmiş içerik, doğası gereği ancak bu ve benzer bir "sosyalist toplum"a varabilir idiyse de; sözkonusu sosyalizm anlayışının biçimlendirildiği ilk evrede ve uzun yıllar, bir sosyalist "inşa deneyi"nin -hele yetmiş yıl sonra- şimdiki

"sosyalist toplum"lara değil, "nihai hedef"in özelliklerinin artık hayli belirginleşeceği bir aşamaya gelinebileceğine inanılıyordu.

Bu beklentiyle, ya da öngörüyle "gerçekleşen" arasındaki fark, hayli düşündürücü ve hayal kırıcı oranda büyüktür. 1960'lı yıllarda başlayan yaygın tartışmaların ilk ve en önemli nedeni buydu. Belirtmeliyiz ki bu tartışmaları zorunlu görüp başlatanların çoğu, sosyalizmin köklü bir devrim gerçekleştireceği umut ve inancını taşıyan eğilimlerdeydiler. Oysa öte yanda SBKP'nin başını çektiği kamp bu tartışmadan rahatsızdır ve otoritesini kullanıp sorunu kestirip atmayı yeğlemektedir. Beklenenle gerçekleşen arasındaki farklılığı ve büyüklüğünü görmekte, ama "teori uygulanmış ve sonucun bu olduğu ortaya çıkmıştır" yollu bir tezle artık "gerçek sosyalizm"in hedef yerine konması gerektiğini savunmuştur.

"Devrimci eğilimler" ise SSCB'de neden amacın uzağına düşüldüğünü açıklamaya çalışırken ne bu "inşa teorisi"ni, ne de "SSCB her şeye rağmen yine de sosyalist bir toplumdur" denilirken kullanılan ölçütleri tartışma gündemine sokmuyorlardı. Çünkü bu temel noktalarda "reel sosyalizm" savunucuları ile ortak bir paydaya sahiptiler. Sosyalizmin devlet iktidarı ele geçirildikten sonra ve bu iktidarın gücü ve uygulama araçları ile "inşa edileceği" yolundaki ana hipotez, her iki kesimce de temel doğru değerindedir. Sosyalizmi ayırdedici karakterini özel mülkiyetin kaldırılmış olmasından alan bir toplum biçimi olarak tanımlayan egemen anlaşılış tarzı içinde şüphesiz bu hipotez son derece makul ve başka türlü olamazmış gibi görünür ve algılanır.

O nedenledir ki; sözkonusu "devrimci eğilimler"in "reel sosyalizm"e ilişkin analiz ve teşhislerinde konu, "sosyalist devlet"i yönetenlerin şu veya bu politikası veya uygulama biçimi üzerinde döner. Nedenler ve çözüm önerileri burada aranır. Her ne kadar "teori", sosyalizmde egemen sınıfın işçiler -ve genelde kitleler- olacağını söylerse de, bu açıklama ve önerilerde işçi sınıfını egemen sınıf statüsüne yakışır bir etkin rolde göremeyiz. Doğru veya eğri olan yöneticilerce yapılmıştır ve düzeltilecekse de yine onlarca düzeltilecektir.

Oysa bilinir ki, sosyalistler örneğin kapitalist toplumlarda iktidar partisinin veya devletin herhangi bir politikası ya da uygulama yöntemini ele aldıklarında, bunun egemen sınıfın çıkar ve taleplerine uygunluğunu göstermeye özel bir önem verirler. Çünkü o politikalarda asıl belirleyici etkenin o çıkar ve talepler olduğunu varsayarlar. Aynı yöntemin "sosyalist toplum"lara uygulanması, yönetimlerin uyguladıkları politikanın egemen sınıf olarak işçilerin, genelde kitlelerin "çıkar ve taleplerine" uygunluğunun araştırılmasıdır. Bu araştırmalarda ya uygunluk görülür ama buna rağmen uygulama eleştiriliyorsa, neden "egemen sınıf"ın kendisinde, onun "çıkar veya talep" perspektifinde aranır ve gösterilir; ya da aynı araştırma bir uyumsuzluk tesbiti yapıyorsa bunu "egemen" işçi sınıfının bunu ifade eden açık tavır alışları ile kanıtlar.

Yapılan açıklamaların büyük çoğunluğu ise böyle değildir. Reel sosyalizmi eleştirenlerden sadece bu ülkelerde işçi sınıfının değil bürokrasinin diktatörlüğü olduğunu ileri sürenler bu tezlerine kanıt olarak işçi sınıfının nasıl zor durumda olduğuna dair kanıtlar göstermeye çalışırlar. Ama onlar da işçi sınıfı devrimi olarak başladığını kabul ettikleri bir sürecin "bürokrasinin diktatörlüğü"ne dönüşmesini "parti"nin önderlik mekanizmasında olup bitenlerle açıklar ve bu önderlerce "ihanet edilen" bir devrimden sözederler.

"İNŞA SÜRECİ" VE KİTLELER

"Egemen sınıf"ı olacağı öngörülen bir "sosyalizmi inşa" sürecinde; ya bu inşaya pasif olarak katılan, ama kararların parti, devlet ve planlama aygıtınca alınıp yürürlüğe konduğu bir süreçte "işçi" olarak görevini yapması istenen, ya da "devrim"ine ihanet edildiğini kavrayamayan, farketse bile kendiliğinden bir şey yapamayan bir işçi sınıfı sözkonusudur burada. Ayrıca kendiliğinden harekete geçtiğinde karşı devrimci veya aleti olacağından kuşkulanılmaktadır.

Egemen sosyalizm anlayışının sosyalizmi nasıl tanımladığına ve yine burada işçi sınıfının devrimci olma gerekçesinin nasıl açıklandığına bakıldığında yukarda özetlenen tüm düşünceleri normal karşılamak gerekir. Çünkü burada ancak ekonomik çıkar motifleriyle harekete geçebileceği varsayılan, bu nedenle de kendilerine o çıkar dürtülerine seslenen bir "bilinç" yakıştırılan bir sınıf tanımı vardır. İşçiler sömürüldüklerini, bunun da özel mülkiyetin varlığından kaynaklandığını, o nedenle de özel mülkiyetin ortadan kaldırılması gerektiğini görür ve bunun için partilerinin önderliğinde mücadeleye katılmaya karar verir ve özel mülkiyet kaldırıldığında da kurtulmuş olacaklarına inanırlarsa "bilince ermiş" sayılırlar. Böylesine bilinçlenen bir işçi sınıfının ve onun gibi düşünmesi istenen kitlelerin sosyalizmden bekledikleri de zaten tanımlanmıştır. Onlar bu beklentilerine kavuşacaklarını düşündükleri sürece "sosyalizmin öteki amaçları"yla çok ilgilenmeyeceklerdir. Bunlar zaten parti ve devletin yönlendirici rolüne dahil edilmiş, onların

konumlarını meşru gösterme özel nedeni olmuşlardır. Nitekim eğer "sosyalist toplum"un bir evresinde işçiler ekonomik beklentilerinde umduklarını bulamadıklarından ötürü yöneticilerine karşı çıkarlarsa, "sosyalizmin yüce amaçları" kendisinde mündemiç "sosyalist devlet" ve parti, onları bu konumun verdiği meşruiyetle "işlerinin başına" dönmeye icbar eder. Yerleri ise kapitalist toplumdakinden farklı değildir, kol emekçiliğidir.

Varolan sosyalist toplumlarda "işçi sınıfının egemenliği" sırf sözden ibarettir. Bu "inşa süreci"-'nde önderleri ona ihanet ettiği veya "saptığı" için değil, bizzat "inşa süreci"nin herkesçe kabul edilen ana çizgilerinin, iç mantığının gerektirdiği bir sonuçtur. "İnşa"ya ilişkin genel teori içinde kalındıkça farklı yollar mümkündür ama sonuçlar fazlasıyla değişik olmayacaktır.

Yeniden belirtelim ki; II. Enternasyonal'le birlikte oluşan halen de egemen sosyalizm anlayışı içinde "inşa süreci" ilgili ana hipotez kurulduğunda, açıklıkla tarif edilmemekle birlikte "inşa" döneminde işçi sınıfının çok daha etkin bir işlev üstleneceği, bu işleviyle "egemen" sıfatını hak edeceği varsayılıyor, buna inanılıyordu. Bu inanç, sözkonusu "inşa" hipotezlerinin mantığından ziyade, modern sosyalizmin teorik mirasında yazılı olduğu için korunuyordu. Maddi güvence olarak ise özel mülkiyetin kaldırılmasına, kaynakların ve üretimin adil dağılımının özellikle işçi sınıfında yaratacağı olumlu etkilere dayanıyordu.

Deney bu inancı doğrulamadı. "İnşa hipotezi" kendi mantıki sonuçlarını doğurdu. Böyle olunca da, vaktiyle, işçi sınıfını gerçekten egemen sınıf haline getireceği düşünülen araçlar, yani parti, planlama ve devlet aygıtının varlığı amaç haline getirildi. "İşçi sınıfının egemenliği" artık bu aygıtlarda "temsil" edilmektedir ve bunların varlığında işçilerin, egemen olduklarını değil tersine egemenlik altında olduklarını kabul ettikleri 70'li yıllar ve sonrasının bir dizi olayıyla özellikle belli olmuştur.

Öngördüğü sonuçlar açısından bakıldığında, egemen sosyalizm anlayışının inşa ile ilgili hipotezinin sadece doğrulanmamakla kalmayıp, özellikle işçi sınıfıyla ilişkili kısmında tam bir açmazla neticelendiği söylenmelidir. Ne "devrim" yapmak için ne de "sosyalizmi inşa" için artık işçi sınıfına ve kitlelere hiç ihtiyaç duymayan "yol"ların -Etiyopya ve Afganistan gibi- "yeni tip devrim"ler diye lanse edilebildikleri; bunları eleştirenlerin savunanları yine de "sosyalist" addedebildikleri bir düşünme zeminine gelinmişse, bunun ilk nedeni sözkonusu inşa hipotezlerinin iç mantığının biraz zorlanırsa nihayet sosyalizm "yukardan aşağıya kurulmayacak mıdır?" buna da pekala cevap verecek oluşudur.

Kaldı ki "yeni tip devrim" modelleri yalnızca en uç örneklerdir. 1960'lı yıllardan itibaren, gerek SBKP tarafından ortaya atılan "kapitalist olmayan yol", gerekse çeşitli "devrimci eğilimler" tarafından savunulan ve sonuçta "halk savaşı" öngören stratejilerinde işçi sınıfının fiili katkı ve katılımı ancak sonraki aşamalar için istenen veya umulan bir gelişmedir. Bu yeni stratejilerde ilk ve tayin edici aşamaları eylemleriyle gerçekleştirecek olanların ya örneğin ilerici-yurtsever asker-aydınlar ya da öncü savaşçı çekirdekleridir. İşçi sınıfı ve kitleler ancak bunların açtığı yollarda bir fizik güç olarak sürece iştirak edecektir.

İŞÇİ SINIFININ ROLÜ

Her ne kadar "emperyalizmin yeni kriz dönemi"nin özellikleri veya "değişen dünya durumu veya güç dengeleri" gibi gerekçelere dayanılarak bu yeni stratejiler öne sürülüyorsa da; asıl ve açıkça söylenemeyen gerekçe başkadır: Gerek metropollerde ve gerekse "geri bıraktırılmış" ülkelerde işçi sınıfları, "klasik" iktidarı ele geçirme stratejisinin işçi sınıflarından beklediği, öngördüğü eylem performansını göstermemektedir. İşçi sınıflarının bu hareketsizliği, yüzyılımızın başından beri zihinleri kurcalayan bir sorundur. Metropol ülkelerde artan refaha, "geri" ülkelerde henüz köylülükten sıyrılamayış gibi nedenlere bağlanan bu hareketsizlik ve mücadele gücü düşüklüğünün zamanla ve özellikle kapitalist sistemin kaçınılmaz krizleriyle ortadan kalkacağı umulmuş, ama bu beklentiler de fazlasıyla gerçekleşmemiştir.

İşçi sınıfı -ve genelde kitleleri- asıl olarak iktisadi motiflerle harekete geçebilen veya geçirilebilen bir yığın olarak tanımlayan egemen sosyalizm anlayışı, bu olgu karşısında ya iktisadi koşulların iyice altüst olacağı derin bir kriz anını beklemek, ya da "devrim yapmak" için başka güçlere yönelmek, daha ziyade o güçler üzerinde etkili olacak motivasyonları kullanacak stratejilere yönelmek zorunda idi.

Ancak bütün bunlar yapılırken, "klasik" stratejinin ve onun gerisindeki teorik mirasın işçi sınıfının rolüne verdiği temel ve ilkesel değerden uzaklaşılmadığı sanısını vermek, "özünde" ona uyulduğunu söyleyebilmek için bir dizi teorik zorlamaya ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin işçi sınıfının fiilen yer almadığı bir stratejiyi savunanlar, o uygulama içinde şu veya bu şekilde yeralan bir dar kadronun şahsında işçi sınıfının katılımının temsil edildiğini söyleyip, o dar kadronun oynadığı role göre bu süreçte işçi sınıfının ya öncü veya müttefik

olarak yer almış olduğunu iddia edebiliyorlardı. Temel kavramları bu denli zorlamaktan kaçınanlar ise, örneğin "çağımız koşulları" gibi bir gerekçe öne sürerek, bu çağda işçi sınıfının devrimde öncülük rolünü fiili değil ama "ideolojik öncülük" tarzında yerine getirdiğini, bunun da "öncü savaşçılar" biçiminde onların şahsında gerçekleştiğini ileri sürüyorlardı.

Özetleyelim: 1960'lardan itibaren başlayan ve sosyalizm hareketini buhrana sürükleyen tartışmalar kaçınılmazdı, çünkü bunu zorunlu kılan olgusal nedenler vardı. Birinci olgu; onlarca yıllık "inşa deneyi"nin sonunda "nihai hedef"in ayırdedici özelliklerini taşımayan "sosyalist toplum"lara varılmıştı. "Sosyalist toplumun inşası" ile ilgili hipotezle çelişmekteydi bu durum. İkincisi ise işçi sınıflarının umulan eylemlilik ve mücadelecilik performansını göstermiyor oluşlarıdır. İşçi sınıflarının neden ve hangi yollarla siyasal iktidarı ele geçirme mücadelesine katılacağına dair hipotezlerin öngördüğü neticeler alınamamaktadır.

İki ana safha olarak düşünülen sosyalizm mücadelesinin her iki safhasına ait olup, o safhalara ilişkin tüm eylemlere temellik eden iki ana hipotezin de ait oldukları gerçekliklerle uyuşmaması; onların gerçeklik karşısındaki durumlarını yeniden gözden geçirmeyi zorunlu kılar. Tartışma bundan dolayı kaçınılmazdı.

İlginç olan; daha önce de vurguladığımız gibi; tartışmaya katılan hemen tüm eğilimlerin, sözkonusu hipotezlerin doğruluğunu sorgulamak yerine, bu tür bir tartışmaya hiç girmeyerek, bundan özellikle kaçınarak, birtakım ek tezler yardımıyla o uyumsuzluğu gidermeye çalışmalarıdır.

Bu çabalar başlıca iki kanaldan yürütülmüştür. Birincisi "reel sosyalist" kanaldır ki; bunlar hem varolan "sosyalist toplum"lar gerçekliğini hem de işçi sınıfı ve kitlelerin radikal bir eylemliliğe sokulamamaları olgusunu olduğu gibi kabullenmeyi savunuyorlar; bunun sonucu olarak "hedef" diye "nihai hedef"e yürünmesini değil, bu "reel sosyalist hedef"e varılmasını ve onun korunmasını gösteriyorlar; iktidar mücadelesi için ise, işçi sınıfı ve kitlelerin hareketliliğine dayanan yollar yerine, toplumların yönetici sınıf ve zümreleri arasında müttefikler aramaya yönelen, o ittifaklar yardımıyla iktidara ortak olmayı, giderek bu payı arttırmayı hedefleyen yollar öneriyorlardı.

İkinci kanal ise, daha çok "devrimci" veya "Marksist-Leninist" sıfatını vurgulu kullanan eğilimlerdir. Bunlar varolan sosyalist toplumları hedef olarak görmemekte, eleştirmekte, sosyalist özelliği daha baskın toplum düzenlerine varmak istemektedirler. Şüphesiz bu konuda tasavvurlar farklıdır. Özel mülkiyete ve yolsuzluklara karşı amansız bir "sosyalist diktatörlüğün" sıkı düzenini savunanlar -ki bunlar için SSCB'deki Stalin dönemi bir referans ve örnek değerindedir- yanında işçi sınıfı ve kitlelerin siyasal rollerini daha da arttırmayı düşünen, mevcut sosyalist toplumlardaki siyasal düzenin bu yönde evrimleşmesi gerektiğini ileri süren, o ülkelerdeki KP'leri bunun için üzerlerine düşen ideolojik teşvik ve yönlendirme görevini yapmamakla eleştiren eğilimler de vardır.

Bu başlıca iki çeşit reel sosyalizm dışı eğilimler, işçi sınıfı ve kitlelerin durgunluğu olgusuna karşı geleneksel yöntemlerin dışında "çalışma tarz"ları uygulanması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Onlara göre gerek "değişen dünya koşulları" gerekse özellikle yarı-sömürge ülkelerin özel durumları bu geleneksel mücadele yöntemlerini etkisiz bırakmıştır. Kitlelerdeki durgunluk olgusu aşılabilir, değiştirilebilir. Bunun için kitlelere, geleneksel yöntemlerin radikallik dozu tedricen artan mücadele biçimlerini değil, "devrim" amacını daha başından ve açıkça yansıtan mücadele biçimlerini empoze etmek gerekir. "Silahlı mücadele"yi esas alan çeşitli strateji ve taktikler olmalıdır bunlar. Ve bunların kitlelerce benimsenmesi için onların da bu tür bir mücadeleye katılmalarını sağlamak için, "öncü kadro"ların, geleneksel mücadele biçimlerinde olduğundan çok daha vurgulu ve belirtik bir teşvik edici, örnek olucu bir rol üstlenmeleri gerekmektedir. O bakımdan bu devrimci eğilimler, önerdikleri çeşitli "halk savaşı" stratejilerinin hepsinde ilk aşama olarak yalnızca öncülerin katıldığı ve "silahlı mücadele" verdikleri bir süreç öngörürler. Halk, bu aşama başarıyla geçildikten sonra ve bu başarının teşvikiyle mücadeleye sonradan katılacak ve sonuçta iktidarın ele geçirileceği "halk savaşı" süreci böylece başlayacaktır.

Ne var ki bu tür denemelerin hemen tümünde öngörülen süreç, "öncü savaş" evresinde takılıp kalmış, umulan halk katılımı gerçekleşmemiştir. Kimileri bunun nedenini öncü savaşçıların taktik ve örgütlenme düzeyindeki eksiklik ve hatalarına bağlayarak, daha sıkı örgütlenmiş, daha özverili ve daha atak bir öncü silahlı mücadele tarzı izlemeye yönelmiş, kimileri ise yeniden geleneksel mücadele biçimlerine dönerek, "reel sosyalist"lere göre sertlik dozu daha fazla bir çizgi oluşturmaya çalışmışlardır. Öncü savaşçılık düşüncesinin soy mantığını izleyenler, beklenen halk katılımının olmayışı karşısında eylem biçimlerinin "teşvik edici" olma kaygısından giderek uzaklaşıp, bu eylemlerin öncü savaşların vurucu güç ve kararlılıklarını

yansıtır türden olmasına daha bir ağırlık veren bir tavra yönelmiş, böylece mevcut düzenin güç ve baskıyla sürdürdüğünü varsaydıkları devlet otoritesinin karşısında kendilerinin de aynı nitelikleri taşıyan bir alternatif oldukları imajını veren, bu imaj yardımıyla uygun koşullarda kitlelerin kendilerine yöneleceğini hesap eden bir düşünme tarzı içine girmişlerdir.

İKİ EĞİLİM

Görülmektedir ki; 1960'lara kadar sosyalizm hareketinin düşünce ve eylem dünyasına temellik eden iki ana hipotezin olgularla çelişmesi veya öngördüklerinin gerçekleşmeyişi olayı nedeniyle ortaya çıkan hesaplaşma durumunda ana çizgileriyle başlıca iki eğitim belirmiştir. Birincisi o hipotezleri "gerçeklik"lere uyarlayarak, onların öngördüğü katılım tarzı ve hedefleri o gerçeklikleri onaylayacak biçimlere indirgeyerek düzenleyen reel sosyalist veya revizyonist eğilimdir. Bunlar, "nihai hedef"i gözetmenin yerine "reel sosyalist toplum" modelini geçirmekte, işçi sınıfı ve kitlelerin katılımıyla, aktif eylemleriyle yürüyecek bir iktidarı ele geçirme süreci yerine "parti"nin siyasi manevraları ile, mevcut siyasal düzenlerde rolünü arttırmasıyla, hatta birtakım mevcut iktidar güçlerine dayanarak, onların "askeri darbe" türü girişimleriyle mümkün olabilecek bir "devrim" düşünmektedirler.

İkinci eğilim ise, o gerçeklikleri, ideolojik seferberlik, şiddet veya militan eylem gibi yollarla aşmaya çalışanlarca temsil edilmektedir. Bunlar, o zamana kadar oluşmuş teorik-pratik mirasın, sözü edilen yol ve yöntemlere örnek veya dayanak olabilecek yönlerini, başarılı saydıkları uygulamaları öne çıkararak ya bunları model alan veya bu modellerden esinlenmiş yeni usullerle o gerçeklikleri aşabileceklerini tasarlamaktadırlar. Ancak onların da gerek "sosyalist inşa" süreci için gerekse iktidarın ele geçirilmesi süreci için önderlikleri tutum ve davranış biçimleri "kadro"ları ilgilendiren içeriktedir.

Görünüş ve uygulamadaki tüm farklılıklarına rağmen her iki eğilimin de önerilerinin bu merkezde oluşu, aynı sosyalizm anlayışını ve tanımını paylaştıklarından ötürüdür.

Çünkü, bu egemen sosyalizm anlayışına göre; sosyalist toplum, sanayileşmiş toplumlarda bu sanayi altyapısının toplum yararı ve rasyonellik ölçütlerine göre yeniden düzenlenmesi suretiyle kurulacaktır. Henüz sanayileşmemiş toplumlarda ise aynı ölçütler gözetilerek önce o sanayi altyapısının oluşturulacağı bir süreçten geçilecektir. Her iki durumda da belirleyici olan uygulanacak o rasyonel yeniden düzenleme ve kaynak kullanımı projeleridir. Bu projeler ise özel uzmanlık gerektiren, uzman ve yöneticilerce oluşturulacak şeylerdir. İşçiler ve kitlelere ise bu projeleri gerçekleştirecek kol emekçiliği görevini yerine getirmek kalır. Bunlar inşa projesinin kendilerinden istediği görevi daha iyi yerine getirebilmek için işyeri bazında bir karar organı da oluşturabilirler. Ama asli rol ve görevleri kol gücü olmaktır. Bu işlevlerini yerine getirirken gösterecekleri sevk ve üretkenlik ölçüsünde de onların "sosyalizmin inşası"na ne denli aktif katıldıkları belli olacaktır. İlerde veya gelecek nesillerin daha büyük ekonomik imkanlara sahip olacakları inancıyla şimdi çektikleri sıkıntılara katlanma dereceleri de bu "aktif katılma"nın bir ölçüsüdür.

Egemen sosyalizm anlayışı içinde işçi sınıfı ve kitlelerin "inşa süreci"ne katılımı bu çerçeve dışında düşünülemez. İnşa öncesi, yani iktidarın ele geçirilmesi safhasına ilişkin katılım tasavvuru da aynı nitelikte ve kitleleri öngörülen stratejilerin fizik ya da siyasal gücü olarak ele alan biçimdedir. Düşünülebilen en yüksek aktif katılma tarzı, kitlelerin silaha sarılarak, bir "devrimci güç" olarak mevcut iktidarı devirmeleridir. Kitleler, devrim ordusunun neferleri olarak silahlı mücadeleye girdiklerinde "aktif katılma"nın zirvesinde sayılırlar.

"Katılım" sorununun nicelik düzeyinde ve kol-fizik güç olmanın çeşitli tarzları çerçevesinden çıkmayan bir içerikte anlaşılması doğrudan doğruya egemen sosyalizm anlayışının karakteri ile ilgilidir. Çünkü burada sosyalizm kapitalist toplumla aynı üretim tarzına sahip olacak bir toplum olarak tanımlanır. Fark yalnızca üretim güçlerinin ve üretici potansiyellerin kâr güdüsüyle değil, rasyonellik ve "toplum yararı" ölçütlerine göre düzenlenip kullanılacak olmasındadır. Bir üretici güç olarak işçiler ve kitleler kapitalist üretim tarzında olduğu gibi yine "kol emeği" fonksiyonunu yerine getirirler. Yalnızca maddi nesnelerin üretiminde değil, genel olarak tüm üretim alanlarında kapitalizm ile bu sosyalizm aynı özellikleri paylaşır, aynı kurallara göre üretim yaparlar. Farklılık hangi ürünlerin üretimine öncelik verildiğinde ve paylaşım düzeyindedir.

NASIL BİR DEVRİM?

Birikim, sosyalizm hareketinin, "inşa süreci" ve "işçi sınıfı"na değin olgular önünde tartışmaya zorlanmasının ve sonuçta ağır bir buhrana sürüklenmesinin nedenini birtakım hatalarda veya sapmalarda değil de, egemen sosyalizm anlayışının kendisinde aramaya yöneldiğinde özellikle bu "üretim tarzı" konusunu sorgulamakla başlamıştı. Şöyle soruyorduk: Başlangıçta sosyalizm

"insanlığın tarih öncesinin sona erip tarihin başlayacağı" çağı açacak bir devrim süreci olarak tanımlanmıştı. Yani o zamana kadarki tüm devrimleri, toplum biçimi değişimlerini gölgede bırakacak denli köklü bir devrim olarak tasarlanmıştı. Marx'ın tanımı böyleydi. O halde bu çap ve derinlikte bir devrim nasıl olur da üzerinde pekala bir sınıflı toplumun (kapitalizmin) kurulduğu bir üretim tarzı üzerinde gerçekleşebilirdi? Üretim araçlarının özel mülkiyetten kurtarılması bir üretim tarzı değişimi asla değildi. Çünkü özel mülkiyet üretim ilişkisi bile değil, o ilişkinin hukuki bir ifadesidir sadece. Kaldı ki; modern sosyalizmin tarih teorisi, üretim ilişkilerinin ancak üretici güçlerdeki niteliksel değişime tabi olarak değiştiğini vurgulamaktadır.

Öyleyse; Marx'ın tanımladığı çapta bir devrim anlamına gelebilmesi için sosyalizmin, en azından feodal toplumdan kapitalist topluma geçişi mümkün kılan "sanayi devrimi" çapında onun üretici güçlerde yol açtığı değişim kadar niteliksel bir üretici güç değişimini öngörmesi gerektir.

ÜRETİCİ GÜÇLERİN DÖNÜŞÜMÜ

Burada sorun sözkonusu değişimin nasıl bir şey olabileceğinin açık seçik tanımlanmamış oluşundan doğuyor. Önümüzde sanayi devriminin feodal üretim tarzından üretici güç ve üretim ilişkileri olarak niteliksel farklılığını açıkça gösterebilmiş oluşuna benzetebileceğimiz ve işte sosyalizmin temeli olacak üretici güçler değişimi diyebileceğimiz bir gelişme, ortada yoktur. Bu durumda teorik kaynaklarımızdan hareket eden akıl yürütmemiz mantıki görülse bile soyut, muhayyel bir kurgu gibi geliyor. Ancak bu soyut oluşa rağmen sosyalizme tekabül edecek üretici güç dönüşümünün hangi özellikleri taşıması gerektiğini çıkarabiliriz. Burada bilhassa birincil üretici güç olan insan emeğinin, daha doğrusu insanların üretici kapasitelerinin, yeteneklerinin işlenme, kullanılma tarzına karşı, Marx'ın yönelttiği özgün eleştiri bir çıkış noktası sayılabilir. Marx, bu üretim tarzında işçinin makinanın bir uzantısı, kölesi haline geldiğini, makinaları geliştiren teknoloji karşısında işçilerin ve genelde tüm çalışanların giderek niteliksizleşen bir emek türünü temsil ettiklerini söylüyor, özellikle zihni ve kol emeği arasındaki ayrımın giderek keskinleşmesi ve büyük çoğunluk için üretici zihni faaliyette bulunmanın hem gereksiz hem de imkânsız sayılabildiği bir işbölümü mantığının üretim düzeninde yer alış, üretici işlevlerin belirlenmesi ve sonuç olarak üretim ilişkilerinin kurulmasına egemen olduğuna işaret ediyordu. Üretim tarzının bu temel karakteri ürün artışını sağladığı için nesnel zorunluluk olarak görülebiliyordu.

SOSYALİZMİN AMACI

Kapitalizmin üretim tarzı olarak içerdiği antagonizma buradadır. Üretim araçlarının özel mülkiyette veya kamu mülkiyetinde olması bu antagonizmayı çözmez. İşçiler ve büyük çoğunluk giderek tek boyutlaşan hatta niteliksizleşen bir emek türünü temsil ederken, üretici kapasitelerini ancak bu daralan zeminde olabileceği kadar gerçekleştirebiliyorlarken; bu konumlarını "üretim artışının nesnel gereği" diye aynen bırakan hiçbir siyasi, hukuki, ekonomik değişim onları sistemin kölesi olmaktan efendisi olmaya yükseltemez.

Oysa sosyalizmin amacı tam da budur. Bu amacı ve yine onunla birlikte sosyalizmin "eşit insanlar toplumu" olacağı yolundaki amacı sahici kılabilmek için sözkonusu antagonizma aşılmak zorundadır. Sosyalizmin o amaçları bizzat ona tekabül edecek üretici güçlerin yapısında, karakterinde varolmalıdır. İnsanların üretici kapasitelerinin giderek tek boyutlulaşması ama buna mukabil yüksek bir üretkenlik düzeyine, varılması biçiminde özetleyeceğimiz antagonizma; çok daha yüksek bir üretkenlik düzeyini, -hatta yeni üretim ve yaratı alanları, türlerinin de eklenmesiyle- sağlayacak ama bunu tek tek insanların üretici kapasitelerinin tüm yönleri ile kullanılması suretiyle gerçekleştirecek bir üretim perspektifi ile aşılabilir.

Bu çözümleme bize sorunun düğümünün insanda, insan(lar)ın üretici-yaratıcı kapasitelerinin gerçekleştirilme derecesinde olduğunu gösterir. Kapitalizmle sosyalizmin ayrımı, ikincisinin, birincisine göre niteliksel bir aşama olabilmesinin mihenk taşı buradadır. Demek ki sosyalizm, büyük insan çoğunluğu için, herbirinin üretici-yaratıcı kapasitelerini tüm faaliyet alanlarında veya bunların birleşmiş biçimlerinde aktif olarak gerçekleştirebilmelerini mümkün kılan, "eşitliği" işte bu çok yönlü ve zengin üretici-yaratıcı oluşlar düzeyinde sağlayabilen bu insanlar arasındaki kollektif ilişkilerin kurulmasına yol açan bir üretim dünyasına açılışı temsil ettiği, bunun gerçekleşebilirliğinin kanıtlarını giderek daha fazla gösteren bir süreç oluşturabildiğinde, gerçekten bir devrim, tarihin en köklü devrimi sıfatını hakedecektir.

Bu yalnızca kapitalist işbölümüne özgü, üretici kapasiteleri tek boyutluluğa indirgeyen zorunluluk kırıldığı, tersine çevrildiği için değildir. Tarih boyunca tüm üretim tarzlarında varolan ve kapitalist üretim-toplum tarzında en yetkin ifadesini bulan işlerin ve toplumsal fonksiyonların hiyerarşik biçimde bölünmesi ve böylece insanlar arasındaki egemen-

lik biçimlerine yol açan evrim çizgisinin sözkonusu devrimle kırılmakta oluşu da tüm önemine rağmen şu aşağıda özetleyeceğimiz gelişmeye göre tali değerdedir.

Eğer sosyalizm, insanların üretici-yaratıcı kapasitelerini tüm zenginliği ve çok yönlülüğü ile gerçekleştirebilme yolunu açar ve "eşitliğin" bu bazda sağlanacağı düşünsel ve pratik ortamı oluşturursa; bu olay, tüm sınıflı toplum biçimlerinin temel hiyerarşik yapılarını zorunlu ve meşru gösterebildikleri, ideolojiler tarafından kimi zaman doğal, kimi zaman ilahi bir zorunluluğun eseri diye gösterilen bir "olgu"yu da geçersiz kılmış olacaktır. Bu "olgu", insanların yetenek ve kapasite açısından çeşitli derecelerde oldukları, dolayısıyla bu açıdan insanları eşit saymanın "insan doğası"na aykırı olduğu yolundadır. Bu nedenle ne tür olursa olsun toplum düzenleri bu gerçekliği gözönünde tutmak zorundadırlar. Gelişkin kapitalizmin ideologları, bu düzenin servet ve üst sosyo-politik konum sahiplerine bazı imtiyaz ve avantajlar sağladığını kabul etmekle birlikte sistemin sözkonusu kapasite ve yetenek hiyerarşisini mümkün en doğru ve arızasız biçimde ortaya koyabilecek biçimde işlediğini savunurlar. Bu nedenle kapitalizmin başlangıcında değil ama şimdilerde toplumun alt sınıflarını oluşturanların çok büyük çoğunluğu, daha üst konumların gerektirdiği yetenek ve kapasite özelliklerine sahip olmadıkları için, bunu ölçen hemen hemen nesnel eleme sistemlerinden geçemedikleri için oradadırlar. Bu "veri"ye dayanarak çağımızın yönetici sınıf ve zümreleri, en alt sınıfları, mümkün en doğal ve bilimsel bir ayıklama sürecinin ancak oralara layık görebildiği yetenek, kapasite ve düşünce ufukları kısıtlı ve sınırlı insanlar topluluğu olarak algılar. Hemen belirtilmelidir ki, o alt sınıflara mensup olanların kendileri hakkındaki düşüncesi de aşağı yukarı böyledir.

Kapitalizmin gelişmesi ile geniş emekçi yığınların radikal talepler ileri sürme ve bunlar için mücadeleye girme tutumundan tedricen uzaklaşmaları olgusu şu yukarda özetlediğimiz olgu ve düşünme tarzı ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Kapitalizmin bu kesimlere sağlayabildiği refah yükselişi esas ve başlıbaşına bir faktör değil, ancak bahsedilen olgu ve algı tarzının varlığında etkili olabilecek bir faktördür.

Şimdi artık Marx'ın sosyalizmi özel olarak işçi sınıfının devrimi olarak tanımlamasının, "proletarya kendi kendini yok etmedikçe ne kendisini ne de insanlığı kurtarabilir" deyişinin, "işçi sınıfı ya devrimcidir ya da hiç" önermesinin anlamı ve nasıl bir düşünce ve eylem perspektifini işaret ettiğini bir kez daha düşünebiliriz.

SOSYALİZMİN TARİHÎ VE FELSEFİ BOYUTLARI

Marx'ı bu tür önermelerle içeriği hakkında oldukça yeterli bir fikir sahibi olabileceğimiz sosyalizm kavrayışına vardıran hiç de gözle görülen olgular değildir. Bu tür olgulardan hareketle oluşturulmuş yığınla sosyalist akım o zamanlarda da vardı. İşçi sınıfının içinde bulunduğu sefalet ve sömürü durumu gözle görülür bir olgu idi. Üretim araçları üzerinde, özel mülkiyet de öyleydi ve bu ikisi arasında doğrudan bir bağ kurmak için alim olmaya da gerek yoktu. Birçok işçide özel mülkiyet kurumuna karşı düşmanlık ya da en azından sınırlama fikrinin varlığı da bir somut olgu idi. Yine gözle görülen işçilerin iktisadi talep ve çıkarları için kendiliğinden mücadele ediyor oluşları olgusunu bütün bu sayılan somut olgularla birleştirerek iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan bildik bir sosyalist akım, hareket yaratmak için işçilerin halihazır bilgi ve bilinçlilik düzeyi pekâlâ yeterlidir. Ancak bu sorunu bizzat üretimin yapılış tarzı zemininde değil, ürünlerin bölüşümü düzeyinde koyan ve sırf orada halletmeye çalışan sosyalizm türü; içine girilen ve genel olarak insanlığı o zamana kadar görülmedik bir etkinlik düzeyine sıçratan üretici-yaratıcı dinamikleri, bunların açtığı ufku ihmal eden, geniş insan yığınlarının bu dinamikleri gerçekten sahiplenmesi, onlara egemen olabilmesi boyutunu içermeyen bir yapıdadır. Bu yapıda bir düzen kurulabilse dahi, sözkonusu dinamiklerin önlenemez itişi karşısında ya kendi içine büzülerek kendini korumaya çalışacak; ya da onların halihazır işleyiş tarzına yer vererek bir süre sonra iktisadi güce dayalı düzenlerden çok daha etkili egemenlik ilişkilerinin kurumlaştığı yapılar haline dönüşecektir.

Marx'ın sosyalizm düşüncesine kazandırmaya çalıştığı tarih ve felsefe boyutları bu bakımdan son derece önemli ve ufuk açıcıdır. Marx, şimdi önümüze olağanüstü bir etkinlik gücü seren sözkonusu dinamiğin insanın üretici-yaratıcı yönünden kaynaklandığı, bu yönün ise insana ayırdediciliğini veren, geliştiği oranda insanı daha da insanlaştıran yön oldu, noktasından yola çıkar. İnsan, bilgi ve tarih felsefesinin "özü", böylece özetlenebilir. İnsanın bu üretici-yaratıcı yönünün gelişimi üretici güçler-üretim tarzı değişimlerinde ifadesini bulur. Marx, bu gelişimin diyalektik karakterini vurgular ve kendi yarattığı çelişkileri her yeni aşamasında kısmen aşarak ilerleyen bu sürecin, şimdi vardığı aşamada artık bu tür aşmaları yetersiz bırakan bir antagonizma içer-

diğini tesbit eder. İnsanı insanlaştıran bu üretici güçler gelişimi, insanın üretici-yaratıcı yönünden kaynaklanan bu dinamik, şimdiki aşamasında geniş insan yığınlarının üretici-yaratıcı kapasitelerini tek boyutluğa, bir alet parçasının pekâlâ yerini doldurabileceği bir düşüklük düzeyine indirgemiş, böylece onları "insan-dışı" bir konuma itmiştir.

Kapitalist üretim tarzı bu paradoksu yansıtır. Marx, bu paradoksu kıracak dinamiğin bu üretim tarzında fiilen görünmeyen ama tek boyutlu, niteliksiz bir eylemliliğe itilmiş geniş yığınların bu üretken varoluş biçimlerinin gerisinde, kendilerini gerçekleştirecek alandan yoksun ve sıkıştırılmış duran üretici kapasitelerin gizli, örtük gücünde bulunduğunu öne sürer ve vurgular.

Marx bu yargıya "elle tutulur" olgu ve kanıtlardan ziyade ve asıl olarak bir tarih ve tarihsel gelişme yorumundan ve buna eşlik ve temellik eden bir insan kavrayışından hareketle teorik bir bulgu olarak varır. Dolayısıyla onun bu teorik ve haliyle soyut bulgudan yola çıkan sosyalizm anlayışının pratik ifadesi bu bulguyu somut, gerçek ve kalıcı kılma uğraşı, bir başka deyişle bu teorinin ispatlanma eylemidir. Eğer sosyalizm mücadelesi, toplumun ve üretimin hiyerarşisinde en altta bulunan yığınların varlığı öngörülen o potansiyel üretici-yaratıcı kapasitesinin ifade edileceği alanlar yaratırsa ve eğer buralara katılan insanlar tek tek o katılış eylemliliklerinde genel üretkenliğin zengin boyutluluğunu yansıtabilen bir varoluş içinde olabiliyor iseler, sosyalizmin en kalıcı zorunluluğa, en katı "gerçekliğe" karşı giriştiği bahis kazanılacak demektir.

Kaldı ki, kendini ifade imkânı arayan böylesi bir potansiyelin varolduğu, kapitalizmin tarihi boyunca görülen "devrimci dönem"lerin olguları ile de kanıtlanmıştır. Büyük ölçüde kendiliklerinden hareketle geçen geniş yığınlar, her defasında gerek ekonomik ve gerekse siyasal, sosyal ve sanat alanlarında o vakte kadar öngörülmeyen, orijinal kurum ve pratikler yaratmışlar ve ilk özelliği geniş katılıma ve doğrudan etkin olmaya elverişli olmak olan bu girişimlerin varlığında egemen sınıflar, bir isyanla değil, bir devrimle karşı karşıya olduklarını hissetmişlerdir. Bütün naifliğine rağmen 1848 Paris'inin "ulusal atölyeleri", Marx'ın sosyalist toplumun siyasal düzeni için ilham kaynağı olarak gösterdiği Paris Komünü, 1917 Devrimi'nin Sovyetleri böyledir.

Marx'la temelleri atılan sosyalizmin devrimci ve modern kavranılış tarzının başlıca çizgileri böyleydi. Bununla ve başından beri bilhassa vurgulamaya çalıştığımız nokta bu kavranılış tarzının özel olarak işçilerin genelde yığınların katkı ve katılımına verdiği vazgeçilemez rol ve önemdir. O halde modern sosyalizmin takipçisi iddiasında olan hiçbir akım, hangi bahane ile olursa olsun, yığınların aktif ve çok yönlüleşen eylemliliğini, böylece katkı ve katılımlarını ikincilleştiren, dahası başlayabilen bir "mücadele" ve "inşa" sürecini savunamaz. Böylesi yollarla iktidarlar ele geçirilebilir, özel mülkiyeti ilga etmiş düzenler kurulabilir ama sosyalizm değildir bu, en azından Marx'ın açtığı perspektifin dışındadır ve yaygın, vulgerleşmiş sosyalizm anlayışı içinde bu sıfatı taşıyabilir.

Şu anda ortama egemen olan sosyalizm anlayışı da budur. Yukarıda devrimci niteliklerinin bir kez daha altını çizmeye çalıştığımız modern sosyalizmin teorik mirasından yola çıkıldığı ve hâlâ o mirası savunma iddiası terkedilmediği halde bu ekonomist karakterli yaklaşım sosyalist hareketin düşünce ve eylem dünyasına egemen olabilmiştir.

Bunun mümkün olabilmesinin "iç nedeni" olarak sosyalist dünya görüşünün kaynağındaki fikrî öncüller, ideal ve değerlerin bunlara verilen öncelikler yüzünden kimi zamanlarda birbiriyle çatışan, hatta çelişir gibi olan tutum ve yönelimlere yol açabilen, bunların arasında "doğru" olanı seçmeyi güçleştiren özelliği ilk sırada gösterilmelidir. Bu fikrî öncüller, ideal ve değerler zemininde kesin bir öncelik sırası kurmak sözkonusu tutum ve yönelim farklılaşmalarını asla önleyemeyeceği gibi; büyükçe bir çoğunluğun üzerinde anlaştığı herhangi bir öncelik düzeni ve bunun üstünde kurulan bir doktrin benzeri perspektif, standartlıktan hoşlananları tatmin edebilir ama çok geçmeden dinamik ve yaratıcı nitelikleri kurutur.

Oysa yaratıcılık, dinamizm devrimci bir sosyalizmin birincil niteliği, hep sahip olması gereken özelliği olmak zorundadır. Sosyalizmin bir "hareket" olarak genişleyip derinleşmesinin "iç" ihtiyaçları ve "dış"a karşı mücadelesinin gerektirdiği düzenlemeler ve "tedbir"ler, onun bu temel vasfını gölgelememelidir. Bu bakımdan sosyalizm hareketinin düşünce ve eylem dünyası, sayılı birkaç ana ilkeyi baz alan, kendilerinden sadece bu ilkelere uygunluk koşulu aranan ve bunun ötesinde sınırsız bir proje üretimi çeşitliliğine imkan veren ve bunu teşvik eden bir ortam olabilmelidir.

DEVRİMCİ BİLİNCİ YENİDEN TANIMLAMAK

Sosyalizmin kitleselliği bu ana ilkelerin birincisi, en önemlisi ve en hayati olanıdır. Burada özellikle açıklamaya çalıştık ki; sosyalizm hareketi, herhangi bir siyasi-toplumsal hareketin de pekâlâ kullanacağı motivasyonlar ve yöntemlerle "kitleleri

kazanmak" yoluyla bu kitleselliği edinmiş sayılamaz. Aksine böyle yaparsak kendi amaç ve niteliklerini yitireceği bir yola düşmüş olur. Bu bakımdan sosyalizmin kitleselleşmesi, onun devrimci kitle yaklaşımı içinde, o yaklaşımın öngördüğü bilinci oluşturmak için ve içinde o bilincin serpilip olgunlaşacağı pratikler eşliğinde, bunlarla şekillenerek gerçekleşmelidir.

Bundan dolayıdır ki, gelinen noktada öncelikli görev bu devrimci bilincin yeniden tanımlanması, içeriğinin olabildiğince net bir açımlanmasının yapılmasıdır. Burada sadece felsefi-teorik bir çalışmayı kasdetmiyoruz. Bu yazı boyunca ne yazık ki üzerinde konuşma fırsatı bulamadığımız, ama özellikle bu devrimci bilinç konusunda olağanüstü ışık tutucu, anlamlı boyutlar taşıyan ve bilince varılmasını olduğu kadar onun hayata geçirilme yolları konusunda da zengin imkan ve perspektiflerle yüklü olguların analizi de büyük önem taşımaktadır. Bu olgular, özellikle son yirmi-otuz yıldır giderek artan bir etkililikle kurulu üretim düzenlerini, sosyal formları, ilişkileri ve değer hükümlerini değişime zorlayan yeni bilimsel-teknolojik devrimlerdir. Belirtilmelidir ki; gerek sosyalist bilincin içeriği ve gerekse sosyalist toplum ve hayat tarzı perspektifi, bu gelişmeleri yalnızca dikkate alarak değil, bunlara merkezî bir önem vererek tanımlanmalıdır artık.

Birikim, bu ikinci çıkışının ilk yayın devresinde önüne öncelikle bu görevi koymaktadır. Bu görev için her alandan yapılması şart olan katkı ve katılımlarla oluşacak bir organ olmak istemektedir.

Gerçi şu anda, yüz yıldır egemen bir sosyalizm anlayışının buhranla neticelendiği, onca arayışın bu buhranı aşmaya yetmediğinin anlaşıldığı bir dönemin ertesini yaşıyoruz. Varolan sosyalist ortamda bu kendi iddia ve amaçları önünde yenik düşmüş olmanın ve kimi ülkelerde ve özellikle Türkiye'de buna bir de ağır ve sınır tanımaz dış saldırılar karşısında uğranılan büyük bir yenilginin eklendiği ve bu ikisinin birlikte oluşturduğu karmaşık, gri tonu ağır basan bir manevi iklim hüküm sürmektedir. Bastırılmaya çalışılan öfkelerin ve bunun güçlendirdiği katılaşmaların ya da yeniklik ve ezikliği doğrudan yansıtan azla yetinmeye razı, zorunlu ılımlılıkların gelgitinde ve seyrekleşmenin, çevresinin tenhalaşmasının yol açtığı kırıklıkların özgüveni ve hayal gücünü daha da yıpratan koşulları içindeyiz.

Böyle bir durumda, "gelenek muhafızları"nın hemen "sosyalizm reddediliyor" diyebilecekleri, pek çok iyiniyetli insanın teorik-pratik mirasımız bir yana mı bırakılıyor kuşkusunu duyabilecekleri bir anlatımla, devrimci bir sosyalizmin bilincini yeniden yaratma çağrısında bulunmak pek gerçekçi bir tavır gibi görünmeyebilir. Kaldı ki bu itham ve kaygılar olmasa bile; Türkiye gibi bir ülkenin sosyalist hareketinin "statü"sünde ve hele bu "enkazı toparlama" ortamında, böylesi bir işe en temelden başlama önerisi ve çağrısı, hem ayakları yerden kesik bir öneri, hem de -"çapımız" ve "statümüz" itibarıyla- boyumuzu aşan bir iddia gibi karşılanabilecektir.

ÖNYARGILARI AŞMAK

Oysa aksine, diyoruz ki; ayaklarımız hiç de istemediğimiz ve beklemediğimiz bir şekilde ve haddinden fazla yere bastığı için bu öneriyi yapıyoruz. Sırtımız duvardadır. Ya bu duvara yapışmak ya da onu aşmak zorundayız. Aşmayı deneyeceğiz. Bunu başarıp başaramayacağımızı deneyerek göreceğiz. Ama bunun için galiba ilkin kendi içimizdeki önyargıları aşmamız gerek. Daha önce sosyalizmin tarihin en köklü ve evrensel önyargılarını aşmak gibi de bir iddia ve amacı olduğunu belirtmiştik. Herhalde Türkiye sosyalist hareketinin de başarısı, kendi kendisi ve statüsü ve içinde yaşadığı Türkiye toplumu hakkındaki önyargılarını aşabilme gücüne bağlı olacaktır. Bu dergide yapılan çağrının şimdiden tasarlayabildiğimiz iş yelpazesinde buna yönelik çalışmaların büyük payı olacaktır.

Şu ana kadar bu dergide işlenmesi tasarlanan konularla ilgili "görüşlerimizi" sıralamadık. Ancak bu Birikim'in yaşanan ortamın öne çıkardığı konu ve sorunlara ilişkin görüş ve tavır bildirimlerinden uzak duracağı anlamına gelmiyor. Derginin ve yer vereceği siyasal analiz yazılarında yayınına katılanların görüş ve tavır önerileri elbette belli olacaktır. Bunlar ortak olduğu oranda "derginin görüşü" sıfatını da alabilecektir. Ancak Birikim'in asıl amacı, bu ortak görüşlere, daha doğrusu ortak perspektife mümkün en geniş tartışma ve katılım ortamında varabilmektir. Bu olduğunda ille de "Birikim'in görüşü" diye tanınması hiç de gerekmiyor. Çünkü önemli olan o tür görüşlerin hayata geçirildiği bir platformun yaratılmasıdır. O platformun ise birçok birikime ihtiyacı vardır ve Birikim bunlardan biri olabilme sıfatını hak edebilirse amacına ulaşmış olacaktır.

ÖMER LAÇİNER

Yine çıkacak olan Birikim...

Birikim nedir? Biz bu işi vaktiyle düşünmüştük. Türkiye'nin ana sorunu kültürel ekonomiksel hırboca ve marksistçe bir birikimin kurulmasıydı. Kimi adamlar zannettiler ki Kemal Tarih'den başka tarih yoktur. Bunun karşısına biz **Birikim**'le çıktık. **Birikim** Türkiye'nin uluslararası bir bünyede yaşamasına öncülük etme davasına çıktı. Çünkü bu kapalı havuz denilen Türkiye'nin kapalılıktan çıkarılması gerekiyordu. Biz şunu düşündük: Türkiye kapalı bir havuz değildir. En azından içinde alabalıklar yaşar. Ve bizim bütün hayatımız ciddi bir düşünme sorunudur. Yine çıkacak olan **Birikim**'de bizim ortalığa atacağımız fikir bir sorunsallık meselesidir. Türkiye sorunsalı ne olacaktır? Sorusu değil. Sorunsalı ne olacaktır. Bütün arkadaşlarımız hepsi, çalışan arkadaşlarımız Arapça'dan Acemce'ye, Swahili dilinden Çince'ye kadar her dili ve kültürü öğreneceklerdir. Başka çaresi yoktur. Türkiye kapalı bir havuz olmaktan çıkacaktır. **Birikim** bir emirdir. Yaşama emridir. Her bir saatte dünyada uçan kuşun ve turnaların nereden gelip nereye gittiğini bilmektir. **Birikim** böyle bir dergi olacaktır. Size ve bize anlattıkları Gorbaçov'dan eski CIA ajanı olan Bush'a kadar, sonuna kadar, her bir bok bilinecek. Bu dergi şunu anlatmak istiyor: Artık enayi değiliz ve enayi olmamak için bu dergi size enayi olmamanın verilerini verecektir. Yaşasın bu dergi!

26 Mart seçim sonuçları, bir dönemin sona erdiğini, bir yenisinin başlamış olduğunu açıklıkla gösterdi. Fakat bu olayın verileri, geride kalanın nasıl bir evre olduğunu, başlayanın nasıl bir perspektif açtığını, başlayanı "yeni" yapan ve dolayısıyla içerikçe farklı tavır alışları gerektirecek faktör(ler)in neler olduğunu aynı açıklıkta göstermemektedir.

Gerçi ülkede mevcut örgütlü siyasal güç ve akımların tümü de bu durumu böyle görmüyorlar. Her ne kadar hepsi seçim sonuçlarının ilk anlarda herkeste yarattığı şaşkınlığı yaşadılarsa da bu izlenimi hemen üzerlerinden atıp, sonuçların niçin son derece doğal karşılanması gerektiğini anlatan açıklamalarda bulundular. Hepsi de kendi açılarından geride kalan dönemin bir tanımını yapıp, önümüzdeki dönemin karakterini, gündemde hangi sorunların olduğunu ve bunların ne yönde çözümlenmesi gerektiğini hemen bildirdiler. "Sosyalist Hareket"i oluşturan çok çeşitli eğilimlerin büyük çoğunluğu da aynı şeyleri aynı kolaylıkla yaptı. Dolayısıyla bu manzaraya bakılırsa, nasıl bir dönemin geride kalıp, nasıl bir dönemin başladığı, yeni dönemin esas verileri, gelişmeleri etkileyecek faktörler yeterince belli ve belirlenmiştir. Her siyasal akım daha şimdiden stratejisini tesbit etmiş durumdadır.

Bu yazının ana fikri ise şudur: Başkaları için böyle olabilir, mevcut durum böyle görülebilir, ama devrimci sosyalist bir hareket için konu bu denli basit değildir. Başkalarına 26 Mart olayı ve bununla oluşan durum kolayca yorumlanır, anlamlandırılabilir gözükebilir, ama aynı olaya **kendi özgün amacının gerektirdiği bir tarihe bakış** içinde eğilen bir devrimci hareket burada ötekilerin gördüğünden çok farklı bir problematiğin yattığını görür. Bir devrimci hareketin, toplumun atılım gücü ve kaynaklarını tesbite birincil önceliği verdiği ve bu güç ve kaynakların tarihsel gelişmenin eğrisinde olgunlaştığı dikkate alınırsa, devrimci yaklaşımın herşeyden önce ele aldığı durum ve olayın o güç ve kaynakların hangi olgunlaşma düzeyine nasıl bir kullanım haline tekabül ettiğini ortaya koyması ve o durum ve dönemin adını bununla tanımlaması gerekir. Oysa yapılan durum ve dönem analizlerinde toplum, kitleler, bu olgunlaşma ölçütünün belirtmeye çalıştığı **yapıcı** rolle değil, şu veya bu partiye, yönetici kadroya oy vermekle dile getirdikleri ihtiyaç, sıkıntı ve yoksunlukları ile vardırlar.

Burada henüz bir nüans gibi gözüken, öneminin ve anlamının büyüklüğü yeterince görülemeyen farklılık, tarihin devrimci yorumu ile egemen tarih anlayışı arasındaki ayrıma işaret eder.

Bu ayrımın bilincine varmak ve kendi özgün tarih yorumunu (yeniden) sahiplenmek; şu anda Türkiye'de var ve etkin denilemeyecek olan gerçekten devrimci bir hareketin yeni baştan yaratılabilmesi için, özellikle şu içinde bulunduğumuz dönem ve ortamda ilk ve hayati adımdır.

O nedenle; 26 Mart olayının ve yarattığı ortamın böylesi bir hareket için hangi alanlarda ve ne niteliklerde bir hareket imkânı açabildiği konusuna geçmeden önce; bu iki tarih yorumu arasındaki farklılık üzerinde kısaca da olsa durmak gerekiyor.

"İNSANA HAS" YAKLAŞIM

Devrimci sosyalizm, insanların varoluşlarının her boyutuyla zengin, etkin ve bu bağlamda eşit ve özgür olacakları bir toplum durumuna gelebilecekleri ve bu nitelikler temelinde daha da gelişe-

cekleri bir tarihi başlatabileceklerini savunur. Bu süreçler ise kendi tarihlerini bizzat kendilerinin yaptığının bilincine varmış ve bu bilinçle hareket eden insan yığınları ile, ancak bununla mümkündür. Tarihin devrimci yorumu bu bilincin edinilmesini amaçlar.

O nedenledir ki, bu tarih yorumu, geçmişi, şimdiyi, olan ve olması muhtemel gelişmelerin asli nedenini şu anda "yönetilen" konumunda olan yığınların dünyasında onların eylemlilik durumlarında arar. Toplumun gidişini işaretleyen olayları "yönetici" konumdakiler öyle karar verdiği, onlar arasındaki ilişkiler öyle gerektirdiği için değil, "yönetilenler" o süreçlerdeki eylemlilik durumlarıyla buna imkân sağladıkları için öyle cereyan etmiştir. "Yöneticiler"in karar ve eylemlerinin etkisiyle yığınlar şöyle veya böyle davranmış olsalar da, aslında o karar ve eylemler de bu eylemlilik durumunun dolaylı ürünleridir, onun bir gereğidirler ve böyle olabildikleri oranda etkili olurlar.

Bu tarihe ve herhangi bir duruma bakarken, "biz şöyle olduğumuz, şu davranış ve düşünüş durumu içinde olduğumuz için bunlar oldu" diyebilmek, "tarihin sorumluluğu"nu üstlenmek demektir. Bu kendisini sürecin gerçek aktörü yerine koymaktır. Bu, şimdiye kadar nasıl hangi sıkıntılar içinde yaşamış olursa olsun, kendisini yine de o yaşanan tarihin "dolaylı" biçimde belirleyicisi olduğunu kabulden başlayan ve bu belirleyici eylemlilik konum ve durumunu değiştirerek tarihini ve talihini değiştireceğini kavrayan ve tarihini tüm dolayımları kaldırarak doğrudan kendisinin yapabilmesi için mevcut eylemlilik konum ve durumunda buna tekabül edecek değişimin imkan, kaynak ve yolları üzerinde düşünen "insan(lar)a" has yaklaşımdır.

EGEMEN VE KURTARICI YAKLAŞIMI

Bunun karşısında ise "Onlar -yani yönetici konumda olan veya o iddiada bulunanlar- şunları yaptığı için bunlar oldu" diyen yaklaşım vardır. Burada tarihin aktörleri "onlar"dır. Tarih, onların karar ve eylemleriyle, aralarındaki ilişki ve çatışmaların bileşkesinde yürür. Kitleler ise bu "ne yaptıklarının bilincinde olan" yönetici kadroların tarih yapımında kullanıp şekillendirdikleri nesnelerdir. Onların karar ve uygulamalarına göre davranışları onay, sinme veya tepki biçiminde belirlenen edilgen bir yığındır. Bu tarih yorumu, iktisaden tanımlanmış sınıflar ortadan kalksa bile insanların, yetenek ve kapasite farkları nedeniyle bir yöneten ve yönetilenler ayrımıyla kurulmuş düzenler içinde yaşayacaklarını söyler. Bu yapılanmanın ebediliğini esas alır.

Sözkonusu, tarih anlayışı yalnızca egemen sınıflara özgü değildir. Yığınları, halkı "kurtarmak" isteyen ve bu kurtarıcılık misyonunu üstlenerek kendilerini müstakbel yöneticiler konumuna yerleştirmiş olanlar da aynı nitelikte bir tarih anlatırlar. Aralarındaki fark, fiilen yöneten sınıf ve kadroların soy tarihlerinde yönetilenlerin durumu fazlasıyla kaale alınmaz veya bir kaçınılmazlık olarak gösterilirken, "kurtarıcı"ların tarihlerinde ise yığınların "mağduriyeti"ne bilhassa yer verilir, vurgulanır. Gerçekte her ikisi de yığınların basit saiklerle davrandıklarını, derinliğine düşünme, çok yönlü eylemde bulunabilme ve yüce ideallere kararlılıkla sahip çıkma niteliklerinin kısıtlı olduğunu açık ya da örtük biçimde esas alır. Soy egemen sınıf, bu haliyle edilgenliğe mahkum kesimlerin maruz kaldığı sıkıntıları bir yere kadar edilgenliğin doğal bedeli sayarken, kurtarıcılar buna rağmen mağdur edilmemeleri gerektiğini savunurlar. Onlara yine edilgen ama mağdur edilmeyecekleri bir gelecek vaadederler.

Bu niteliğiyle "kurtarıcılık" ideolojisi sosyalist hareketler alanında da geniş ölçüde yaygın ve yerleşiktir. Bu sosyalist hareketlerin hedefledikleri "eşitlik toplumu" temel ihtiyaç ve saiklerini -beslenme, barınma vb.- tatmin düzeylerinde sağlanacak bir eşitlik veya adaleti kasteder; insana ayırdediciliğini veren faaliyet alanlarına katılım, kendini burada gerçekleştirme düzeyinde ise ancak "fırsat eşitliği"ni düşünebilir. Az önce sözünü ettiğimiz yığınlarla ilgili, onları "ikinci sınıf" sayan örtük-ön kabul ve buna dayalı sosyal organizasyon, düzen tasarımı nedeniyle o üst faaliyet alanlarına katılımda eşitliğin mümkün olabileceğine inanmaz.

O nedenle bu kanattan yapılan "devrim" çağrısının anlamı, bu işe koşulacak yığınları tüm sınıflı toplum biçimlerinde "ikinci sınıf"lığa itmiş o mahut ön kabulü fiilen geçersiz kılma uğruna girişilecek bir atılım değildir. O yığınlarda bu en büyük ve köklü devrimi başarabilecek potansiyel ve yönelimleri, bu mevcut düzen(ler)i aşan nitelikleri görmek, varsaymak sözkonusu değildir. "Devrim" güvencesini ve gerektirdiği dinamizmi, bu olumlu vasıflara tekabül eden bir arayış ve uğraşım gücünde bulmaz. Bu güç kitlelerin mağdur ve yoksun durumlarından duyacakları tepkiden edinilecektir. Onların ancak basit, doğal ihtiyaç ve saiklerine seslenen mesajları kavrayabildiği varsayıldığı için, bu mağduriyet, yoksunluk durumu işte o tür ihtiyaçları tatmin düzeyinde tarif edilir, iktisadi çıkarlarına hitab eden açıklamalar yapılır, buradan "devrim" için gerekli tepki gücü sağlanmaya çalışılır.

YÜZEYİN ALTINI TARAMAK...

Oysa isyandan değil devrimden sözediliyorsa, yani bir düzenin, aşkın nitelik ve kapasiteye sahip bir yeni düzene dönüşümü kast-ediliyorsa, bunu gerçekleştireceği varsayılan insanlarda o niteliklere tekabül eden "bir şeyler" olmalıdır. Yalnızca "mağduriyet"inde veya iktisadi çıkarında tanımlanan, kendisini böyle kavraması "bilinçlenme" adına istenen insanlar bu koşula sahip değil demektir.

İşte tam da bu nedenle devrimci tarih yorumu, ardarda gelen süreçler içinde belli sınıfların ve genelde kitlelerin eylemlilik durumlarını ve tavır alışlarını ele alırken; onlarda o amacın gerektirdiği nitelikleri edinmeye yönelik tarafların varlığını araştırır. Varolan düzenlerin farklı tarzda kurulmuş kısıtlayıcı mekanizmaları içinde bu olumlu nitelik ve yönelişler çoğu kez kırıklıkla sonuçlanmış, sonradan yanılsama olduğu anlaşılmış deney ve girişimlerin yüzeyi altında süren arayışlardır. Devrimci tarih anlayışı bu arayışın sürekliliğine ve zaman içinde olgunlaştığına inanır. O nedenle de süreçler içinde belli sınıfların, kesimlerin ve genelde yığınların aldıkları tavırlar nasıl bir eylemde, hangi ideoloji veya siyasal talep içinde ifade edilmiş olurlarsa olsunlar bu arayışın uğrakları, olgunluk ve deney birikiminin safhaları olarak ele alınır. "Aldanma, aldatılma, bilinçsizlik" vb. terimleri dışlamış bir analizdir bu. Yığınların yalnızca, iktisadi çıkarlarıyla doğrudan ilgili tavır alışlarını "bilinçli" veya "doğru" sayan yaklaşım, bununla ilgisiz, hatta son analizde çelişen tavır alışlarını çifte bir kolaylıkla "aldanma" veya "aldatılma" diye niteleyebilir. Oysa böyle nitelenen tavır alış, saf tutuş hallerinin hemen hepsinde kitleler, kendilerini o ezeli ikinci sınıf olma konumundan bir nebze bile olsun sıyıran veya o türden bir yanılsama yaratarak bu en derin insani ihtiyacı çağrıştıran bir şeyler bulmuş veya öyle sanmışlardır.

Bu bakımdan bütünü veya sonuçları itibariyle ne denli olumsuz olursa olsun kitlelerin hareketlenerek katıldıkları tarihsel olay ve tavır alışlar, o insanî derin ihtiyacı bir yerinden duyurmuş, tatmin duygusu uyandırmış deneyler olarak ele alınmalı ve buradan tanımlanmalıdır. Şüphesiz, "kendi tarihini kendisinin yaptığı" kabulü üstünden kitlelerin edineceği bilinç, bu tür yanlış kurulmuş deneylerinin sorumluluğunu taşıdığı gibi, yanlışını kavrayarak yetkinleşir de.

MESELÂ "46 RUHU"

Tam burada kıyaslamalı bir örnek yararlı olabilir: Bilindiği gibi Türkiye Sosyalist Hareketine büyük ölçüde egemen tarih yorumuna göre; 1950'de DP'yi iktidara getiren ve uzun yıllar orada tutan halk desteği, halkın bilinçsizliğinin bir ürünüdür. DP yöneticileri dinî duygulara seslenerek, çekilen iktisadi sıkıntıları sömürerek büyük sermayenin ve emperyalizmin partisi olma kimliğini gözlerden uzak tutabilmiş, bu aldatmaya dayanarak halk çoğunluğunu etrafına toplayıp elde ettiği iktidarı gerçek kimliği doğrultusunda kullanmıştır. DP ve onun devamı parti ideologlarının sözettiği "46 ruhu" DP'ye oy vermiş kitlelerin gerçek çıkar ve ihtiyaçlarıyla ilgisi olmayan, hatta onları perdelemeye, onlara dayalı bilinçten uzaklaştırmaya yarayan bir argümandır. Bu nedenlerle de 1950'de DP'yi iktidara getiren hareket "gerici", hatta kimilerince "karşı-devrimci" diye nitelenir.

Tarihi yönetenlerin katından izlemenin, tarihin yönetenlerce yapıldığı fikrinin ürünüdür bu yorum. Kitlelerin bu hareketi oluştururlarken doğal ihtiyaçlarını, ekonomik taleplerini temin gibi bir gayenin daha üstünde, daha insani bir amacı -bir ölçüde bile olsun- gerçekleştirebilme saikiyle davranmış olabileceklerini araştırma zahmetine bile girmemektedir. Çünkü halkın "kendiliğinden" öylesi bir amacı, arayışı ve yönelme arzusunu duyacağı varsayılmamaktadır.

Oysa Türkiye tarihinde ilk kez burada kitlelerin toplumun kaderinin belirlendiği alana, "siyaset sahnesi"ne açık ve etkin biçimde çıktığını görüyoruz. İlk kez burada iktidar "milletin iradesi" ile el değiştirmiştir. Aralarında seçim yaptığı yönetici kadrolar birbirinden pek farklı olmayabilir; hatta seçilenler "daha kötüsü" olabilir; ama burada asıl önemli ve tarihî olan şey, kitlelerin ilk kez belirleyici rolün kendisinde olduğunu görmesi, bunu yaşamasıdır. Bu bir adım, bir tarihî deney ve onun "ortak hafızası"nda zamanla yoğrulup olgunlaştırılacak bir bilgidir. "46 ruhu", bu "belirleyicilik" rolünün ilk kez açıkça oynanmış oluşuyla, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi arzusunun tekabül ettiği derin insanî arayış ve ihtiyaca yaptığı çağrışımla oluşmuş havadır.

Kaldı ki, iktidardan uzaklaştırılan CHP özel bir ideolojiyi temsil etmektedir. Kendisini toplumun doğal seçkinleri ve yöneticileri konumunda görüp, halkı şekillendirecekleri bir yığın, sürü sayan kesimlere özgü bir ideolojidir bu. Bu ideolojinin iktidarında yaşadığı yıllardan sonra kitlelerin 1946 ve 1950 seçimlerini daha önce de gördükleri seçimler gibi görmeyip bir "46 ruhu" yaratarak yaşamaları tarihsel anlamı ve önemi olan bir olgu, bir aşamadır.

DÖNEMLEŞTİRMENİN ÖLÇÜTLERİ

Buraya kadar, genel olarak tarihin, özel olarak bir tarihsel olay

veya durumun değerlendirilmesinin, egemenler, yönetenler veya yönetici adayları düzeyinden yapılmasının devrimci bir hareketle ilgisi olamayacağını anlatmaya çalıştık. Ekleyelim ki eğer bu doğruysa tarihsel akışın dönemleştirilmesi de yönetenler düzeyi için özel önem ve anlamı olan gelişmelere göre, onlar arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkileyen, değiştiren olaylara göre yapılamaz. Eğer devrimci hareket, özel olarak kitlelerin tarihi dolaysız biçimde bizzat yapacakları bir durumu hedef diye gösteriyor ise, bu hedefe varabilmenin bilincini verecek tarih yorumu, şimdiye kadarki tarihi yine kitlelerin, ama dolayımlı biçimde yaptıklarını sergileyen nitelikte olmalıdır. Bu ise tarihi kitlelerin eylemlilik durumları ve tavır alışları düzeyinde açıklamak, dolayısıyla dönemleştirmeleri de bu düzeydeki önemli gelişme ve olaylara göre yapmayı gerektirir.

Gelgelelim, 26 Mart olayı bağlamında "Sosyalist Hareket" adına yapılan ve Türkiye'nin yakın dönem tarihiyle ilgili yorum ve analizler bu nitelikten çok uzaktır. Dikkate değerdir ki; bu analizlerde yapılan dönemleştirmeler ve 26 Mart olayının flaş olgusu olan ANAP'ın gerilemesi ile ilgili gösterilen nedenler, bu olgunun açıklama kalıbı, öteki tüm siyasal hareketlerin aynı konularda söyledikleri ile yapı olarak farklı değildir. Bu ise "sosyalist hareket" alanına egemen tarih yorumunun ne denli sinmiş olduğunun tipik bir göstergesidir.

Faşist hareketten bu sosyalist harekete kadar tüm siyasal akımlar yelpazesi için, 26 Mart olayıyla sona eren ya da ermekte olan dönemin başlangıç tarihi 1980'dir. Yelpazenin sol kanadında olanlar ünlü iktisadi kararların yürürlüğe konulduğu 24 Ocağı da ekliyorlar ise de asıl 12 Eylül'deki askerî darbeyle, tarihimizin bir döneminin başladığını söylüyor tüm bu siyasal kadrolar.

Bu siyasal akımların hepsi de kendi açılarından ve dolayısıyla farklı gerekçeler göstererek de olsa 12 Eylül darbesinin Türkiye toplumunun tarihinde önemli ama olumsuz bir gelişme olduğunu söylemektedirler. Onlara göre 12 Eylül rejimi uygulamaları ile kitlelerin düşünce ve davranış dünyalarını ciddi ölçüde etkileyerek, onların kimilerine göre apolitiklik, kimilerine göre demokrasiden kuşkulu, kimilerine göre milli ve manevi değerlere sarılma azminin kırıldığı bir havaya girmelerine yol açmıştır. 26 Mart olayında her biri kendi açılarından bu havanın dağılmaya başladığı tesbitini yapan bu akımlara göre 12 Eylül yönetiminin belirlediği bir tarihi dönem şimdi sona ermekte, Türkiye toplumu yöneticiler olarak onların ve aralarındaki ilişki ve çatışmaların belirleyici olacağı bir döneme girmektedir.

"ONLAR"A GÖRE DURUM

Daha ayrıntılı ifade edersek; DYP'ye göre 12 Eylül darbesi Türkiye'nin siyasal düzeninin olağan işleyişini bozmuş, onu anormal bir zeminde şekillenmeye zorlamıştır. ANAP her şeyden önce bu zorla şekillendirmenin ürünüdür ve 26 Mart'taki büyük oy kaybı, bu zorlama anormalliğin son kalıntısının da ortadan kalkmakta olduğu anlamına gelir. DYP, 12 Eylül rejimine başından beri yukardaki gerekçelerle muhalefet ettiğini, bu mücadelesiyle 12 Eylül rejiminin demokrasiden kuşkulu bir havaya soktuğu kitleleri "demokrasiye sahip çıkma" yönünde etkilediğini ve kitlelerin de süreç içinde bundan etkilenerek, kendilerini iktidara en yakın aday haline getirdiğini söylemektedir.

Dinî hareketi temsil eden RP, 12 Eylül'ü, dinî hareketin özerk varlığına saldıran, dini, kurulu düzenin devamı için araç olarak kullanmaya özel önem veren yanıyla tanımlamaktadır. ANAP'ın da aynı amacı taviz politikaları ile gerçekleştirmeye çalıştığını öne sürmektedir. Seçimlerde sağladığı oy oranı ile dinî hareket, kendisine yönelik bu girişimler bazında tanımladığı 12 Eylül döneminin başarısızlıkla sonuçlandığını öne sürebilmektedir. 12 Eylül rejiminin ve ANAP politikalarının etkisiyle özerk dinî hareketten uzaklaşmış, dönemin havasına kapılmış yığınlar, yeniden ve fazlasıyla dinî hareket etrafına toplanmaya başlamışlardır.

Faşist hareket için de 12 Eylül darbesi geçen dönemin başlangıcıdır. Bay Türkeş'e göre 12 Eylül darbesinin asıl amacı faşist hareketi dağıtmaktır. Rejim bunun için uğraşmış, ANAP "dört eğilimi birleştirme" adı altında aynı amacı sürdürerek "milliyetçi"lerin bağımsız hareketini manipule etmeye çalışmıştır. ANAP'ın yenilgisi ve MÇP'nin tatmin edici bir oy oranı elde etmesi o "saldırı" politikalarının ve dolayısıyla bir dönemin sona erişidir. Bay Başbuğ, şimdi artık "eski ülküdaşlar"ından başlayarak "emrediyorum, yuvaya dönün" demeye başlamıştır. Ona göre de, 12 Eylül döneminin "saldırı"sı ile dağılmış "milliyetçi"ler, bu saldırıyı atlatabilmiş "hareket"e, şimdi biraz daha güvenmiş olarak ve herhalde bu kez karşı saldırıya geçmek üzere, sayıları artarak yöneleceklerdir.

Sosyal demokratlara ve "sosyalist hareket"in büyük çoğunluğuna göre 1980 sonrası dönem 12 Eylül kadar 24 Ocak iktisadi politikaları ile de belirlenmiştir. Bu iki mücadelenin birleşik etkisi ile Türkiye toplumu sindirilmiş, apolitize edilmiş ve iktisaden sömürülmüştür.

1979'daki seçim yenilgisi nede-

niyle CHP'den türeyen partiler daha "ölçülü" konuşuyorlarsa da; tüm öteki siyasal akımlar, 12 Eylül öncesinde ciddi bir kitle desteğine sahip olduklarını iddia etmektedirler. DYP, AP'nin devamı olarak 1979 seçim sonuçlarından hareketle ilk seçimde tek başına iktidar olabileceğini, darbenin buna engel olduğunu iddia etmektedir. Faşist hareket 1973'ten beri her seçimde oy oranını arttırdığını gerekçe göstermekte, dinî hareket onu 1980 öncesi dönemde "anahtar parti" durumunda tutan kitlesel desteği hatırlatmaktadır.

Çeşitli grupları ile sosyalist hareketin çoğunluğunun bu konudaki ortak teması ise; 12 Eylül darbesinin, yükselen sosyalist harekete ve halk hareketine karşı yapıldığı, özel hedefinin bu yükselişi durdurup, ezmek olduğu yolundadır. 12 Eylül rejimi bu asli hedefini önemli ölçüde gerçekleştirmiş, uyguladığı terör ve ideolojik kampanyalarla sosyalist hareketi dağıtmış, ciddi tahribata uğratmış, yükselen halk hareketini sindirip bu terör ve yenilgi psikozunun beslediği bir apolitizasyon haline sokmuştur.

Özetle ifade edilirse; bütün bu akımlara göre Türkiye, 12 Eylül'den bu yana önce askerî yönetimin, ardından onun türevi olan ANAP iktidarının yaptığı, belirlediği bir tarih yaşamıştır. Türkiye toplumu, kitleler, bunların karar ve eylemlerine göre belirlenen bir düşünce ve davranış biçimine kapılmıştır.

26 Mart seçimleri herkes tarafından bu havadan sıyrılındığı biçiminde değerlendirildi. Ve anılan tüm siyasal akımlarca bunun ana nedeninin iktisadi olduğu belirtildi. Zaten seçim kampanyasında da işlenen ana tema buydu. Türkiye toplumuna 12 Eylül döneminde ve özellikle ANAP iktidarı altında, nasıl sefalete itildikleri, ne denli mağdur edildikleri sürekli vurgulanarak bilhassa bu nedenle ANAP'a oy vermemeleri telkin edildi. ANAP ağır bir seçim yenilgisine uğrayınca da bu telkinin tutulduğu, yığınların gittikçe artan ekonomik sıkıntıları nedeniyle ANAP'tan yüzgeri ettikleri ortakça ifade edildi.

Ama eğer yığınlar verdikleri oylarla ANAP iktidarını çökme noktasına getirmiş, bununla 1980'de başlayan bir dönemi sona erdirerek yeni bir dönemi açmışlar ise, bu en azından şu noktada Türkiye tarihini yapmış oldukları söylenemez mi? Hayır, egemen tarih yorumuna göre onlar burada da tarihteki belirlenmiş rollerini oynamışlardır. ANAP'ın altını boşaltarak, yönetenler katında duran tarihi yapma rolünün öteki alternatifler tarafına koymasına yol açmışlardır sadece.

BAŞLANGIÇ 1980 DEĞİL, 1977

Tarihi kitlelerin eylemlilik durumlarından izleyen yaklaşımda ise çok farklı bir açıklama tarzı buluruz.

Burada, her şeyden önce 26 Mart olayıyla sona ermekte olduğu görülen dönemin başlangıcının 12 Eylül darbesi değil, daha gerilerde bir tarih olduğu görülür. 1977 1 Mayıs'ı, CHP'nin seçim zaferi ve iktidar oluşu ile işaretlenen 1977 yılının bitişi bir başlangıç olarak alınabilir.

Çünkü 1 Mayıs 1977'ye gelinceye kadar Türkiye'de kitleler, 12 Mart döneminin hemen ardından başlayarak tarihlerinin en yoğun ve aktif katılımını gerçekleştirdikleri bir siyasallaşma süreci yaşamışlardı. 1946'dan DP iktidarının ilk yıllarına kadar canlı biçimde süren "46 ruhu"nun kitlesel hareketine kıyasla çok daha coşkulu, sorunlarını çok daha boyutlu koyan, daha zengin ve çeşitli bir düşünce ortamında kavramaya çalışan, hayatın hemen tüm alanlarını kapsayan ve en önemlisi varolan siyasal partiler eksenine kanalize olmaktan ziyade onları kendi yönelimlerine göre değişimlere zorlayan bir siyasallaşma idi bu. Arayışını "sol"da sürdüren bir hareket olarak başlamış, hızla yaygınlaşması karşısında yine kitlesel bir reaksiyon hareketinin ortaya çıkmasına da yol açmıştı. Giderek Türkiye toplumunun hemen tamamını bir tarafta yer almaya iterek gelişen bu sürecin 1977 1 Mayıs'ında varılan zirve noktasına gelinceye kadar güçlenen ve ortamı belirleyen "sol"daki kitle hareketidir.

Bu hareketin temellerini sarstığı "düzen" 1977 1 Mayıs'ında ilk ciddi "ihtarı"nı yaptı. Bu ihtarın kanlı bilançosu değil, ama hareketin yönlendiricisi durumunda olan sol ve sosyalist hareketlerin olay karşısındaki tavır alış tarzları yükselişin duraklamasının ilk önemli etkeni oldu. 1978 yılı ortalarına kadar yükselişi artık durmuş da olsa, dinamizmini koruyan bu hareket, o tarihten itibaren artık saldırıya geçen karşı hareketle giderek şiddet dozu artan çatışmasını sürdürdü. Ama başlangıçtaki iyimserliğini, umutlarını adım adım yitirerek, öfke ve hayal kırıklığının gittikçe belirginleştiği bir havaya girerek oldu bunlar.

Çatışma ortam ve atmosferinin dışardan bakınca farkettirmediği bir olguydu bu. Artık siyasal-toplumsal bir amaç için yapılıyor olma vasfı gölgede kalarak salt varlığını korumak için yapılır hale gelmiş çatışma görevlerine hâlâ kitlesel katılmaların olması siyasallaşmanın sürdüğü hatta keskinleştiği izlenimini verebiliyordu. Fakat gerçekte kitleler -yalnızca "sol"daki kitle hareketi değil, öbür cephedeki yığınlar da- içinde çözüm aradıkları siyasal-toplumsal kadrolara güvenlerini yitirmiş, arayışın çıkmazla, tıkanmayla sonuçlandığı yargısına varmış, bu gerilimli süreçten artık bıkkın ve yorgun düşmüşlerdi.

Sağdaki kitleler için siyasal kadroların onların gözünde yıpranması, soldaki hareket için ise daha ziyade yüklü bir umutla hemen ilk kez tanıştıkları ve arayışlarını içinde sürdürdükleri düşünce ve eylem dünyasının kendisi idi yıpranan. Özellikle sosyalizm akımının başına gelen buydu. Kendi arasında sürekli bölünerek yeni eğilim ve örgütlenmeler üreten sosyalizm hareketi, bu eğilimler arasındaki şiddet dozu giderek artan çatışmalar vb. nedenlerle elbette inandırıcılığından epey şey yitirdi. Ama asıl olarak, bir bütün halinde sosyalizm dünyasının sunduğu ilişkilerin niteliği, gerçekten sahip çıkılan değerleri ve davranış normları, varolan sosyalist toplumların kurulu düzeni ve verdikleri imaj, "sol"da toplanan kitlelerin derin insanî arayış ve özlemleriyle örtüşemedi. Kimi önemli noktalarda ikisinin çelişebildiğini insanlar yaşadıkları deneyler içinde sezinlediler. Arayışın yenilgiyle, umut kırıklığı ile sonuçlandığı yargısı böylece doğdu ve bugüne kadar süregelen, inanç ve değer yitimlerinin, sarsılmaların yarattığı yaralı aldırmazlık havası giderek yayılmaya başladı. Bir noktadan itibaren aynı süreç, en inançlı sosyalist kadrolar arasında da işlemeye başlamıştı.

12 Eylül darbesi, bu ortamda, bu ortam zaten önceden fiilen oluştuğu için ve ancak böyle bir ortamın varlığında mümkün olabileceği için geldi. Bu an herhalde beklenmişti. Dolayısıyla 12 Eylül sonrasında apaçık görülen apolitiklik, darbenin, askerî rejimin eseri kesinlikle değildir. O sürece zaten girilmişti ve şüphesiz rejim onu daha da koyulaştırmak için elinden geleni ihmal etmedi.

Özetle; Türkiye'de kitleler, 1970'lerin başlarından yaklaşık sonuna kadarki dönemde, "sol"da arayışını sürdüren kitlesel hareketin belirleyici olduğu bir genel hareketlilik olayı yarattılar. Tarihlerinin bu en aktif ve çok boyutlu siyasallaşması ile, bu dönem tarihinde tartışmasız belirleyici konumdaydılar. Bu tarihi yapan onlardı. Bu siyasallaşma dalgasının 1980'lere gelinirken çekilmeye başlaması o dönemin sona erdiğini gösterir.

12 EYLÜL'ÜN "HİSSİYATI"

1980'e doğru içine girilen ve bugüne kadar süren dönemi belirleyen de işte bu tarihsel geri çekiliş olgusudur. 12 Eylül darbesi, ANAP'ın iktidar oluşu gibi 1980'li yılları işaretleyen olaylar bu çekiliş olgusuyla belirlenmiş, bunun sayesinde öyle meydana gelebilmiş olaylardır. Örneğin eğer kitleler arayışlarından yenilgiyle, tıkanmayla karşılaştıkları yargısıyla yeniden kendi kabuklarına çekilmeye yönelmiş olmasalardı, böylece Türkiye'nin 1980 öncesi siyasal düzenini oluşturan kurumlar ve siyasal akımların ardındaki destek gücü olma fonksiyonlarına artık aldırmaz bir havaya girmemiş olsalardı; özel siyasal ideolojisi ile 12 Eylül darbecileri, ne o siyasal düzene karşı darbe yapabilirlerdi, ne de bu düzene ve topluma karşı bu denli öç alırcasına davranabilirlerdi. Çünkü onlar kendilerini toplumun doğal yöneticisi, "memleketin gerçek sahibi" gibi gören Türkiye'ye özgü bir kadronun özel ideolojisi ile hareket ediyorlardı, "demokrasi"ye ve özellikle kitlelerin siyasete aktif katılımına karşı zor zaptettikleri bir kuşku, hatta düşmanlık o ideolojinin kaynağındadır. Bu ideolojilerinin son kalesine sığınarak oradan kendilerini ülkenin kaderinin belirlenmesi düzeyinden giderek daha kenarda tutan süreci dışlerini sıkarak izlemekteydiler. 1980'lere doğru az önce tanımladığımız ortam doğunca bunlar, onca bekledikleri öç fırsatının gelmekte olduğunu anladılar. 12 Eylül rejiminin bir noktadan sonra açıklanması zor olan terör dozu yüksekliği, aşırı haşin ve küstah tavır tarzı buradan bakıldığında kolayca anlaşılır.

Kitlesel hareketin, siyasal partilere verdiği desteğin 1970'li yıllar başındaki düzeyin de altına inerek çekilmesiyle, onları toplumun yönetimi katında tutan bağ zayıfladı. Kendi özel yönetim felsefesiyle zaten varolan ve kenarda bekleyen askerî rejim bu hazırlanmış fırsatta geldi.

"Köksüz" ANAP ise tamamen kitlesel hareketin tüm sosyal-siyasal değerleri sarsılmış, bütünlüklerinden kopmuş, gelecek umudu iyice bulanıklaşmış, bıkkın bir havada geri çekilişinin, bu ideolojisizlik ideolojisinin türettiği bir olaydır. Ancak böyle yıkıntı atmosferlerinde kurulması mümkün, geçici olmaya başından mahkûm, eklektik ve omurgasız bir ideolojiyi temsil ederek, bir anlamda oluştuğu ortamın aynası oldu. Yetmişli yıllarda Türkiye toplumu, mevcut tüm siyasal-toplumsal akımın her biri içinde ve dolayısıyla, kendilerini ve sorunlarını kavramaya çalıştıkları -Türkiye'nin tarih içinde oluşmuş düşünce ve davranış mirasının bütününde bir çıkış yolu aramıştı. Burada tıkandı, bunalıma girdi ve güçlü kabarışıyla zorladığı o düşünce, davranış mirası çatısını çatlatarak geri çekildi. ANAP bu çöküntüden çıktı.

Şimdi onun parti olarak çökmeye başlaması, bu çöküntünün de kenara itildiğinin, en azından buna başlandığının göstergesidir.

YENİ BİR ORTAM

Alan yeniden açılmaktadır. Ama bu "12 Eylül öncesi"ne dönüleceği, ANAP'ta eklemlenen enkaz parçalarının yeniden düşünce ve davranış dünyamızın çatısındaki eski yerlerine döneceği, herkesin

yeniden eski yerlerini alacağı anlamına kesinlikle gelmiyor.

Türkiye toplumu hayli pahalı bir bedel ödediği bir deney yaşamış; o deneyiyle henüz açıkça hesaplaşmamakla birlikte, en azından neyin ve nerede olamayacağını öğrendiği bir birikimi de edinmiştir. Yeniden bir atılımı içinde sürdüreceği koşullar çok ciddi ölçüde değişmiş, böylesi bir atılım için hangi imkanları vereceği henüz sorun olan yeni veriler devreye girmiştir.

Türkiye toplumu, asırlardır yeryüzünün başlıca iki büyük kültür dünyasının birbiriyle karşılaştığı, çatışıp etkilendikleri bir coğrafya üzerinde yaşayıp şekillendi. Bu gerilimin hep hissedildiği bugüne varan tarihinde, ne kararlı bir sentez ne de açık bir dünya tercihi yapıldı. Buna son yetmiş yıldır dünyamızı kabaca ikiye ayıran ve "sosyalist toplum"ların ortaya çıkışıyla başlayan toplum düzenleri çatışmasının sınır çizgisinde yer almanın getirdiği gerilim eklendi.

Şimdi, 80'li yıllarla birlikte bu henüz çözülmemiş problematik, onu oluşturan ana unsurlardaki yepyeni gelişmelerle bir kat daha karmaşıklaşmıştır. Bir yanda "Batı uygarlığı" kendisine "üstün" konum sağlayan dinamikleri sorgulayan akımların güçlenmesiyle bir iç hesaplaşma sürecine girmişken, öte yanda "Doğu-İslam dünyası" İslamın daha radikal ve iddialı bir kimlikle sunulduğu hareketlerin yarattığı sarsıntı ve iç çatışmaları yaşamaktadır. Bunlardan herhalde daha önemli olarak düne kadar "sosyalist toplum"larda simgelenmiş, yeni, alternatif toplum-talebi ve bu yöndeki dünya ölçeğindeki akımlar, o "sosyalist toplum"ların "farklı ve yeni" addedilmiş yanlarında yaptıkları ve zımnî bir başarısızlık ifade eden revizyonlarla hem dünün sosyalist-kapitalist toplum biçimleri arasındaki gerilimli ilişkiyi gevşetmişler ve asıl olarak da "yeni toplum"u simgelemekten kendiliğinden uzaklaşarak bu ütopyayı herkesin önüne bir soru olarak koymuşlardır.

1946-1950 döneminde ilk kez tarih sahnesine çıkarak ülkenin tarihinde ilk kez açıkça belirleyici rol oynayan kitlesel hareket, 1970'lerde koşullar o denli değişmediği, sorunlarını içinde kavramaya çalıştığı problematik hemen hemen aynı kaldığı halde, öncekini her bakımdan aşan bir yetkinlik düzeyindeydi.

Şimdi dünya ve Türkiye koşulları çok ciddi ölçüde değişmişken, sorunlarını içinde düşüneceği problematik alabildiğine karmaşıklaşmışken, eğer 26 Mart olayı yeni bir kitlesel hareketliliğin gelmekte olduğu anlamına geliyorsa, onun gerçek bir arayış hareketi olabilmesi, bir çözüm umudu taşıyor olması için bir öncekinden çok daha yüksek bir eylemlilik hali taşıması gerekecektir.

O yükseklikteki bir hareketin oluşumunda maya olabilmek o arayışı gerçekten yönlendirebilmek için halihazır "devrimci hareket" alanının da bizzat kendisinde bir devrime kesinlikle ihtiyaç vardır.

Liberalizm, muhafazakârlık ve Türkiye'de toplumsal tahayyül

AHMET İNSEL

Toplumsal analizi, iktisadi konumlarıyla belirlenen sınıfların çıkar çatışmasına indirgemek geleneksel sol söylemin metodolojisinin temel özelliğidir. Materyalist-idealist, bilimsel-ideolojik sıfatları, bu "materyalist sınıf analizi" kıstasından hareket edilerek, toplumla ilgili her tür gözlemi değerlendirmek için kullanılır. Hatta iktisadi alanla belirlenen sınıfların ideolojileri, fizik kanunların yorumlanmasını bile aydınlatabilmişti. Yakın tarihte, bu tür "materyalist" metodlarla üretilen bilim ve bilgilere bolca rastlarız.

İlginç olan ve günümüz Türkiye'si açısından sanırım önemli olan, teorinin doğru olup, hayatın yanlış yolda seyrettiği inancında olan bu "materyalist" yaklaşımın, toplumsal olayları algılama ve yorumlama metodudur. Fiziki ve semboller düzeyinde, çeşitli toplumsal pratiklerde kendini ifade eden bir toplumsal olay, iktisadi çıkar çelişkisinin düz mantığının öngördüğünden farklı biçimde gerçekleşince, yabancılaşmış bilinç, ideolojik hükümranlık türü kategorilerin yardımıyla, gerçeğin aslında gerçek-dışı olduğu ispatlanmaya çalışılır. İdeolojik egemenlik ve onun getirdiği belirlemeler elbette gerçekte vardırlar. Hatta toplumsal çatışmanın belki en can alıcı noktasını oluştururlar. Ama ideolojik egemenliği salt bir zor, kaba kuvvetin fiziki düzeyindeki benzeri olarak ele almak tartışmalıdır. İdeolojik belirleme ve ideolojik tahakküm sadece dışsal belirlemeler değillerdi. Etkili olmaları, belirlenen fikir yapısının bir şekilde onu belirleyenle iletişim kurabilmesine bağlıdır. Bu iletişim sembollerin çeşitli algılanma biçimleriyle, aynı simgeye yakıştırılan değişik içeriklerle kurulur ve genellikle semboller düzeyinde gerçekleşir. Standart materyalist yaklaşım elle tutulan ve gözle görülenin ötesinde bir gerçek görmemeyi inatla savunurken, kendi kategorilerine inandırıcılık payı vermek için, ne elle tutulur, ne de gözle görülür bir kategoriye bel bağlar: Yabancılaşmış bilinç. Böylece toplumsal olayların gerçek ivmelerini tespit etmek, toplumsal sınıfların ne tür motivasyonlarla yaşam pratiği ve eylemler dizisi gerçekleştirdiklerini anlamak yerine, varılmak istenen noktaya ulaşmakta gerekli addedilen eylemler ayıklanıp, ayrılıp, diğerleri yanılsama kategorisinin esnek içeriğine terk edilir. Böylece standart materyalist veya standart sol yaklaşımın kafasında iki gerçek vardır. Birincisi gözleriyle gördüğü ve içinde solun geleneksel analiz kategorilerinden başka kategorileri de barındıran bir toplumsal pratik yumağı. İkincisi ise, sol gözlemcinin kafasında kurduğu toplumsal davranış kalıplarıyla oluşmuş bir "gerçek".

LİBERAL SÖYLEMİ ANLAYABİLMEK

Liberalizm konusunda Türkiye'de standart sol söylem akademisyeninden, gazetecisine, politikacısından militanına kadar böyle bir yaklaşım içinde olageldi. 1970 sonlarından itibaren, Türkiye'de dünya konjonktürüne uygun bir liberalizm rüzgarı esmeye başladı. Ama bu rüzgar sadece konjonktürel değildi. 1980 başlarında liberalizm söyleminin toplumsal yankı bulması cumhuriyet tarihinin birkaç şiddetli diktatörlük döneminden birini, belki en şiddetlisini başlatan 1980 askerî darbesinin temsil ettiği toplum anlayışına tepkiyi liberalizmin ifade etmesiyle bağlantılıydı. Liberal söylemi benimseyenler ilginç bir şekilde liberal dünyayla uzaktan yakından ilgisi olmayan dönemin mantığına, kurumlarına ayak uydurup, iktidara gelmeyi ve iktidarda kalmayı amaçlıyorlardı, hem de had safhada otoriter rejimin dünyasına görünüşte oldukça aykırı imajlar, sloganlar üretiyorlardı. Kendilerinin liberal olduklarını iddia edenlerin geliştirdikleri siyasal pratikler, söylemle pratiğin arasındaki işlevsel farkı bir kez daha gözler önüne serdi. Ne var ki, liberalizm muhaliflerinin Türkiye'de kolaylıkla yetindikleri bu gözlem, liberal söylemin yankı

bulduğu fikir ve tahayyül dünyasını anlamaya yeterli değil. Liberal söylemi, egemen sınıfın siyasal amaçlarla kullandığı bir göz boyama metodu olarak değerlendirmek, Türkiye'de toplumun bir yüzyıldan fazla bir süredir yaşadığı bunalımları, aradığı çözümleri bir kalemde silip atmak demektir. Pratiğe dönüştüğünde açık şekilde başkalaşan liberal söylemin, bu dönüşümü de gözönüne alınarak, toplumla kurduğu veya kurmaya çalışıp da kuramadığı diyaloğun anlaşılması gerekir. Toplumu etkilemek ve bu etkileme yoluyla toplumu dönüştürmek iddiasında olanların, toplumla bir şekilde yakın iletişim kurabilmiş olan bir söylemi anlamamakta ısrar etmeleri, onun sadece sahte tarafını aramakta direnmeleri, bu iddiayı taşıyanların anlama kabiliyetleri hakkında bazı kuşkular uyandırmaktadır. Unutulmamalıdır ki anlamak, kabul etmek değildir. Ama anlamak, sadece izah etmek de değildir. Bugün, ANAP'ın kendisini temsilcisi olarak sunduğu liberalizme hangi kesimlerin normal olarak destek vermesi gerektiğini izah edebiliriz. Ama Kartal'da yaşayan ve çalışan bir işçinin ANAP'a oy vermekte direnmesini anlamamız için, o işçinin fikir dünyasını, motivasyonlarını anlamamız gerekir. Ve burada da yabancılaşmış bilinç kavramının, kavramı kullananın inancını tazelemekten başka çözümleme değeri yoktur

Liberalizm konusunda cevaplandırmaya çalışacağımız sorular, Türkiye toplumunun siyasal düşün dünyasının bazı önemli bölgelerini anlamaya yöneliktir. Türkiye'de liberal düşün ve hareketin toplumsal ve tarihî kaynakları nelerdir? Siyasi ve iktisadi alanlarda birbirini tamamlayan bir program olarak liberalizm, ne dereceye kadar Türkiye'de varolmuştur? Yaşadığımız dönemde, liberalizmin siyasal cephelerinin hasıraltı edilip, kendi içinde yeterli bir iktisadi program olarak sunulmasının Türkiye'ye özgü belirleyicileri var mıdır? Liberallikle muhafazakârlık arasında varolan ayırım, bugün ne dereceye kadar geçerlidir?

Bugüne kadar bu soruları aydınlatmaya yönelik çabalar, daha çok fikir hareketlerinin temsilcilerinin eserleri üzerinde durmuş, bu fikirleri taşıyan kavramların, simgelerin toplumun geniş kesimlerinin tahayyüllerinde yarattığı yankılar pek sorgulanmamıştır. Örneğin liberalizmin geçmişte çok kullandığı "serbestî" sloganına, toplumsal tahayyülün verdiği içerik nedir? Bu simge, varolan hangi kurum, hangi iradeye karşı, toplumsal dinamiğin hangi alanda yoğunlaşmasına çağrıda bulunmaktadır? Uzun tarih kesiti içinde serbestî kavramında ifadesini bulan toplumsal muhalefetin karşısına aldığı kurum ve iradelerde bir süreklilik var mıdır? Bu soruları açmak, bir bakıma, Türkiye'nin son iki yüzyılda tanıdığı fikir hareketleriyle, gerçekleşmiş tarihinin hangi noktalarda kesişip, hangi noktalarda niçin kesişmediğini anlamaya çalışmak demektir. Baştan belirttiğimiz gibi, belli bir simge, belli bir fikir etrafında gerçekleşen toplumsal dinamiğin, eyleme dönüşüp o simgeye ters yönde gelişmesini, sadece yanılsama kategorisiyle izah etmeye çalışmayacağız. Simge ile onu işaret ettiği kabul edilen olay arasında kocaman bir tahayyül dünyası olduğunu dikkate alıp, eylemin niçin başka yere doğru aktığını, o tahayyül dünyasının simgeyi algılama, yorumlama özelliklerine dayanarak anlamaya çalışacağız. Bunun ışığında siyasî liberalizmle iktisadî liberalizmin pratikte pek yan yana gelmemesi olgusu, Türkiye'ye özgü tarihî süreç içinde özel bir anlam kazanmaktadır. Aynı şekilde, muhafazakâr ve liberal dünya görüşlerinin 1908-1925 aralığında Türkiye'de gerçekleştirdikleri zımnî ittifağın motivasyonlarını anlamak da daha kolaylaşabilmektedir.

LİBERALİZM VE BİREY

Osmanlı-Türkiye tarihi içinde liberalizmin gelişimini ele almadan önce, liberal ve muhafazakâr kavramlarının içeriklerini açalım. Liberal kavramı, toplum içinde bireyi üstün tutan ve akılla donanmış özgür bireyin üzerinde başka bir irade tanımayan yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, bireyin özgürlüğünün güvencesi olarak mülkiyeti tanır. Birey, mülk sahibi olduğu veya olabileceği ölçüde, kendini diğer kişi ve kurumlardan özgür hisseder. Varlığını sürdürmek için bağımlı değildir. Toplumsal ilişkilerin gerçekleşmesinde de, hukuken eşit bireylerin özgür iradeleri esastır. Bu nedenle, liberalizm için, demokrasi hukuki-siyasal alanın sorunudur. İktisat alanında ise demokrasi prensipleri, ilişkilerin dayandığı hukuk için geçerlidir. İlişkinin gerçekleşme biçimi, iki tarafın özgür iradeleriyle oluşmuş bir anlaşmaya dayandıkça demokratiktir. Ama iktisadi ilişkilerin sonuçları açısından, demokrasi prensipleri kıstas olamazlar. İktisadi ilişki içinde, bir taraf diğer taraftan, demokratik hukuk kurallarına sadık kalarak, daha kazançlı çıkabilir. Liberalizm için esas olan, kimin kazançlı çıktığı değil, ilişkinin zora başvurmadan, gönüllü hukuken tarafların anlaşması içinde gerçekleşmiş olmasıdır. Buna rağmen, liberalizm siyaseti red etmez. Tersine, özgür bireylerden kaynaklanan iradeden başka meşru irade tanımadığı ölçüde, siyaseti temel toplumsal mücadele alanı olarak tanımlar. Devletin özerkliği ancak işbölümünün yarattığı pratik ihtiyaca cevap verdiği ölçüde meşrudur. Buna karşılık, liberalizm genellikle devletin meşruiyetinin özerkliğini kabul etmez. Devlet meşruiyetini, özgür bireylerin oluşturduğu temsil organlarından almalıdır.

Kaba hatlarıyla çizdiğimiz bu liberalizm, elbette bir ideal tiptir. Liberal söylemin beslendiği fikir dünyasını, ahlâk prensiplerini belirtir. Uygulamaların, bu prensipler ışığında değerlendirilmesini sağlar.

Muhafazakârlık ise, modernliğe tepki hareketidir. Bu bağlamda, muhafazakârlık da moderndir. Modernle eşzamanlıdır. Değişen toplumsal değerlerin ilk anda yarattığı boşluğa tepki olarak geleneksele sarılan muhafazakâr dünya, geleneğin diriltilmesi veya yeniden kurul-

masına çalışır. Ama toplumun bir kesiminin çaba ve iradesiyle kurulacak düzen, özünde, geleneksel düzen anlayışına aykırıdır. Geleneksel düzende varolan ne değişir, ne de varlığı sorgulanır. Muhafazakâr tahayyül ise, geleneği yeniden kurmak çabasına girdiğinde, laikleşmiş, dünyevileşmiş bir yaşam ve toplum anlayışıyla eşzamanlı olduğunu gösterir. Artık geleneğin yeniden kuruluşu, bilinçli bir toplumsal iradenin sonucu olacaktır. Toplumun kurucu iradesi, zimnen bile olsa, toplumun içinde yer alacaktır. Geleneksel düzene bundan daha aykırı toplumsal meşruiyet prensibi olamaz.

Tüm değişimlere prensip olarak direnen saf muhafazakâr tavır, genelde söylem düzeyinde kalmaya mahkumdur. Bu söylemden bireysel pratikler belirlenebilir. Ama bunlar içine kapanma, toplumdan çekilme pratikleri halinde tezahür ederler. Genellikle, toplumsal pratik haline dönüşmezler. Gerçekte ise geleneği genel prensip olarak ele alıp, onu tedrici olarak tâdil ederek, düzeni tekrardan üretmek tavrı, modernliğe tepki olarak ortaya çıkan muhafazakârlığın toplumsal pratik içinde sesini duyurmasına, etkili olmasını sağlar. Buna yeni muhafazakârlık tavrı da diyebiliriz.

Geleneksel toplumdan modern topluma geçişte, liberalizm ve muhafazakârlık karşı karşıyadırlar. Cemaatten topluma, kütleden bireye, ruhaniden cismaniye, kudsi meşruiyetten dünyevi meşruiyete gidilen dünyada, belli başlı iki toplumsal tavır vardır. Bunlar varlıklarını aralarındaki çatışmadan alırlar. Liberalizm ve muhafazakârlık, modern zamanların ilk döneminde, bu çatışmanın karşılıklı kutuplarındadırlar ve çatışmaları toplumsal dinamiğin candamarını oluşturur.

Batı'da Liberalizmin dayandığı prensipler toplum içinde yerleşip, gelenekleştikten sonradır ki, liberalizm ve muhafazakârlık yan yana gelir. Liberalizmin, toplumsal geleneğin temel referanslarını oluşturmasıyla, yeni muhafazakârlığın olağan türü, liberal gelenekleri örneğin sosyal devlet anlayışına karşı savunmak biçiminde tezahür eder. Bu muhafazakârlığı, modern öncesi gelenekleri yeniden kurmayı amaçlayan muhafazakârlıktan dikkatle ayırmak gerekir. Muhafazakârlaşmış liberalizmle, modern dünyaya tepki olarak gelişen muhafazakârlık arasında iki ayrı toplum anlayışı vardır.

OSMANLI TOPLUMUNDA İLK LİBERALLER

Osmanlı toplumunda liberalizmin ilk ifadeleri, Tanzimat reformlarının otoriter biçimde yürütülmesine tepki olarak, 19. yüzyıl ortasında ortaya çıkar. Âli Paşa'nın "istibdad"ına karşı Yeni Osmanlıların öne sürdükleri "hürriyet" fikri, bir tepki liberalizmini yansıtır. Diğer Osmanlı fikir adamlarında olduğu gibi, Yeni Osmanlıların da siyasal ideolojileri tam açıklık kazanmamıştır. Daha doğrusu, bugün alışık olduğumuz siyasi ayrışmalar ve onlara denk düşen programlar, 19. yüzyıl ortasında sadece çekirdek halddedirler. Bu nedenle bugün bizim varsaydığımız nitelikte ortaya çıkmazlar.

Osmanlı'da reform çığrını, liberaller değil, devletin eski şan ve gücünü yeniden kurmaya çalışan saray başlatır. Reformun amacı liberalleşmeyle zıttır. Ama müsadere sistemini kaldırarak, can ve mal güvenliğini garanti ederek, liberal prensiplerin önemlilerinden birkaçının hayata geçmesini sağlar.

Yeni Osmanlılar, Tanzimattan yirmi-otuz yıl sonra, hürriyet kavramını sloganlaştırırlarken, ilk kuşak Tanzimatçıların otoriter ve muhafazakâr reformculuğunu sürdüren Bab-ı Ali'ye karşı yaygın toplumsal muhalefet oluşturmak uğraşındadırlar. Toplumsal kelimesini de o dönemin ortamında anlamak gerekir. Ancak okur-yazar, şehirli, memur, esnaf, zanaatkâr kesimin siyasi aktör olabilme vasfı olduğu kabul edilir. Bu da, siyaset yapma yetkisini sadece devlet katında yer alanlara tanıyan geleneksel devlet anlayışından, modern siyaset ve devlet anlayışına giden önemli bir basamaktır.

Yeni Osmanlıların liberalizmi, Namık Kemal ve Ali Suavi'de açık olarak görüldüğü gibi, islâmcılıkla laiklik, ulusçulukla Osmanlıcılık arasında bocalar. Bocalama kelimesi, bu akımın, özellikle Şinasi ve Namık Kemal'in liberalizmlerine pek gölge düşürmemelidir. Namık Kemal'in Osmanlı kimliği etrafında çeşitli dil ve din gruplarından gelen cemaatleri birleştirme projesi, o dönemde bir Osmanlı aydını için alınabilecek tek liberal tavırdır[1]. Ulusçuluk teziyle Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunmak, kaçınılmaz olarak baskıcı bir rejime gitmek demektir. Kozmopolit bir imparatorluğun toprak bütünlüğünü bir ulusa dayanarak sağlamak hülyası, çok daha sonra ve kısa bir dönem için İttihat ve Terakki iktidarında siyasi pratiğe yansır. Sonuçları, bilindiği gibi kanlı olur.

Yeni Osmanlıların temel sorunu, Saray ve Devlet'in iktidarlarını sınırlamak amacıyla toplumsal meşruiyet odakları yaratmaktır. Bu çaba, bir cephesiyle, İlber Ortaylı'nın "Bab-ı Ali Asrı" adını verdiği dönemi açan, 1839 Hatt-ı Humayunu'nun başlattığı, geleneksel iktidar sistemine karşı akılcı ve meşruiyetçi bürokrasinin yükselişinin uzantısında yer alır. Âli ve Fuat Paşalar, kendi aralarında büyük farklar olmasına rağmen, giderek sultanın şahsından özerkleşen Bab-ı Ali'nin hukuki meş-

[1] 20. yüzyılda bir ırk veya dine dayanmayan soyut bir prensip etrafında çeşitli cemaat ve ulusları birleştirmek projesini, Rusya'da Bolşevikler gerçekleştirirler. Sosyalizm, bu birleştirici prensip olarak, silahlı gücün de yardımıyla, adını ne coğrafi bir konumdan, ne bir ırk veya dinden, ne de mitolojiden alan, yaşadığımız dönemin tek ülkesini yaratır: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği. Osmanlılığın bu projeyi gerçekleştirmesi için tarihle olan bağlarını koparması gerekmektedir. Bu da Osmanlı düzeninin tek meşruiyet kaynağını yok etmek demektir. Buna karşılık, Namık Kemal'in, İslam içinde reformla dönüştürülmüş Osmanlılık fikri, gerçekleşmesi zor ama çok sudan bir düşünce değildir.

ruyetinin pekiştirilmesiyle oluşacak bir çeşit "aydın despotizminin" savunuculuğunu yaparlar. Yeni Osmanlıların muhalefeti, sultanın toplum ötesi meşrutiyetine ikame edilecek bir o kadar toplum ötesi Bab-ı Ali meşruiyetine yani geleneksel devlet anlayışını yeni zamanlara uyarlama çabasıdır. "Hürriyet" sloganının okur-yazar kesimi içinde uyandırdığı yankı iktidarın meşruiyetine toplum içinde dayanaklar oluşturulması çağrısıdır. Bu nedenle, Yeni Osmanlıların liberalizmleri siyasi plandan iktisadi plana geçerken daralır. Dış ticarette himayecilik, devlet desteğiyle sanayileşmek, ama özel teşebbüsü temel prensip olarak kabul etmek gibi ılımlı bir serbesti (veya ılımlı bir himayecilik) olarak tanımlayacağımız bir iktisat politikası talep ederler. Adı konmasa da, "kalkınma" sorunsalı siyasi liberalizmi pekiştirecek bir öge olarak ele alınır. Bu nedenle, iktisadi liberalizm cephesinde kalkınmaya aykırı gözüken bazı sivri noktalar törpülenir.

Yeni Osmanlılar, iktisadi ve siyasi liberalizm arasındaki dengede ağırlığı siyasala verirler. Bu seçimde iki etmen rol oynar. Birincisi, 19. yüzyıl Osmanlı aydını için temel sorun siyasidir. İktisadi sorunların düğüm noktalarının siyasi alanda olduğu kabul edilir. Pazar ekonomisinin yok denecek kadar dar olduğu Osmanlı ekonomisi ve bireyci değerlerin daha bilinmediği Osmanlı toplumunda, bu değerlendirme yanlış değildir. İkinci etmen, iktidarın yapısıyla ilgilidir. Ceberrut devlete karşı cephe alan liberaller için, iktisadi serbestinin toplumda yaratacağı buhranları engelleyebilecek bir devlet müdahalesi, her şeyden önce otoriter devleti güçlendirecektir. Bu nedenle Namık Kemal, bir yandan "laissez-faire"in toplumsal sakıncalarına dikkatleri çekerken, diğer yandan da devletin ceberrutluğuna meşru kılıf sağlayan müdahaleci peder işlevlerinin azaltılmasına taraftardır. Devlet gelirlerinin arttırılması için yürütülen çabaları hürriyet aleyhtarı bulabilmekte ve devleti sanayileşme konusunda uyuşuk davranmakla itham edebilmektedir.

İlk dönem liberalleri için, hürriyet fikrinin günlük hayata geçirilmesinde atılacak önemli adımlardan birisi, şeriat ilkelerinin reformuyla varılacak, yeni bir hukuk sistemidir. İslam içinde gerçekleştirilecek böyle bir "aggiornamento", Osmanlı toplumunun modernliğe sağlam bir değerler bütünüyle donanmış olarak girmesini sağlayacaktır. Bu konuda en anlamlı tavrı Ali Suavi'de buluruz. İslamda hükümetin ruhani olmadığını, Kur'an'ın Türkçeleşmesi gerektiğini, siyasetin ibadetten ayrılmasını savunurken, teklif ettiği reformların ne yönde yapılması konusunda ise tek ilham kaynağı Batı'dır. Hürriyet, "şerait-i idare" (Yeni Osmanlılar cemiyeti programında anayasa karşılığı) denetiminde, meşruti demokrasi yoluyla gerçekleşmeli ve İslam ağırlıklı bir toplum Hıristiyan dünyasının değerleriyle yoğrulmuş kurumlar olduğu gibi empoze edilmemelidir. Bu açıdan, Yeni Osmanlıların şeriat içinde yapılacak reformlarla Batılılaşmayı savunmaları, siyasi liberalizmlerinin tutarlı sonucudur. Batılılaşmanın, büyük toplumsal buhranlardan tasarruf edilerek ve toplumu Batılılaşmacı otoriter devletle karşı karşıya getirmeden gerçekleşmesi Yeni Osmanlılar için, İslam içinde varolan modernlik nüvelerini canlandırmakla olabilir.

Liberallerin, şeriat içinde gerçekleştirilecek reformlar aracılığıyla, Batı'nın siyasi kurumlarına toplumsal dayanaklar bulma uğraşı, o dönemde iktidarda olan muhafazakâr Tanzimatçı zihniyetle çelişir. Muhafazakâr Tanzimatçılar için devletin eski şan ve gücüne kavuşturulması temel amaçtır. Bu nedenle geleneksel devlet düzenini bozucu her adım, devletin çökmesi demek olan "ihtilal" halini yaratır. Sultanın şahsıyla pekiştirilmiş Bab-ı Ali'ye dayalı bir meşruiyet, devletle toplum arasındaki geleneksel otoriter ilişkileri bozmadan, yeni zamanlara geçişi sağlayacaktır. "Batı taklitçiliği", devleti reforme etmek için, seçilmiş, ayıklanmış kurumların alınması ve aseptize edilerek uygulanmasıdır. Reformlar konusunda Avrupa devletlerine sırt vermek, bu stratejinin tabii uzantısıdır. Bu konuda ne yukarıya, sultana ne de aşağıya, halka, dayanılabilinir. Fuat Paşa'nın tabiriyle, "nalıncı keseri" gibi yandan müdahale etmek gerekir. Bu reformun dayanağı toplum dışında olmalıdır. Böylece toplum dışının Osmanlı düzeniyle kuracağı ilişkilerin Bab-ı Ali'nin tekelinde kalması sağlanabilir. Uluslarası güç dengelerini dikkate alarak, yabancı devletleri Osmanlı Devleti içinde yapılacak reformlara destek olarak kullanmak stratejisi Bab-ı Ali'nin, reformların dinamiğini sıkı denetim altında tutmak arzusunun doğal sonucudur.

Daha önce belirttiğimiz gibi, despot devlete bir tepki olarak gelişen liberalizmin tersine muhafazakârlık gelenekselin özüne dokunulmaması çabasıyla vücut bulur. 19. yüzyıl ortasında, Cevdet Paşa, yeni-muhafazakârlığın en anlamlı ve en tutarlı temsilcisidir.

BATICILIĞA VE LİBERALİZME TEPKİ OLARAK MUHAFAZAKÂRLIK

Osmanlı toplumu içinde Batıcılığa ve liberalizme tepki olarak doğan oldukça şekilsiz muhafazakârlık, "İslamcılık" biçiminde tezahür eder. Ancak bu İslamcılık, 19. yüzyıl ortasında, dinî bir hareketten ziyade, toplumsal kurumların üzerinde yükseleceği meşruiyet zeminini dine, yani geleneğin bir bileşenine dayandırmayı amaçlayan siyasi bir harekettir. Bilindiği gibi mülk'ün temelini ağırlıkla dine dayandırma çabası, Osmanlının son dönemine özgüdür. Bu da Cevdet Paşa veya Abdülhamid muhafazakârlıklarının modernlikle eşzamanlı, modernliğin içinde bir bileşen olduklarını gösterir.

Cevdet, Âli, Fuat Paşaların temsil ettiği muhafazakârlar için imparatorluğun kurtarılması asıldır. Kurtarılacak imparatorluk ise Osmanlıdır. Yeni Osmanlılar'ın Batıcı Osmanlılık arayışlarıyla, yeni-muhafazakâr kesim

arasında fikir planında ortaya çıkan kesişmeler, kurtarılacak olan konusunda her iki kesimin de fikir birliği içinde olmalarından kaynaklanır. Bu nedenle, 19. yüzyıl reformlarında liberal düşünceyle muhafazakârlık içiçe gözükebilir.

Halk arasında saf muhafazakâr akımlar, 19. yüzyıl sonlarına kadar pek boy göstermezler. Her türlü yeniliğe karşı tepki, Tanzimat reformlarına giden yolda ortadan kaldırılması düşünülen devlet içi birkaç kesimden gelir. "Şeriat, din elden gidiyor", bu kesimlerin can havliyle bağırdıkları bir şiardır. Halk kesimlerinde yankı bulmaz.

Dinî otoriteyi ve meşruiyeti temsil eden sultanın başında bulunduğu devlet gücüne karşı dinî muhalefet oluşturmanın önünde güçlü bir sembolik engel vardır. Ayrıca Anadolu köylerinde Müslümanlık birleştirici, toplumsal benlik oluşturucu referans olarak, ancak 19. yüzyıl sonlarında işlev görmeye başlar. O zamana kadar egemen olan coğrafi ve dar cemaat benliğinden, soyut İslam benliğine geçiş, Müslüman cemaat içinde oldukça yumuşak bir şekilde gerçekleşir. Bu yeni dinî benliğin sarsıcı etkisi, dinî benlikleri ulusal benliğe dönüşmeye başlayan gayrimüslim cemaatlerle Müslüman cemaatler arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinde ortaya çıkar.

Tasavvuf içindeki gelişmeler, muhafazakâr hareketin reforma, Batı toplumsal örgütlenmesinin bazı temel taşlarına kapalı olmadığını gösterir. Örneğin bu dönemde yeniden canlanan Melâmilik, bir tür İslam Jansenizmi olarak, Batı iktisadi sistemine oldukça yatkındır. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu içinde İslamcılık, Batı kurum ve kültürüne karşı, diğer Müslüman cemaatleri kadar itici bir eğilim içinde değildir.[2]

DOĞU-BATI ÇATIŞMASI

I. Meşrutiyet öncesinde, Doğucu-Batıcı kamplaşmasının sınırları daha belirgin biçimde çizilmemiştir. Muhafazakârlık ve liberallik kamplaşması ise devlet gücünün dayandığı temeller konusunda daha belirgindir. Bu dönemde muhafazakâr kesimi siyasi planda devletçi, iktisadi planda ise serbesiyetçi tavırları savunur buluruz. Muhafazakârlığın bir kanadı Doğucudur. Ama bu kanat muhafazakârlık içinde daha egemen değildir.

Liberal kesim ise Batıcılık taraftarıdır. Siyasi planda ceberrut devlete karşı çıkarken, iktisadi planda ise ılımlı bir himayecilik taraftarıdır. Görüldüğü gibi, 20. yüzyılda ön plana çıkacak olan "ilerici-gerici" ayrışması, 19. yüzyıl Doğucu-Batıcı ayrışmasından, aldığı tavırlar itibariyle önemli farklılıklar gösterir. Bu farkta, daha ileride göreceğimiz gibi, devletin Batılılaşma konusunda aldığı tavrın, II. Meşrutiyetten sonra değişmesi ana etmen olacaktır.

I. Meşrutiyetin ilanı ve onu izleyen gelişmeler, Doğucu-Batıcı kamplaşmasını hızlandırır. II. Abdülhamid'in İslam birliği fikri, halifeliği, sultanın siyasi otoritesinin temeline oturtma ve Osmanlı sultanının geleneksel otoritesini yeniden ele geçirme çabaları karşısında, Batıcılık daha açık bir şekilde devlete karşı muhalefeti içinde toparlayabilen bir söylem oluşturur. Bu dönemde Batıcılık ve liberalizmin daha net bir şekilde yan yana gelip, İslamcılık ve muhafazakârlığa karşı cephe aldığını görürüz.

Doğu-Batı çatışmasında, Abdülhamid'in ağırlığını İslamcı tezlerden yana koyması, Batıcı aydınların gözünde muhafazakâr kesimin "ceberrut devletin" destekleyicisi olarak algılanmasına yolaçar. İslam-muhafazakârlık-istibdat arasında kurulan bu bağa karşı, muhalefet Batıcılığı, liberalizmi, kalkınmayı savunur. Muhalefetin içinde bir kanat daha sonra ulusçuluğu liberalizme ikame edecektir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Batıcılık ve liberalizmin en güçlü biçimde yan yana geldiği dönem, Abdülhamid'in devrilmesinden önceki on yıldır. Bu dönemde muhalefet aynı temaları işler. Aynı örgütler içinde bulunur. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, homojen bir programı olmayan, "istibdat"a karşı oluşan her muhalefet odağını bağrında barındıran, liberalizmle himayecilik, Osmanlıcılıkla ulusçuluk, laiklikle İslamcılık arasında gidip gelen bir tavırdadır. Bu muhalefetin birleştirici sloganı, "serbestî"dir. O dönemde güncel siyaset üzerine fikir yürütmenin tehlikesi, muhalefeti iktisat konularında eleştirilerini ifade etmeye sevk eder. Bu cumhuriyet döneminde, 1925'den sonra tekrar bulacağımız bir tavırdır.

Serbestî sloganına bir tepkinin ifade edilmesinin ötesinde, arzulananın ne olduğunu belirten bir anlam verilmesi konusunda, Jön Türkler genelde oldukça acizdirler. Hürriyet kavramına somut temeller sunan Prens Sabahattin'dir. Diğerleri için hürriyet Abdülhamid'in devrilmesidir, ki bu da muhalefetin organizasyonunu saray darbeciliğine götürür.

Aslında Abdülhamid'e karşı muhalefette birlik gibi gözükenlerin içinde çok ciddi ayrılıklar kısa zamanda şekillenir. İktisat konusunda Cavit Bey, liberalizmi en açık şekliyle savunurken, "milli iktisat" görüşünün ilk ifadeleri **Türk Yurdu** dergisinde bilinçli bir şekilde yer almaya başlar. Siyasi planda ise bölünme Osmanlıcılık-ulusçuluk ve merkeziyetçilik - adem-i merkeziyetçilik eksenlerinde gelişir.

Bu üç ayrışma ekseni liberalizm-himayecilik, Osmanlıcılık-ulusçuluk ve merkeziyetçilik - adem-i merkeziyetçilik, birbirinin üzerine tam olarak oturmazlar. İktisadi liberalizm - Osmanlıcılık - merkeziyetçilik birinci bileşimi, milli iktisat (yani himayecilik) - ulusçuluk - merkeziyetçilik ikinci bileşimi, iktisadi liberalizm - Osmanlıcılık - adem-i merkeziyetçilik her alanda liberal

[2] İlber Ortaylı (1983), "31 Mart olaylarının kışkırtıcısı sayılan Derviş Vahdeti'nin, **Volkan** gazetesinde İngiliz parlamentarizmi ve demokrasisinin kurumlarını benimseyerek savunduğu"nu belirtir.

olan üçüncü bileşimi oluşturur. Jön Türk hareketi içinde, 1908 öncesinde, ilk iki bileşimin ittifakıyla yeni İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulur. Görüldüğü gibi bunları birleştiren asıl unsur merkeziyetçilikleridir. İktisadi planda savundukları liberalizmi, tutarlı bir şekilde siyasi planda da savunan Prens Sabahattin ve çevresi, diğer iki bileşim tarafından devlet bölücü bir programın savunucusu olarak algılanırlar.

REFORMUN İTİCİ GÜCÜ HALK MI, SEÇKİNLER Mİ?

Diğer taraftan İttihat ve Terakki içinde, 1906 yılından itibaren Şakir-Nâzım grubu Türkçülüğe, hiyerarşik parti örgütlenmesine ve askerî örgütlere daha açık önem vermeye başlar. Şerif Mardin'in belirttiği gibi, düzenin zaafını hürriyetsizlikte bulan ve 1876 Anayasasını yeniden kurmaktan öteye hürriyet kuramı olmayan diğer muhaliflere nazaran, bir hürriyet teorisi oluşturmaya çalışan Prens Sabahattin'in fikirleri Şakir-Nâzım grubuna ve asker kökenli genç İttihatçılara ters gelir. İttihatçıları iten önemli fikir, toplumu devlete bağlamamak fikridir. Toplum devletten azade olmamalıdır. 1900 yıllarında, Batılılaşma taraftarı grup içinde geçmişle önemli bir kopuş reformun itici gücünün kim olacağı konusunda ortaya çıkar. İstibdada karşı ayaklanma çağrısına uymayan halktan umut kesilir. "Kabahat millettedir", "miskin miskin" zulüm ve istibdata katlanmakta kendine gösterilen "doğru yola" iltifat etmemektedir.[3] Dolayısıyla halktan değil, seçkinlerden gelecek enerjiyle reform ve hürriyet gerçekleşecektir. Adı konmamış "halkçılıkla" kopuş neredeyse tüm Jön Türkler için geçerlidir. Bu dönemde, Batıcılıkla seçkincilik arasında, günümüze kadar uzanan denklik kurulur. Halbuki geniş halk kesimleri nezdinde "istibdat"a karşı muhalefet yankı uyandırmaktadır. Meşruiyet fikri, popüler bir fikirdir. Ama bundan ötesi için aynı şeyi söylemek zordur. Batılılaşma kişilerin günlük hayatlarını, değerlerini ilgilendirince kabulü zaman isteyen bir süreçtir. Üstelik Batılılaşma çağrısında bulunan kişiler, halk gözünde devletli sınıfındandırlar. Devlete karşı saygıda kusur etmeyip, ondan mümkün olduğunca uzak durmaya yüzyıllardan beri alışmış bu kesimler için, örf ve adetlerde Batıcılık da devlet katından yapılmış bir çağrıdır. Buna karşılık teknik yenilikler karşısında halk kesimlerinde, 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinde görülen tepkiler genellikle görülmez. Batı tekniğine adapte olmak konusunda bugünde gözlenen bir açıklık vardır. Kendisinin yeni teknikler üretmesi konusunda pek aktif olmayan Osmanlı toplumu, varolanı benimsemekte sıkıntı çekmez. Mali olanaklar elverdikçe, Batı tekniği hızla yayılır. Dolayısıyla Batıcılığa karşı mesafeli tavır, örf ve adetlerde, kişinin varlığına atfettiği anlamlarda yapılacak değişmelere karşı bir tavırdır. Bu tavrın teknik değişikler karşısında alınan tavra etkisi genellikle sınırlı olur. 1908'i izleyen dönemde, Batıcı kesim içinde liberal-devletçi kamplaşması açık bir şekilde ortaya çıkar. Bu ayrım özellikle 31 Mart Vak'ası'nın hazırlandığı ortamda belirginleşir. Liberaller adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi gibi Osmanlı düzen geleneğinde yeri olmayan fikirleri işlerlerken, varolan devlet kurumlarının otoritesini kullanarak reformları gerçekleştirmeyi arzulayan İttihat ve Terakkicilerden daha kapsamlı bir reform savunuculuğu yaparlar. Bu liberallere nazaran, İttihat ve Terakki'nin etrafındaki çevre, Osmanlı devlet geleneklerine sadakat açısından daha muhafazakârdır. Siyasi plandaki bu muhafazakâr tavrın tarihe ilericilik olarak geçmesi ilginçtir. İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği otoriter siyasi güç tehlikesine karşı, liberaller tüm muhalefeti bir noktada toplama siyaseti güderler. Böylece Doğucu-Batıcı çatışmasının yarattığı kamplaşma yerini, liberallerle muhafazakârların İttihat ve Terakki iktidarına karşı birleşmesiyle sonuçlanır. Bu birleşme, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin sosyo-politik gelişmelerini belirleyen düğüm noktalarından birisidir. I. Dünya Savaşı arifesinde, Osmanlı İmparatorluğu içinde ortaya çıkan siyasi kamplaşma anlamlıdır.

Bir tarafta, özel mülkiyet, sivil toplum kurumları gibi modern Batı toplumunun kurumlarını savunan, kapitalizmle modernleşmeyi özdeşleştiren liberallerle yan yana gelen, dinî geleneklerin eski siyasi-toplumsal önemlerine kavuşturulmasını arzulayan, ama reformlara bütünüyle kapalı olmayan muhafazakâr kesim vardır. Aslında çok ayrı iki dünyayı yansıtan bu iki kesimi yan yana getiren, İttihat ve Terakki'nin devlet güdümünde toplum kurma arzusu ve orduya dayanarak devleti yönetme eğilimidir. Diğer tarafta ise, sultanı siyasi olarak devre dışı bıraktıktan sonra, onun siyasi konumunu cemiyet olarak ele geçirip, yeniden üreten, programı iktidarı almak ve iktidarda kalmaktan başka çok açık hedefler taşımayan, devletçilikleri otoritarizmlerinden ve toplumu denetleme arzularından gelen devletçi Batıcılar. Bu kesimin ulusçuluğa sarılması, imparatorluğu oluşturan çeşitli cemaatlerin imparatorluktan kopması karşısında, devlete toplum aranmasının sonucudur. Resmî cumhuriyet tarihinde, ilericilik ile milliyetçilik eşanlamlı kullanıldığı için, İttihat ve Terakki çevresi maceracı, vb. olarak suçlanmasına rağmen gene de ilerici kampta gösterilir.

31 Mart olayının bir gün öncesinde, Hüseyin Cahit liberallleri, İttihatçılarla olan ayrılıklarını bir kenara bırakıp, gericilik tehlikesine karşı birleşmeye çağırırken[4], cumhuriyet döneminin resmî toplumsal ayrımını oluşturacak bölünmeyi formüle eder. İlerici-gerici kamplaşması olarak kristalize olacak bu ayrışmada, tarafların ilericilik veya gericilikleri, özellikle 1908-1912 aralığında oldukça görelidir. 31 Mart, programlı bir şeriat ayaklan-

[3] Şükrü Hanioğlu (1986), s.612.
[4] Feroz Ahmad (1985), s.23.

ması olmaktan ziyade, liberallerin el altından desteklediği, ve onlara siyasi olarak hem kısa, hem uzun dönemde çok pahalıya malolacak, İttihat ve Terakki'nin yükselen otoriter iktidarına karşı yürütülmüş bir hareketti. Abdülhamid tarafından şeriatın yeniden yürürlüğe konması sembolikti. Sultan bu isteği kabul ettiğini ilan edince, hareketin dinamiği kaybolur. Aynı anda, hareketi etkileyenler meşruiyeti korumak telaşına düşerler.

O dönemde, çok küçük bir azınlık dışında şeriat talebi gerçekten şeriat prensipleriyle yönetilen bir toplum talebi olmaktan çok yeni oluşmakta olan siyasi iktidar ve onun kadrolarına tepkiyi dile getirir. Bu nedenle Batıcı ve laiklerin toplandığı Ahrar Fırkası'yla "şeriatçılar" yan yana gelebilirler.

CEBERRUT DEVLETE KARŞI MÜCADELE

Asıl ilginç olan gelişme İttihat ve Terakki içinde Türkçülük akımının güç kazanmasıyla o güne kadar cemiyetin yanında olan azınlık örgütlerinin, liberaller ve İslamcılarla aynı saflarda birleşmesidir. Dinî kültürleri itibariyle Batılılaşmayı en tabii şekilde desteklemesi beklenen gayrımüslim azınlıkların, muhafazakâr-Doğucu kesimlerle aynı cephede yer alması, siyasi ayrışmanın gerçek etmenlerini aydınlatabilmektedir. Ayırım çizgisi Doğu-Batı ikilemini izlememektedir. Ayırım otoriter, merkeziyetçi, müdahaleci devlet anlayışıyla, topluma devlet müdahalesi konusunda daha ılımlı davranmayı tercih eden, kapalı toplum ve kapalı ekonomiden açık toplum ve açık ekonomiye geçişte ağırlığı toplum içindeki gelenek ve kurumların yumuşak dönüşmesine veren siyasi anlayış arasındadır. İki kesim de kapitalizm yolunun kaçınılmaz olduğunda hemfikirdirler. Ama bu yeni iktisadi-toplumsal düzen içinde, devletin yerinin ne olması gerektiği konusunda uzlaşmazlar.

Liberal-muhafazakâr cephenin iktidara yakın olduğu dönemlerde, tutarlı bir demokrasi prensibini kendisinin de uyguladığı pek söylenemez. 31 Mart Vak'ası'nın da gösterdiği gibi muhafazakârlar, liberaller ve saray çevresi, siyasi mücadelede parlamenter demokrasinin sınırlarını rahatça aşabilmektedirler. Ama unutmamak gerekir ki, karşı tarafın komplocu eğilimleri, mücadeleyi hızla bu alana çekmektedir. Nitekim Bab-ı Ali baskınıyla, siyasi meşruiyetin kaynağının parlamentoda olmadığı ilan edilir.

19. yüzyıl ortasında olduğu gibi, 20. yüzyıl başında da liberalizm hayatiyetini, ceberrut devlete karşı mücadele fikrinden alır. Abdülhamid'in hal'inden sonra, ceberrut devleti simgeleyen İttihat ve Terakki'dir. O güne kadar halife-sultanın şahsıyla simgelenen otoritarizm, bundan böyle bir parti diktatörlüğü şeklini alır. Böylece Doğucu-muhafazakâr çevrelerin dinamizmini önemli ölçüde sınırlayan padişah-iktidar denkliği ortadan kalkar. Muhafazakârlık bundan böyle ivmesini kendi içindeki gelişmelerden alacaktır. Bu dönemde muhafazakârlığın devletten özerkleştiğini görürüz. Liberalizm-muhafazakârlık ittifakı içinde İslamcı-gelenekselci hareketin daha hızlı gelişmesinde, daha ileride göreceğimiz nedenlerin yanında, bu etmen de rol oynar.

Cumhuriyet'le birlikte liberalizm-devletçilik, Doğu-Batı ikilemlerinde, bugüne kadar varlığını koruyacak olan son dönüşüm gerçekleşir. Cumhuriyet'e kadar olan dönemde, reform ağırlıklı olarak devlet katının reformudur. Arazi kanunu gibi kanunlar elbette halk kesimlerini ilgilendirirler. Onların mülkiyete olan yaklaşımlarını değiştirir. Ama devlet, toplumun yeni değerleri benimsemesi yolunda zorlamada bulunmaz. Abdülhamid'in "istibdatı" devlet katı içindekiler için istibdattır. İttihat ve Terakki, devleti sıkıca elinde tutmak ve toplum içinde devlete destek olacak kurumlar yaratmak çabasındadır.

Cumhuriyet'in ilanı ve halifeliğin ilgasıyla devlet-toplum ilişkilerinde yeni bir dönem başlar. Özellikle devlet içi hesaplaşmanın ceberrut Osmanlı devlet geleneği yöntemleriyle likide edilmesi, devletin bütünüyle hiyerarşik ve monolitik bir yapıya kavuşturulmasından sonra, cumhuriyet devleti bu kez toplumun örf ve adetlerinde, günlük yaşamında, özel dünyasında, yaşamına anlam veren sembollerinde Batılılaşmasını emreder. Verilen süre sınırlıdır. Emre itaatsizliğe tepki şiddetlidir.

19. yüzyılda liberaller Batılılaşmayı, Osmanlı devlet düzeninin durağanlığına karşı muhalefet etmek için kullanırlar. Yeni dönemde ise, devlet Batılılaşmayı topluma empoze etmektedir. Roller altüst olmuş; bu kez toplum durağan statüsüne düşmüştür. Ceberrut devlet imajı Batılılaşmacı devlet imajıyla artık tamamen çatışmaya başlar. Muhafazakâr çevrelerde ise ceberrut devlet "gavur devlettir".

İLERİCİ-GERİCİ KAMPLAŞMASI

Ulusal kurtuluş savaşını yürütmüş olmanın prestiji de geri tepmesi yüksek bir silahtır. Halkın gözünde yurt topraklarından kovulanlar "gavurlar"dır. Devlet topluma Batılılaşmayı empoze ederken, ulusal kurtuluş savaşının "gavurlara" karşı yürütüldüğü temasını işleyemez. Söylemini bu kez Türk milliyetçiliğine kaydırır. Böylece Türkiye'de, bugüne kadar çözümlenemeyecek olan ulusal sorunla yüz yüze gelir.

Bu ortamda, liberal muhalefet kaçınılmaz olarak muhafazakâr söylemle iç içe geçecektir. Ne var ki, bu ittifak içinde tahayyül dünyası, toplumla diyaloğu açısından güçlü olan muhafazakârlardır. Kemalist iktidar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na karşı aldığı tavırda, liberallerin içine düştükleri bu çıkarsız ikilemi ustaca kullanır. Kelimenin tam anlamıyla bir "aydın despotizmi" olan Kemalizmin temsil ettiği tepeden sosyal devrim, Batı kurumlarının denetimli ithali ve otoriter devlet anlayışı ilerici olurlarken, çoğulculuk taraftarı ve İngiliz meşruti demokrasisine benzer bir yönetim arzulayan liberallere, gerici yaftası takılır. Böylece 1980 yılla-

rına kadar sürecek olan, milliyetçi, merkeziyetçi, otoriter devlet anlayışının ilerici-devrimci kabul edilişinin son ve sağlam temelleri atılır. Bu anlayışa karşı çıkan her ses, gericidir. Kemalizme karşı yürütülen sol muhalefet, bu konuda kraldan fazla kralcıdır. "Cumhuriyet inkılaplarının" kıskanç savunucusudur. İktidarın despotluğundan sadece kendi varlığına el atılınca şikayetçidir. 1946-48 arasındaki çok küçük bir parantez hariç, Kemalist devletçilikle sol devletçiliğin liberal-muhafazakâr "gericilik" cephesine karşı yürüttükleri zimnî ittifak bugüne kadar yürürlükte kalır. Sol devletçiler Kemalist devletçilerden arada sırada tokat yemelerine rağmen, sarılacak başka toplumsal dayanaklar olmadığı için, gene "gericiliğe" karşı devleti cihada çağırırlar.

İttihat ve Terakki başlattığı parti diktatörlüğü ve bilahare Mustafa Kemal ve çevresinin 1923-25 aralığında kurdukları cumhuriyet söylemli dünyevi monarşiyle birlikte, Batılılaşma muhalefet teması olmaktan çıkar. Batılılaşma iktidarın gözünde, "cumhuriyet inkılaplarını" benimseyen toplumun, devlete tam teslimiyetinin göstergesi olur. Devlet, kendisine uygun yeni bir toplum kurmak uğraşındadır. Batılılaşmanın, resmî olarak, otoriter devlet iradesinin toplum içinde tezahürü konumuna gelmesi karşısında, toplum içinde iktidara karşı muhalefetin yoğunlaşacağı nokta, toplumun devlet tarafından yeniden kurulmasına muhalefettir. Devletin benimsenmesi yolunda toplumu zorladığı değerler, Batı toplumuna özgü değerlerin bir bölümüdür. Bu zorlamaya muhalefetle, Batıcılığa muhalefet bu ortamda birbirine karışırlar. Bu nedenle Ahrar fırkalarında egemen olan liberal eğilimin, Hürriyet ve İtilaf ve Terakkiperver Cumhuriyetçi fırkalarında dozu artar. Muhafazakârlık ve liberalizmin kendine özgü karışımının en açık toplumsal ifadelerini ve çelişkilerini kısa Serbest Fırka deneyi sırasında ve 1946-50 yıllarında gelişen siyasi hareketlerde buluruz. Örneğin Serbest Fırka, CHF'nin iktisadi politikasını daha çok "sol" temalarla eleştirirken İzmir mitinginin gösterdiği gibi, muhafazakâr, liberal, Batılılaşma taraftarı, İslamcı sloganlarla karşılanır. Sembol ilginçtir. Liberal karşılığı düşünülen Serbest sıfatı, aynı zamanda Abdülhamid'e karşı mücadelenin birleştirici sloganı, "serbestî"ye de çok yakındır. Halk mitinglerde fırka liderlerini, "kurtar bizi" diye haykırarak karşılar.

1925 yılından itibaren yeniden kurulan tek parti hakimiyeti ve yeni resmî ideolojinin dayandığı meşruiyetin sorgulanması konusunda uygulanan şiddetli sansür karşısında liberalizm, kendi benliğini savunmak için, içine kapanan Türkiye toplumunun bastırılmış tahayyül dünyasında, Batı aleyhtarı temalarla karışıp bir tepki sembolü olarak yerini alır.

Liberalizm söylemi ve tahayyül dünyası içinde muhafazakâr temaların egemen oluşu elbette Türkiye toplumuna özgü bir olgu değildir. Müdahaleci devlet anlayışına karşı çıkan çağdaş liberal akımlar, devlet iradesiyle toplum içinde değişiklik yapmanın meşruiyetini sorgularlarken, işledikleri temalar kaçınılmaz olarak muhafazakâr temalarla üst üste gelmektedir. Batı toplumlarında, özellikle anglo-sakson dünyasında, bu çakışma bir ölçüde doğaldır. Liberal prensipler toplumsal gelenekler içinde yer alırlar. Liberalizm gerçekleşmiş bir toplumsal projeyi temsil eder ve kendi kurulu düzenine müdahale edildiği anlarda güç ve ifade bulur. Sosyal devlet anlayışının gerektirdiği mali müdahalelere karşı çıkarken, birey özgürlüklerini savunur. Gerçekten de, siyasi planda bu birey özgürlükleri vardır. Çağdaş liberalizm, olmayan bir bireyin, olmayan siyasi özgürlüğünün savunmasını yaparken değil, varolan birey özgürlüğünü, kendi tanımladığı dar kalıplar içinde savunurken muhafazakârdır. 1970 yılları sonunda olduğu gibi liberalizm, kurulu sosyal devlet düzenine cihat açarken veya toplumun yakın geçmişinde yaşadığı referanslara sahip çıkarken muhafazakârdır. Bu nedenle 18. yüzyıl liberalizminin radikal söylemini çağdaş liberalizmde bulmamamız doğaldır. Batı'da liberalizm kurulmuş düzenin tarihî referansıdır. Özellikle ABD'de görüldüğü gibi, kurulu siyasi demokrasi düzeninin ürettiği söylem, kendini mükemmel ve nihai gördüğü içindir ki, hem muhafazakâr hem de siyasi ve iktisadi planlarda liberaldir. Demokrasi varılacak bir hedef değil, her türlü değişime karşı savunulacak bir düzendir. Bu toplumda, muhafazakâr bir demokrat söylem kendi içinde çelişkili olmayabilir.

SİYASİ LİBERALİZMİN ENGELLENEMEZ YENİLGİLERİ

Düşün planında liberalizm ve muhafazakârlığın bileşkesinin en güçlü ifadelerini Frederick von Hayek'de buluruz. Hayek'e göre, toplumun oturmuş, gelenekselleşmiş kurumlarının, değerlerinin, "kurucu" (constructiviste) bir irade tarafından değiştirilmesinin meşru kaynağı toplum içinde olamaz. Meşru değişimin, toplum içindeki özgür birey ve kurumların kendi iradeleriyle değişmelerinin zaman içinde yeni bir gelenek oluşturmasıyla mümkün olduğunu savunur. Siyasi liberalizmin bu yorumu, demokrasiyi sürekli yenilenmesi gereken bir süreç olarak değil, nihai aşamasına gelmiş durağan bir yapı olarak ele alır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu demokrasi yorumu, Batı toplumunun kimi modern geleneklerine sahip çıkan tutarlı bir muhafazakârlık olarak ifade bulur. Türkiye'de liberal söylemin sıkıntısı, hem toplumsal hem siyasi gelenekler konusundadır. Cumhuriyet döneminde toplumun homojenleştirilmesi çabası, liberalizmin dayanabileceği tarihî bir mirası yok eder. "Kaynaşmış kütlenin" sadece bir şefe itaat etmesi mümkündür. İtaat etmemek ise ayaklanmak demektir. Kaynaşmış, homojen bir toplumun devleti karşısında farklılık temasını işleyerek meşru siyasi zeminde yer almak artık mümkün değildir. Devlet sadece tabiyet veya başkaldırı kategorilerini seçebilmektedir.

Osmanlı toplumunun heterojenliği içinde, liberal dünya görüşünün modern simgeleri benimseyip, söylemini tutarlı bir demokrasi söylemine dönüştürmesi mümkündür. Cumhuriyet rejiminin getirdiği, toplumsal heterojenliğe atıfta bulunma yasağı, liberalizmin toplumsal varoluşu için gerekli sacayaklarından birisini gayrımeşru kılar. Üstelik bu konuda, muhafazakâr İslamcı çevre iktidarla hemfikirdir. 2. Dünya Savaşı'nın ertesine kadar, liberalizm tepki söylemi konumundan, topluma oluşturulacak hedefler gösteren özerk söylem konumuna geçemez.

Merkeziyetçi, otoriter, her türlü muhalefet karşısında had safhada huzursuz devlet geleneğini sürdüren Kemalistler, toplumsal tahayyülün özerk gelişmesinden son derece huzursuz olurlar. Bu huzursuzluk bugün de aynı şiddetiyle kendini göstermektedir. Cumhuriyet devleti toplumsal tahayyülün en ücra köşelerine kadar kendi denetimi altında bulunmasını arzular. Bu açıdan bir cephesiyle totaliterdir. Ama bu arzusunu eyleme dönüştürmede klasik totalitarizmlerden çok daha ılımlı davranır. Uygulamada otoritarizm sınırını genellikle aşmaz. Cumhuriyet devletinin, neredeyse bilinçdışı bir refleksle gösterdiği tepki karşısında toplumun büyük çoğunluğu resmî ile özelin ayrıldığı bir ikili benlik edinir. Bu ikili benlik, toplumsal davranış biçimi olur. Resmî alanda devletin gösterdiği yolda ilerleyen veya ilerler gibi gözüken, ama özel alanda bu boyun eğmenin ezikliğini çeşitli yollarla ifade eden bu toplumsal tavır, baştan yenilgiyi içine sindirmiştir. Bu nedenle liberallerin kurulu devlet geleneklerini alt edebileceğine pek ihtimal vermez ve gene bu nedenle eskaza iktidar olabilmiş liberallerin çok şey gerçekleştirmesini de beklemez. Esas olan, devletçi-otoriter güçlerin iktidarın bazı mevkilerinden uzaklaşmış olmasıdır.

Türkiye'de toplumsal bellekte, geleneksel devlet gücüne karşı toplumun kazandığı bir zafer yoktur. 1878, 1908-1912, 1920-25, 1930 aralıkları, çok kısa süren ve sonları hep aynı şekilde biten, toplumsal bellekte siyasi liberalizmin engellenemez yenilgisi olarak yer alacak tarihlerdir. 1960, 1971 ve 1980 bu yenilginin meşru yoldan iktidara gelmekle bile engellenemeyeceğini vurgular. Bu üç askerî darbenin imha etmeyi planladığı siyasi güçler farklıdır. Ama her seferinde kendini liberal-muhafazakâr olarak tanımlayan bir iktidara karşı gerçekleştirilmesi anlamlıdır. Resmî söylemde demokrasi olarak adlandırılan, bir kesim sivil ve asker devletlinin toplum üzerindeki vesayet rejimi, siyasi liberalizmin bu "demokratik" geleneklere sahip çıkıp, tutarlı birşekilde savunamayacağı bir gelenektir. Buna karşılık gelenek "gavur devlet"e karşı benliğini savunmaya çalışan dinî düşüncededir. Devletin müdahaleleri karşısında iyicene içine kapanan, kabuğuna çekilen bu dinî gelenek ise, devletin baskısı oranında muhafazakârdır. Üstelik devlet, dini de resmileştirerek, onun kalıplaşmasını sağlar ve dinî hareket içinde ortaya çıkabilecek yenilikçi yorumların önünü tıkar. Resmî dine karşı direnen din, kendine yeniyi referans olarak alamaz. Çünkü baskıyı kuran devletin söylemi "yeni"yi tekeline almıştır.

"YETER SÖZ MİLLETİNDİR"

Türkiye toplumu, bugüne kadar, kendisinin ergin bir özne olarak aklı selimiyle kurduğu bir toplumsal düzen içinde yaşadığını tahayyül edememiştir. Yakın dönemde buna göreli tek istisna, 1946-50 yılları arasındaki gelişmelerdir. "1946 ruhu", "Yeter söz milletindir" sloganıyla özetlenebilir. Siyasi kadroları ve siyasi pratikleri açısından olmamakla beraber, ifade ettiği toplumsal beklentiler açısından, Türkiye'ye özgü bir liberal dünyayı yansıtabilmektedir. Örneğin DP'nin çekinmeden kullandığı "küçük bir Amerika olmak" sloganının topluma iletiği mesaj sadece iktisadi hedefler içermez. II. Dünya Savaşı ertesinde Amerika, dünya demokrasi cephesinin timsali ve bekçisidir. Bu sloganı benimseyen toplumun büyük çoğunluğunun gerçekten her alanda Amerikalılaşmak istediği söylenemez. O dönemin konjonktüründe, "küçük Amerika" olmak imajı, milliyetçi-devletçi iktidara karşı çıkışın ifadesidir. Ayrıca muhafazakârların bu liberal söylemi belli taktik nedenlerle desteklemeleri, onların kapitalist iktisat ve bireyci toplum düzenine çok kapalı olmadıklarına da işaret eder.

"Her mahalleye bir milyoner" sloganı bu açıdan belki en anlamlısıdır. Toplumsal değerler içinde zenginleşmeye karşı bir tavır yoktur. Toplumun alt tabakalarında zenginleşmeye ve zengine karşı açık tepki yoktur ama, buna karşılık zenginden sosyal işlevler beklenir. Bu nedenle zengin, mahallenin zengini olmalıdır. Mahalle ise dar cemaat örgütünün kalıntısıdır. Kendi içinde dayanışma prensipleri vardır. Her mahalleye bir karakol veya bir okul değil de bir milyoner vaat edilmesi, devletle toplum arasındaki ilişkilerin artık sivil kurumlar aracılığıyla da gerçekleştirileceğini, sivil kurumların toplumsal faaliyet alanlarının zenginleşeceğini ima eder. Çünkü artık mahallenin yardımına koşacak tek güç Devlet Baba olmayacaktır.

Benzer bir şekilde başka bir slogan "her köye bir yol" vaat ederken, içine kapalı cemaatlerin dışa açılma arzularını ifade eder. Demiryolu yerine karayolunun seçilmesini sadece iktisadi politika tercihleriyle izah etmek yanlış değil, ama yetersizdir. Geniş halk kesimi gözünde demiryolu, Devlet Demiryollarıdır. Birinci, ikinci ve üçüncü sınıfları vardır. İşçisinden istasyon şefine kadar kurum resmiyeti ve devleti temsil eder. Diğer devlet kurumlarında olduğu gibi, çalışan personel, kamu hizmeti yapmayı, halka hizmet etmek olarak algılar. Bu nedenle tüketici ve müşteri olarak değil, o gün memurun iyi tarafına denk geldiği için bilet alabilmiş birisi olarak görür kendini sıradan vatandaş. Karayolu ise hem daha yaygın bir şebekedir, hem de popülerdir. Otobü-

sün, minübüsün ayrı sınıfları yoktur. Şoför, muavin, yazıhanede çalışanlardan birisi hemşehridir. Şoför, muavin ve yolcular aynı zevkleri paylaşırlar, otobüs yolculuğunu ilgilendiren toplumsal kurallarda aşağı yukarı hemfikirdirler. Ve en önemlisi işletme açısından karayolu mikro planda özerktir. Bu nedenle, aydınlar ve devletçiler dışında, karayolu yerine demiryolu yapılması yönünde toplumsal baskı ortaya çıkmaz.

On yıllık Demokrat Parti deneyimi, malum olduğu gibi, bir asırdır terk edilmiş olan, mülkün sahibinin sadrazamı siyaseten katletmesi hukukunu yeniden gündeme getirerek, sona erer. 1961 idamları cumhuriyet devleti içindeki ilk siyasi temizlik hareketi değildir. Ama bundan öncekilere ya siyaset dışı kılıf bulunmuş (1926'da suikast bahanesi gibi) ya da hasıraltı edilmiş, siyasi iktidara resmen maledilmemiştir (1. Meclis döneminde Ali Şükrü olayı gibi). Bu mesajlardan ders çıkarması istenenler, dar bir çevredir ve bu tür mesajları anlamakta ustadır. 1961'de ise olay daha değişiktir. Bir kere, mülkün sahipliğini şahsında temsil eden sultan yoktur, onun yerini alan ise ölmüştür. Mülk sahipliği bir zümrenin elindedir. Katledilen "sadrazam" ise sultanın kulu değil, halkın seçilmiş temsilcisidir. Mülkün sahipliğini kendine yakıştırmış zümrenin dışında ve hatta karşısında yer alır ("gerekirse orduyu yedeksubaylarla yönetirim") Kellesi uçurulan "sadrazam" ve "vezirlerdir" ama cezalandırılan, gözdağı verilen, bu kişileri temsilci olarak seçenlerdir. 1960 darbesinden sonra, liberal söylem toplumsal bellekte, ceberrut devlete karşı bir asırdan beri süren mücadeleyi temsil eden, ama bu mücadelesini geleneksel otoriter güçlere açıkça cephe alarak yürütmesi mümkün olmayan sonu her an trajik biçimde bitebilecek bir umut söylemi olarak yerleşir. Bu konumu içinde, liberalizm tepki söylemidir. Geleneksel devlet otoritesine ve "aydın despotluğuna" yönelen tepkileri ifade eder. 1950'den bu yana yapılagelen seçimlerin, serbest koşullarda gerçekleşenlerinde, liberal söylem tek yenilgiyi, geleneksel devlet otoritesiyle kendisi arasına mesafe koymaya başlayan, topluma özerk hedefler gösterebilen 1973-1977 CHP'si karşısında alır. Aynı dönemde solda da yeni oluşumlar kitleselleşmektedirler. Liberalizmin "serbesti" umudunu, devletle ve devletin resmî tarihiyle göbek bağlarını kesen popüler sol, bir dönem kendine kanalize etmeyi başarır. 1970 başlarında ortaya çıkan ve hızla gelişen yeni sol olarak adlandırdığımız bu hareketlerin çoğunun bölgesel güçler olarak kalması anlamlıdır.

LİBERAL SÖYLEM VE İKTİSADİ TEMALAR

Türkiye'de liberalizmin azimli bir mücadele söylemi oluşturduğu söylenemez. Bunu, devlet yapısının empoze ettiği siyasi düzenle açıklamak yetersizdir. Liberal dünyanın beslenebileceği, gerçekleşmiş, kendini ispat etmiş, gelenekleşmiş referanslar yoktur. Bu referansların yokluğu karşısında liberaller, muhafazakâr dünyanın dinî, otoriter geleneklerini sahiplenerek toplumla iletişim kurmaya çalışırlar. Ne var ki bu gelenekler, siyasi liberalizmin Batı demokrasileri versiyonuna pek uymazlar. Liberallerin bu açmazı aşmak için buldukları çözüm yolu, laikliği gerçekten Batı anlamında yorumlamak, yani laiklikle devletin din işlerine müdahale etmesi olgularını birbirinden ayırmaktır. Ama bu şekilde anlaşılan laikliğin etkili bir söylem oluşturmasının önünde iki büyük engel vardır. İlk engel, monarşik cumhuriyet devletinin bekçileridir. Bu kesim, laikliğin bu yorumunu dine ödün vermek, dinî örgütlerin özerk gelişmesini sağlamak, kısacası gericilik olarak algılar. Din, devletin elinden gitmemelidir. İkinci engel, İslamcı muhafazakâr çevrelerdir. Bu kesim ise, dinî geleneklerin toplumsal örgütlenmede zorunlu kurallar olmayışı fikrini kabul edemez. İslam cemaat dininden birey dinine dönüşmemiştir. Cemaat içinde aykırılık, dinin elden gitmesi olarak yorumlanır. Bu iki zıt taraf arasında, liberalizmin kendi laiklik anlayışını empoze etmesi, ancak bu zıt iki tarafın eş güçte olmalarıyla mümkündür. Aksi takdirde liberal söylem kendini ifade edecek alan bulamaz. Otoriter-devletçi tavırla İslamcı muhafazakâr tavır arasında savrulur. Laiklik konusunda liberal söylemin içinde bulunduğu ikilem ve sıkıntı, aslında liberalizmin daha genel sıkıntısının bir cephesini bize gösterir. Teknik konularda yeniliğe oldukça açık olan toplumsal tahayyül, toplumsal değerler konusunda muhafazakârdır. Bu muhafazakârlık bir gelenek olmaktan çok, benliğini yaptırımcı devlete karşı korumak için, toplumun tahayyül dünyasını sıkı duvarlarla çevirip, bu duvarların içine kapanmış olmasından kaynaklanır.[5]

Bir taraftan, kendini devletle özdeşleştirmiş ve Batılılaşmanın ancak kendi denetim ve vesayetinde gerçekleşmesini kabul edebilen devletçi Batıcılar, diğer taraftan kahredici devlet anlayışının modern tezahürü olarak gördüğü "gavur devlet"in zoruna karşı, geleneği din olarak muhafaza etmeye çalışan çevre arasında sıkışan liberal söylem, muhalefetini ağırlıklı olarak iktisadi planda ifade etme yolunu seçer. Zaten TC devletinin temel siyasi konularda getirdiği sansür de, yasal siyasi alanda varolmak için bu yolun seçimini zorunlu kılmaktadır. Laiklik, milliyetçilik, cumhuriyet, kültürel homojenlik gibi konularda tartışmak resmî söyleme ters fikir beyan etmek, yasaktır. Abdülhamid devrinde muhalefetin kullandığı gibi, iktisat, muhalif söyleme yasal ifade biçimleri sunar. Toplumsal projeler, siyasi tavır alışlar, iktisadi temalar üzerinden ifade edilir. Ayrıca iktisat konusunda İslamcı muhafazakârların yakın zamana kadar pek söyleyecek birşeyleri yoktur. Dolayısıyla liberaller

[5] Bu konuda daha geniş bir yorum için bkz, A.İnsel - C. Aktar, "Devletin bekası için yürütülen çağdaşlaşma sürecinin toplumsal sorunları", **Toplum ve Bilim**, sayı: 31/39, 1985/87.

otoriter-Batıcı devlete karşı muhalefetin sözcülüğünü ve resmî siyaset alanında önderliğini kolayca denetim altında tutabilirler. Muhalefette olduğu sürece, liberal söylem, müttefiği muhafazakâr söylemi örtebilir. İktidarda ise, toplumun beklentileri sadece iktisat politikası olmadığı için, ittifağın muhafazakâr cephesi ön plana çıkar.

Liberal söylemin iktidardaki uygulamasıyla, muhalefetteyken vaat ettiğinin arasındaki uçurumu gösterip, eleştirmek gerçekten kolaydır. Ne var ki sol kesimin getirdiği bu eleştiri, geniş toplum kesimlerinde pek etki yapmaz. Çünkü bu kesimler liberal-muhafazakâr ittifağına oy verirken, bu ittifağı muhalefetken desteklerlerken, vaat edilen iktisadi programın harfiyyen yerine getirilmesini beklemezler. Çünkü muhalif muhafazakâr-liberal söylem iktisadi mesajlarına iktisat ötesi bir anlam yüklemiştir. Bu mesaj, genel olarak, otoriter devletin temsilcilerinin buyurduğu yolda ilerlenmeyeceğini çağrıştırır. Toplumun geniş kesimleri, yıllardan beri bu tür çift manalı mesajları çözmeye alışıktır. Örneğin devlet teşebbüslerinin halka devredilmesi, devletin iktisadi hükümranlığını azaltmayı çağrıştırır. Himayeciliği kaldırmak, devletleşmiş partinin siyasi desteklerini çökertmektir. "Serbest teşebbüs" üzerindeki devlet denetimini azaltmak, vatandaşı her şeyden önce potansiyel bir dalaveracı olarak kabul eden memur zihniyetini dizginlemektir. Halkın önemli bir kesimi iktisadi liberalizmi savunanlara doğru koşarken, gerçekten liberal bir ekonomik dünya özlemini dile getirmez. Kendilerini halkçı olarak tanımlayan devletçi-seçkinci kesimin anlayamadığı budur.

Serbest Fırka'dan DP ve AP'ye uzanan çizgi içinde, liberal-muhafazakâr kesimin siyasi kadroları ile tabanı arasında, varlığını sürekli saklayan, bir fark vardır. Yönetici kadrolar, Batılılaşmış, cumhuriyet devleti tornasından geçmiş kişilerdir. Kökenleri düşün yapıları itibariyle Batı Avrupa muhafazakâr-Hıristiyan demokrat partileri yöneticileri ile benzerlik gösterirler. Buna karşılık, tabanları İslami değerleri daha sıkı sahiplenmiştir. Tabanın muhafazakârlık dozu, yöneticilerden daha yüksektir. Tabanın beklentisi iktidara liberalizmin gelmesi değil, kendine daha yakın gördüğü bu liberal söylemli muhafazakârların iktidara gelmeleri, seçkinci devletçilerin iktidarını dengelemeleridir. Bu nedenle hükümet olmuş muhafazakâr-liberal partilerden, seçmenleri iktisaden liberal icraatlar pek talep etmezler. Hatta tersine, taleplerin korumacılık dozu yüksektir. Aynı şekilde, kurulu düzeni kökünden sarsacak siyasi icraatlar da, taban tarafından pek gerçekçi görülmez. Genelde, devletin sahibi olduklarını ilan eden güçlerle cepheden mücadeleden sürekli kaçınılır. Toplumun tepkisi genel olarak devlet kurumuna karşı değildir. Tepki devleti sahiplenmiş bir kesimin temsil ettiği siyasi otoritarizme karşıdır. Toplumun muhafazakâr gelenekleri içinde kurum olarak devlet, başköşede durur. Hatta liberal-muhafazakâr ittifağın iktidarında, muhalefetteyken şiddetle eleştirilen kurumlar ve iktidar pratikleri, iktidarı pekiştirmek yolunda kullanılır, meşrulaştırılırlar. Bu kesimin toplumsal desteklerinin gözünde, meşruiyetin kaynağı serbest seçimle iktidara gelmektir. Ondan ötesi, iktidar gücünün meşru tasarrufudur. Bu anlayış, her türlü iktidar karşısında dikilen, özerkliğini azimle ve kıskançlıkla savunan, mitolojik bir kahramanın iç dünyasından çok, yaşadığı derin buhran ve uğradığı sembolik yenilgilerle ufku daralmış bir insanın, iç dünyasını yansıtır.

Bu anlayışa bağlı olarak, iktisat politikalarında da, liberalizmin çok özel bir yorumu geçerlidir. Liberal iktisat politikaları, genel olarak, devletin özel teşebbüse, ikili veya toplu iktisadi ilişkilere, dış ticarete, gelirlerin oluşumuna müdahale etmemesi, bazı birey veya çıkar gruplarını kollamaması doğrultusunda anlaşılır. Türkiye'de ise, "liberal" iktisat politikası, uygulamada, himaye ve müdahalenin dozunu artırmayla eşanlamlıdır. Liberal uygulama, kalkınmayı bütçe denkliği kaygılarına üstün tutar. Bu konuda gerçek liberal-muhafazakâr iktisat politikası savunucusu, devletçi kesimdir. "Liberal" uygulama, para politikasında devletçilerden daha az sıkı para politikası uygular. Aynı şey yatırımlar ve yatırımların finansmanı konusunda da geçerlidir. İktisatta serbestî, devletçi kesimde varolan kamu bürokrasisi ahlakından azad olmaya karşılıktır. Devlet bütçesinin serbestçe kullanımını sınırlayan bu ahlak etkisiz kılınınca, himayeci pederin mali desteğinin sınırları genişler. İktisat içinde devletin payı, bu dönemlerde daha hızlı artar.

BURJUVAZİ VE SİYASİ KÜLTÜREL EGEMENLİK

Liberal kesim devlet gücüyle kapitalistleşmeyi devletçilerden daha fütursuzca gerçekleştirir. Bu yolda daha da başarılı olur. Amaç Batı ekonomileri türü bir ekonomik yapıya ulaşmak olunca, devletin toplumu denetlemesi ve kendini müdafaa etmesi kaygıları liberal iktidarın iktisadi icraatında ikinci plana çekilirler. İktidar, devletçilerden daha yoğun bir şekilde kendine taban ve destek oluşturacak kapitalistleri yetiştirmeye koyulur. Türkiye'de liberal akımın doğal destekçisi olabilecek, sermaye birikimini özerk bir süreç içinde gerçekleştirmiş, devlete medyun bir iş çevresi yakın zamana kadar gözükmez. Liberal-muhafazakâr ittifakının, devlet eliyle yetiştirdiği özel teşebbüs de, siyasi planda had safhada lejitimist, geleneksel devlet gücüne karşı uzlaşmacıdır. Yeni yetişen "hür teşebbüs" siyasi tavır alış biçimi, cumhuriyetin ilk kuşak müteşebbislerinden farklı değildir. Sadece yeni iktidarla, bu çevrenin yoğunluğu artar. Yoğunluğu artmasına rağmen, liberal hareketin, geleneksel devlet güçleriyle çatışma durumunda, arkasında destekleyici olarak var kabul edebileceği bir siyasi gücü oluşturmaz. Bu "hür teşebbüs"ün, devletle çatışmaya girebilmesi için gerekli tarihsel-toplumsal özerkliği yoktur. Ülkeyi terk eden gayrımüslim azınlığın mallarına el koymaktan (bu malların sadece bir kısmı Bal-

kan göçmenlerine verilir ve 1915-25 arasında servet anlamlı bir şekilde el değiştirir) devlet ihalelerine, himayecilik politikalarının yarattığı tekellerden tahsis simsarlığına varan geniş bir spektrum içinde oluşmuş bir ticaret ve sanayi erbabı vardır. Bunlar iktisadi mülkiyet ve üretim ilişkileri açısından sermayedar kesimidir. Ama siyasi ilişkiler anlamında burjuva değillerdir. Burjuva olmamaları, burjuva demokrat olmamaları nedeniyle değildir. Burjuvazinin illa siyasi olarak demokrat olması ilkesi yoktur. Ama burjuva olmak siyasi planda özerk olarak kendini ifade etmeyi gerektirir. Sermayedar olmak, burjuva için gerekli, ama tek başına kaldıkça yetersiz bir koşuldur. Burjuvaziye toplumun yapılanmasında damgasını vurmasını sağlayan, siyasi ve kültürel egemenliğidir. Türkiye'de ise burjuvazinin, ne siyasi ne de kültürel egemenliğinden, sürekliliği olan bir yapı olarak söz edemeyiz. İktisadi planda özellikle üretim ilişkilerinde kendini hissettiren egemenlik, daha çok işveren egemenliği biçimindedir. Vehbi Koç, Sakıp Sabancı veya Nejat Eczacıbaşı gibi büyük ve yerleşmiş sermayedarlar, birikimlerinin meşruiyetini kendilerinden menkul olarak sunmazlar.[6] Siyasi planda suskundurlar ve varlıklarını, zenginliklerini "devlet ve milletin yücelmesi" uğruna adanmış olarak göstermek gereğini duyarlar. Bu elbette bir söylemdir. Gerçeğin böyle yaşandığını ifade etmez. Ama meşruiyet gerçekle değil, sembollerle, söylemle kazanılan bir süreçtir. Türkiye'de sermayedar kesim kendi meşruiyet söylemi ve onun sembollerinin üretim ve denetimini devletle özdeşleşmiş bir "askerî" sınıfın tekeline bıraktıkça, kendini burjuva olarak üretemez. Siyasi düzende söz sahibi olmakta zorluk çeker.

1980 yıllarında ANAP hükümetinin yaşadığı ikilem, liberalizmle koyu muhafazakârlık arasında sürekli yalpalamadır. ANAP hükümeti iktisat pratiği dışına çıkınca iktidarının meşruiyet sınırına geldiğini bilir. Aynı zamanda ANAP içindeki liberal kesim, iktisat dışındaki eylemlerde inisiyatifi sürekli muhafazakârlara kaptırır. Bunlar Türkiye yakın tarihi için klasikleşmiş gelişmelerdir. Liberal kesime, bu durumda dışa açılmayı, Batı demokrasisi ve Batı ekonomisiyle bütünleşmeyi savunmak kalır. Bu açılımın yaratacağı toplumsal değişimlerin, hem devletçi hem de İslamcı muhafazakârlık aleyhine gelişeceği hesap edilir. Demografik yapısı hızla gençleşen, çok hızlı bir coğrafi hareketliliğin yaşandığı toplumdaki hareket ve değişim özlemlerini, bu yöne kanalize ederek, liberal söylemin gelenekleşeceği bir ortam yaratılmak istenir. Hem modernliğe açık olup, hem de ceberrut devletin bir modernlik tipi empoze etmesine karşı çıkmak, liberalizmin tarihsel-toplumsal tahayyülde sıkıca elinde tuttuğu, önemli bir mevzidir. Toplum siyasi tavırlarını, sosyal sınıflar problematiği içinde düşünüp gerçekleştirmez. Ceberrut devlet-serbestî, geleneklerin tedrici değişimiyle oluşan bir modernlikle tepeden empoze edilmiş kurumları gelenek olarak dayatan devletçilik, resmî dünya-özel dünya ikilemleri toplumun seçmeye alışık olduğu ayrımlardır, bunlar toplumun içinde her gün yaşanan bireylerin sorunsalın simgeleriyle her an karşılaştıkları, yaşamlarının çeşitli cephelerinde aşina oldukları bir sorunsaldır. Radyodan televizyondan toplu taşıma araçlarına muhtarlık kurumundan bakanlığa, okuldan posta veya elektrik idaresine, askerlik hizmetinden emeklilik sigortasına kadar her yerde egemen olan otoriter ve kahredici tavrın buyurduğu yolda yürür gibi gözüküp, yerinde saymak ve ilk fırsatta adımlarını başka yöne yöneltmek neredeyse bir toplumsal içgüdü olarak gelişmiştir. Liberalizm, bu ikili benliğin, bu iç toplumun özgül dünyası içinde rahatça devinir. Ama içinde devindiği sivil toplum değil, iç toplumdur. Sivil toplum kavramının işaret ettiği gibi, kendini, resmî alanda, devletle karşı karşıya gelen bir siyasi özne olarak ortaya koymaz ve ifade etmez. Toplumda öyle bir yer işgal etme çabaları hep yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bu yenilgilerden çıkarılan tarihsel ders, devletin icraat alanlarında, onun buyurduğu gibi yapmak, ama bu icraat alanlarının gerçek toplumsal yaşam pratiklerine bulaşmaması için de, bir iç toplum yaratmaktır. Toplumsal dinamizm, enerjisinin önemli bir bölümünü bu iç toplumun pekiştirilmesi yönünde kullanır. Ama bu toplumsal enerjinin, savunmak, varolanı korumak yönünde sarf edilmesi demektir. Yaratmak, kendisiyle beraber toplumu dönüştürmek iddiasında değildir. Bu nedenle, hem uzun vadede sonuçları oldukça kısır kalan hem de muhafazakâr eğilimlerin haliyle egemen olduğu bir dünya yaratır. Sol için de bu gözlem geçerlidir. O da benzer bir şekilde ve hızla iç toplumunu yaratıp, onun muhafazasını temel amaç edinir. Sol muhafazakârlık, toplumda egemen olan muhafazakâr ortamlara benzer dinamikler sunar.

Yaşadığı kimlik bunalımını tarihsel ve toplumsal sentezle aşamamış, bu bunalımı açıkça dile getirememiş, onu sürekli iç dünyasının ücra köşelerine itmek zorunda kalmış olan toplum için liberal söylem bu içe itilenin dile gelmiş biçimidir. Dolayısıyla liberallere yöneliş, Batılı anlamda liberal bir program ve onunla tutarlı icraat beklentisinden ziyade, yıllardır bastırılmaya çalışılanın derin bir yoksunluğun früstrasyon ifadesidir.

Devletçilik ve Kemalizmle göbek bağını kesmemiş solun, bu toplumla ilişki kurmada çektiği sıkıntı, iç toplumun duvarlarını "devletçi", "Kemalist" söylem ve simgelerle aşmaya çalışmakta inat etmesinden ileri gelir. Bu sol, gözükmeyen fakat sağlam duvarın, sahiplendiği simgelere karşı örüldüğünün farkında değildir. Devlet malı halkın malıdır, onu halka sattırmayacağız derken, halkın gerçekten devlet işletmelerinin özelleştirilmesini istediğini zannetmektedir. Kılık kıyafet, dil, eğitim, kül-

[6] Ayşe Buğra, "The Late Coming Tycoons of Turkey", **Ekonomi ve İdari Bilgiler Dergisi**, cilt:1, sayı: 1, 1987, s.143-155.

tür konularında sol, "Atatürk ilkelerinin" bekçilerinden himmet umarken, o aşamadığı duvarı elleriyle daha da yükseltir.

Merkeziyetçi-milliyetçi-Batıcı geleneğin uzantısında yer alıp, himayeci devlet adına varolan devleti toplumsal güçlerden üstün tutmak eğilimi, uzun süre sol geleneğin geniş toplum kesimlerinden tecrit olmasına yol açar. Liberaller muhalefette oldukça, hürriyet şiarının bayraktarıdırlar. Kendilerini toplumun dolaysız temsilcisi olarak sunarlar. Bu temsilciler toplumu bir noktaya götürmek, olmayan bir vasfı topluma aşılamak gibi bir tavırla kendilerini var etmedikleri ölçüde, gerçekten de toplumun anlamlı bir kesiminin temsilcisidirler. Liberaller için serbestiyet, topluma öğretilecek bir vasıf değil, toplumun özünde olan bir cevherdir. Devletli zümresinin tahakkümünden kurtulunması, toplumda olan bu cevherin ortaya çıkması için yeterlidir.

YENİ SOLUN DEVLET SÖYLEMİNDEN ÖZERKLEŞMESİ

Sol ise, 1970'lere kadar, devlet içinde özgürlüğü savunur. Ancak 1970'lerde, sol kesimde en aktif unsurları içine çekebilen yeni sol, kendi meşruiyeti konusunda devletle göbek bağını kesmeye başlar. Bu dönemde, devlet ceberrutluğunun tüm şiddetiyle yeni sola yönelmesi anlamlıdır. Devlet, kendi meşruiyet söyleminin tekelini kırabilecek, TC devleti çatısı altında ve Atatürk ilkeleri ışığında yaşandığı iddia edilen birlik ve beraberliği bozma potansiyeli taşıyan bu gelişimin yaratacağı tehlikeyi içgüdüsel olarak sezer. 70'li yıllar, gerçekte ilericiliği her türlü yerel toplumsallık ilişki ve işaretlerine düşman olmaktan öteye gitmeyen, "radikal" subay efsanesinin de son bulduğu dönemdir. Efsanenin bedeli özelde sol hareketler ve genelde toplumsal gelişme açısından çok ağırdır.

TC devletiyle olan tarihî meşruiyet bağımlılığını koparması, yeni solun 1970'lerde toplumsal tahayyülün önemli mevkilerine yerleşebilmesini sağlar. 70'li yılların yeni solu, liberal söylemin yıllardır elinde tutmayı başardığı, toplumu devlete karşı temsil etme işlevi tekelini bir dönem için kırabilmiştir. 1960'larda TİP'in parlamenter deneyimi bu yönde atılmış ilk adımdır. Ama TİP içinde, toplumu devlet katında ve devlet meşruiyeti içinde temsil etmek eğilimleri yüksektir. 70'lerde TİP, TSİP ve benzeri partilerde bu eğilim daha açık olarak kendini gösterir. Örneğin temel toplumsal mücadeleyi 141 ve 142. maddelerin kaldırılmasına indirgemek eğilimi bu açıdan anlamlıdır.

Buna karşılık 70'li yıllarda yeni solun temel gelişme ekseni, devlet söyleminden, devletin tarihinden, devletin kurumlarından özerkleşmektir. Aranan, devlet dışında oluşmuş fiili bir meşruiyettir. Yeni sol hızla toplumsallaştıran, özellikle gençlik kesiminde bir dönem ideolojik egemenliği ele geçirmesini sağlayan, onun bu yarı bilinçli arayışıdır.

Elbette yeni solun söylemi, sözdizimi açısından yeni değildir. Yeni sol kendine TC devleti meşruiyetinden özerk toplumsal meşruiyet alanları ararken, otoriter, hiyerarşik, genellikle anti-demokratik davranış kalıplarını benimser. Kendisini önce devrimci, sonra demokrat olarak tanımladığı ölçüde, kendisinin doğru olarak kabul ettiğini başkalarının da doğru olarak kabul etmesi gerektiği saplantısındadır. Ayrıca varolan devlete karşı çıkışı, anti-devletçiliğinden kaynaklanmaz. Yeni solun kafasında var olan toplum düzeninin kendisi şiddetle merkeziyetçidir. Yeni sol merkeziyetçilik ve devletçiliğe karşı değil, var olan devletçi geleneğe ve onun ideolojik söyleminin Türkiye'ye özgü bazı cephelerine karşıdır. Dolayısıyla karşı çıkışı bir prensibe dayalı ve bu ölçüde de tutarlı değildir. Örneğin bu yeni solun ve genelde tüm solun gözünde demokrasi, burjuva düzeninin yararlanılması gereken bir zaafıdır. Ama muhalif ve radikal bir söylem oluşturduğu ölçüde, devlete karşı çıkış yeni sola bölgesel olarak toplumu devlet karşısında temsil etme olanağı verir. Bu Türkiye toplumsal tarihi açısından önemli bir gelişmedir.

YENİ SOLUN SÖYLEMİNDE KLİŞELEŞME

Fakat yeni solun temsilcilik deneyinin hem kısa sürede kesintiye uğraması, hem de oldukça bölgesel kalması, onun toplumsallıkla yoğrulup, toplumda yaygın simge ve dili benimsemesine fırsat vermez. Bu nedenle yeni solun söylemi sözdizimi açısından aşırı derecede klişeleşme eğilimi taşır. Söylemin içinde ifade bulduğu simgelere toplum genellikle yabancıdır. Hatta kendisi de bu simgelere oldukça yabancıdır. Bu nedenle simgeyle, simgenin işaret ettiği şey birbirinden ayrılırlar. Söylem, salt simgesel bir devinime girer. Bu devinimin sonucu, yeni solun somut siyasi pratikten kopması, kendi ürettiği fantazmagorik dünyaya çekilmesidir.

Ama simgeyle içeriğinin birbirlerinden özerkleşmeleri, aynı liberal söylemde olduğu gibi, yeni solun söyleminin toplumun ezilen kesimlerinde yankı uyandırmasını sağlar. Söylem, somut içeriğinden özerkleşmiş, herkesin içinde kendi özlemlerini, kendi eziklik duygularını, yoksunluklarını ifade edebileceği bir sözdizimine dönüşmüştür. Kars'ta yeni solun içinde yer alan bir hareket tarafından "örgütlenen" hamallara göre "oligarşi Oltu garajında oturmaktadır". Çünkü hamalların sıkıntısı, Oltu garajında onlara ya iş vermeyen, ya da onları az ücretle çalıştıran kişi veya kişilerdir. Oligarşi gibi soyut bir kavramı yerelleştirmek, toplumsallaştırmak demek, o kavramın yaşanan sıkıntıları bir noktada yoğunlaştırması, ifade etmesi demektir. Oligarşinin hamalların gözünde Oltu garajında oturması, oligarşi kavramının siyasal mobilizasyon işlevine ters değildir. Ama hamalların oligarşiye karşı mücadeleleri Oltu garajının "düşmesinden" sonra elbette bitecektir. Hamalları oligarşiye karşı örgütlediklerini sananların yanıldığı nok-

ta budur. Yeni solun derin temellere dayandığı izlenimini veren toplumsal dayanak noktalarını bu denli hızla kaybetmesinin kökünde, bu yanılgı yatar.

Liberal-muhafazakâr söylem de benzer yollarla halkla iletişim kurar. Demokrasinin "demir gır at" oluşu kendi başına yeteri kadar anlamlı bir örnektir. Ama liberal-muhafazakâr hareket simgeyle, simgenin algılanışının farklı şeyler olduğunun farkındadır. Bu farkı ustaca kullanır. Hem TC devletinin dar meşruiyet alanı içinde yer alıp, hem de bu meşruiyet alanını zorlayıcı mesajları iletebilmesi bu farkın ustaca kullanılması sayesindedir.

Bunlara karşılık, TKP geleneğinden gelen solun söylemi ne liberal, ne muhafazakâr, ne de yeni solda olmayan bir tutukluk, bir tahayyül kısırlığı içindedir. Bunun nedenlerinin incelenmesi ayrı bir araştırma konusudur. Böyle bir araştırma, bugüne kadar devlet baskısıyla anlatılmaya çalışan, sol hareketin 1960'lara kadar süregelen cılız varlığını, solun kendi yapı ve söylem özellikleriyle daha tatmin edici bir şekilde aydınlatabilir. Zaten yeni sola, tüm katılığı, bağnazlığı ve siyasal beceriksizliklerine rağmen toplumsal boyut kazandıran cephesi, geleneksel solun devletle bütünleşmiş dünyasına, onun temsil ettiği tüm kurumlara ve gösterdiği ufka, temsil ettiği davranış kalıplarına karşı derinden gelen, içgüdüsel tepkidir. Yeni solun, 60 ve 70'lerde toplumun en dinamik kesimlerini kendine çekişinde, bu tepkinin genelde katalizör rolü oynaması etkili olmuştur. Benzer şekilde 80'li yıllarda ANAP toplumun dinamik kesimlerini, şehirli nüfusu, genç seçmenleri bir müddet kendine doğru çekmeyi, bu tepkiyi başka söylem, başka simgelerle kanalize ederek başarmıştır. Siyasetin denetli, monolitik devlet söylemine alternatif söylemlerin gayrı meşru oldukları ve derin bir yenilginin getirdiği psikolojik yıkıntı ortamı içinde, iktisat söylemi, bir kez daha, devleti sahiplenmiş olan zümre ve onun totaliter eğilimli ideolojisine karşı toplumsal hoşnutsuzluğun liberal-muhafazakâr kanatça ifade edilmesini sağlar.

SOLUN ALACAĞI DERSLER

Sosyal-demokrasinin devletçi muhafazakârlığının kemikleştiği[7], geleneksel solun meşruiyet kazanmak için iyice renksiz ve şekilsiz bir söyleme sarıldığı, "yeni solun" ise yeniliğini ve cazibesini kaybeden dar bir gelenek içinde hapsolduğu bir ortamda, liberal-muhafazakâr söylem, Türkiye'de toplumsal-tarihsel tahayyülün belirleyici kavşak noktalarını ciddi rakiplerle karşılaşmadan tutabilmiştir. Tüm yabancılaşmış bilinç, gerçek sınıf çıkarı/kategorileri, bu düşündürücü gerçeğin üzerini örtemezler. 1980 sonlarında ANAP'ın seçmen kitlesi içinde etkinliğini göreli olarak kaybetmesini de, aceleci bir şekilde sol-sosyal demokrat söylemin yükselmesi olarak yorumlamak ileride gene büyük hayal kırıklıklarına yol açacak bir yanılgıdır. 1980 sonlarında muhafazakâr-liberal kanat içinde temsilci değişimi gerçekleşmiştir. ANAP ve DYP'nin aldığı toplam oylar Türkiye genelinde hangi eğilimin seçmenler içinde egemen olduğunu göstermesi için yeterli işareti verir. Kendini yenileyemeyen, egemen toplumsal eğilimlerle TC devleti geleneği arasında yerini seçemeyen sosyal demokrat parti ve hareketlerin ve daha genel olarak sol söylemin liberal-muhafazakâr akımın çeşitli dönemlerde sürdürdüğü siyasetten, toplumla kurabildiği diyalogdan çıkartması gereken hayatî dersler vardır.

[7] TC devleti ve onun ideolojisi olan Atatürk inkılapları fikrinin bekçiliğini yapmanın ötesinde toplumsal misyonu kalmayan CHP (SHP)'nin temsil ettiği sosyal demokrasinin, toplumun nasıl gerisinde kalabildiğine, nasıl devletçi muhafazakârlığının öne çıkabildiğine, Kenan Evren'in kılık ve kıyafet konusunda Öğrenci Affı Yasası'nı veto etmesini Erdal İnönü'nün şu cümlelerle desteklemesi yeterli bir örnektir: "Olumlu bir gelişme. Bizim itirazımız da bu doğrultudaydı. Üniversitelere karışıklık getireceğini söylemiştik. Bu anlamsız bir müdahaleydi". İnönü'nün alkışladığı veto gerekçesi ise, TC devletinin neredeyse totaliter siyasal felsefesini özetlemesi açısından örnek bir metindir: "(...) Gerek öğretim elemanlarına ve gerekse öğrencilere tanınan sınırsız kılık ve kıyafet **serbestisi** Atatürk ilke ve inkılapları ile bağdaşmayacağı gibi, öğretim elemanları ve öğrencilerin çarşaf, peçe, parka, şalvar, şort, potur ve gece elbisesi gibi **görüş ve inançlarını simgeleyen** kıyafetlerle veya büyük çoğunluğun hiçbir zaman kabul edemeyeceği saç ve sakal biçimleriyle yükseköğretim kurumlarına gelmeleri, gençler arasında sosyal görüş ve inanış, din ve mezhep ayrılığını tahrik ve teşvik edecek, üniversiteler ve üniversite öğretim elemanlarıyla öğrencileri arasında **farklılaştırmalara** değişik şekilde cephelere ve kamplara bölünmelere ve bunun sonucu çatışmalara neden olacak ve bu durumda sınırsız hak olan kılık kıyafet özgürlüğü, **devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün milli egemenliğinin milli güvenliğin**, kamu düzeninin ciddi şekilde bozulmasına neden olacaktır (...)". **Cumhuriyet**, 2.12.1988. Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in veto karşısında aldıkları tavır, liberal söylemin geleneksel sözleriyle ifade edilip, anlamlı bir şekilde benzerdir.

KAYNAKÇA:

- Feroz Ahmad, **Jön Türkler**, İstanbul, 1971
- Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yay. 1985.
- Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu**, Uygarlık Yay. 1982.
- Ali Kazancıgil, "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", **Toplum ve Bilim**, sayı 17, 1982.
- Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, 1956.
- İdris Küçükömer, **Düzenin Yabancılaşması-Batılaşma**, 1969.
- İdris Küçükömer, "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum", **Toplum ve Bilim**, sayı 2, 1977.
- Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yay. 1983.
- Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yay. 1983.
- İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yay. 1983.
- Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay. 1979.
- **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yay. içinde Anayasalar, Aydınlar, Basın, Batılılaşma, Devlet Yapısı ve Yönetimi, Düşünce Akımları, İktisadi Düşünce, Jön Türkler, Siyasi Akımlar, Siyasal Partiler maddeleri.

Önce meşruiyet

BÜLENT SOMAY

A: Neden beni kayıtsız şartsız yönetmene izin vereyim?
B: Çünkü senin için neyin iyi neyin kötü olduğunu ben biliyorum.
A: Nereden biliyorsun?
B: Çünkü yanılmaz bir teorim var.
A: Yanılmaz olduğu nereden belli?
B: Çünkü gerçekler onu doğruluyor.
A: O gerçeklerin ne kadar gerçek olduğunu nasıl bilebiliriz?
B: Sorduğun şeye bak! Teorim onların gerçek olduğunu kesinlikle söylüyor.
(S.Semen'e küçük bir katkıyla.-BS)

Türkiye'de sosyalistlerin gündemine gelmiş olan iki sorun var. Bunlardan biri **birlik**, diğeri ise **yasallık**. Tabii ki sosyalist gündemin tek sorunları yalnızca bunlar değil; ancak geleneksel kutupların 1980 sonrası temsilcileri, SP ve TBKP biri birini, diğeri ise öbürünü en "yanıcı" sorun olarak ortaya atıyor (...du. Son günlerde giderek özgüven ve atılganlık kazanan Doğu Perinçek'in SP'si bu çağrıdan giderek, belli etmeden geri dönüyor; "birlik" çağrısı ise SP'den kopan **Sosyalist Birlik** grubunun gündem maddesini oluşturuyor). Eskiden "orta yol" diye genel bir adla anılan, devrimci/sosyalist gruplar ise bu iki gündem maddesine karşı muhalefetlerini dile getiriyorlar. SP'nin durup dinlenmeden dile getirdiği (SP'de) birlik çağrıları, bu gruplarca "ilkesizlik" olarak görülüyor; zaten onların kendi aralarındaki "birlik" de sınırlı ve anlık güçbirliklerinden öteye gitmiş değil. Zaten birliğin kendi bünyesinde kurmuş olduğunu varsayan TBKP için ise sorun yasallık, TC Devletinin karşısında yasal bir kurum olarak tanınma talebi. Aynı devrimci/sosyalist gruplar bu talebi de bir tür icazet arayışı olarak görüyorlar, gündemin ilk maddesinin "yasallaşma" olmasını kabullenmiyorlar. Böylece iki kutupsallık çıkıyor ortaya: Birincisi; Türkiye sosyalistlerinin birinci sorunu acilen örgütsel birlik midir? İkincisi; Türkiye sosyalistlerinin birinci sorunu bir an önce yasal bir örgüt oluşturmak mıdır? Devrimci/sosyalist gruplar bu iki kutupsallıkta da olumsuz kanatta yer alıyorlar. Ancak bu iki gündem maddesinin ortaya attığı ikilemler sahte, bu sahte ikilemler arasında gene güme giden ise, Türkiye sosyalistlerinin ezeli sorunu olan **meşruiyet**.

Türkiye'de sosyalistler, 1965'ten 12 Mart'a kadar olan dönemde TİP'te ve DEV-GENÇ'te somutlaşan geçici ve sınırlı meşruiyet hariç tutulursa, ne düşünce, ne de siyasal eylem alanlarında Türkiye toplumu için **meşruiyet** sağlayabildiler. Tüm bir TKP tarihinin "gizli çalışma", 12 Mart-12 Eylül arası dönemin "faşizme karşı mücadele" diye özetlenebilecek "zorunlu şer"leri, Türkiye'de meşruiyet sorununun gündeme bile gelmesini engelledi. "Meşruiyet" tartışması "legal çalışma/illegal çalışma" bağlamının dışında ele alınmadı, çoğu kez "yasallık" ile eşanlamlı tutulduğu için de Bolşevik gelenekli Türkiye sosyalistleri için oportünistçe, menşevikçe bir kavram olarak bir yana atıldı. Oysa sosyalizmin gerçek bir toplumsal meşruluk kazanması, bugün Türkiye'de sosyalistler açısından yasallık sorunundan da birlik sorunundan da daha kapsamlı ve acil bir önem taşıyor. Bu önemin tartışmasına girişmeden önce, "meşruiyet" ve "yasallık" kavramlarını birbirleriyle ilişkileri içinde ayrıştırmakta fayda var.

YASALLIK VE MEŞRUİYET

Yasallık ve Meşruiyet kavramları, önce kapsamları açısından önemli bir farklılık taşıyor: Meşruiyet, yasallığı, yasaya uygunluğu kapsayan ve aşan bir kavram. "Yasal", yürürlükte olan yasalar karşısında meşru olmanın bir ifadesi, bir düşünce ya da eylemin devlet karşısındaki

konumunu belirliyor. Devletin toplumsal mutabakata denk düştüğü tarihsel anlarda, "yasal" olmak, toplumsal meşruiyetle eşanlamlı olmaya yaklaşabiliyor. Ancak burjuva toplumlarında böyle anların çok sınırlı olması, devletin ise ya bir tür otokrasi ya da zamanımızda daha yaygın olarak toplumsal kayıtsızlık temelinde yükselmesi, meşruiyet ve yasallık kavramlarını birbirinden uzaklaştırıyor. Geçtiğimiz birkaç ay içinde Türkiye'de de bu iki kavramın uyuşmazlığı, hatta uzlaşmazlığı açıkça görüldü: Hâlâ "yasal" olan ANAP ("Özal" diye okunur) iktidarı, yalnızca yerel seçim sonuçlarıyla değil, başta işçi sınıfı olmak üzere birçok toplumsal katmandan gelen ısrarlı muhalefetle üzerinde durduğu toplumsal mutabakat temelini yitirdi, meşruiyetini kaybetti. Devlet ve yasalar karşısında hâlâ "meşru", burjuva demokratik ilkeler açısından ise gayrımeşru; muhayyel bir sosyalist demokrasi açısından ise hiçbir zaman meşru olmamıştı zaten.

Demek ki, bir düşünce ya da hareketin meşruiyetinden sözetmek için, bu meşruiyetin hangi mutabakat temelinde olduğunu belirlemek gerek önce. Yasadışı çalışma, her zaman (çoğu zaman) gayrımeşru değildir. Küba ve Nikaragua'daki gerilla hareketleri, zaten kendisi gayrımeşru olan iki devlete karşı yürütülmüştü: yasadışı ama meşruydu. Öte yandan geçici bir anda toplumdan icazet alıp, yasaları kendince yeniden yazan bir yönetim uzun süre yasal kalabilir, ancak meşruiyetini çok çabuk yitirir. Burada, "meşruiyetin sürekliliği" sorununa geliyoruz. Bir seçim, halk desteği almış bir darbe, hatta uzun süreli bir halk savaşının sonunda ele geçirilmiş bir iktidar anı, bu anda varolan meşruiyetin sürekliliğini sağlamaz; sağladığı iddia edilirse bunun "halk bize beş yıl için yetki verdi" ısrarından daha öte bir geçerliliği de yoktur.

Bir adım daha atarak, yasallık/yasadışılık kutupsallığıyla sık sık eşanlamlı kullanılan bir ikiliğe daha getirmek gerekiyor sözü: açık/gizli çalışma. Bu iki bağlam arasında bile tam bir eşdüşme ilişkisi olduğu söylenemez: Devletin ve devletin üzerinde yükseldiği sınıfsal temelin zayıf düştüğü, kendi yasal kuruluşunu geçerli kılamadığı dönemlerde, yasadışı çalışma pekâlâ açık olabilir. Aynı biçimde, günümüzde artık pek bir "yasadışılığı" kalmayan masonluk benzeri kurumlar, "sır"larını ancak "inisiye"lere açarak gizli ya da yarı gizli çalışırlar. Bu iki bağlamı meşruiyet çerçevesine alırsak iyice karmaşık bir yapı çıkar ortaya: "Müslüman" bir ülke olan Türkiye'de birçok tarikat, bir cemaat mutabakatı temelinde meşru, "laik devlet" yasaları karşısında gayrımeşrudur, bu iki güç arasındaki güç dengelerine göre zaman zaman gizli, zaman zaman yarı açık çalışır. O cemaat mutabakatı İran türü bir düzeni gönülden istemeyecek kadar liberalize, o "laik devlet" ise ancak formel olarak ve işine geldiği kadar laik olduğu için, örneğin "Kemalist" bir askerî rejimde tarikat faaliyetlerinin "antilaik" unsurlar hükümet ederken olduğundan daha açık ve cesurane yürütülmüş olması ise pek şaşırtıcı değildir.

Sosyalistler açısından da bu "meşru/gayrımeşru", "yasal/yasadışı" ve "açık/gizli" bağlamları uzunca bir süredir birbirine karışmış gibi görünüyor. Bu karışıklığın temel nedeni, öncelikle örgütlenme ve çalışma modeli olarak tartışmasız önceliğe sahip olan Bolşevik Partisi modelinde aranmalı. Hiçbir hukuki meşruiyet temeli olmayan bir Çarlık devletine karşı örgütlenen bir partinin, yasallığı, Çarlık yasalarına uygunluğu temel alamayacağı ortadadır. Bunun aksini iddia eden sağ Menşevik görüş, kısa zamanda "Anayasacı" elbiseler giyip "liberal" makyajlara bulanarak, adını kullandığı Marksizmi kısa sürede maskaraya çevirmekte kusur etmemiştir. Ama, rakibin haksızlığı, hatta rezilliği, bizi otomatik olarak haklı çıkarmıyor. Bolşevik Partisi tarihinde "tasfiyecilerle mücadele" diye geçen dönem, aslında gerçekten tasfiyeci olan sağ Menşeviklere karşı değil, "yasal/yasadışı" çalışmanın karşılıklı ilişkilerini ve önceliklerini tartışan "sol" Menşeviklere karşı mücadeleye geçti. Martov, Dan ve yandaşlarının temel sorunu, yasallığın olmadığı yerde meşruiyetin nasıl sağlanacağı idi. Bu yönde önerdiklerinin haklılığı oldukça su götürür; ancak tartışmanın kendisi meşruydu. Bolşevikler onları da genel "tasfiyeci" yaftasının altına atarak bu sorunu kabullenmediler. Bağlamların birbirine karışmasının tarihsel kaynaklarından biri bu "yaftalama"dır. Kuşkusuz bu konuda başka, daha eski ve daha yeni tartışmalar da var, ancak o tartışmalar günümüz sosyalistlerinin "model" anlayışları içinde yer tutmadığı için büyük bir önem taşımıyor.

Çarlık koşullarında Bolşevikler yasadışı çalışmaya öncelik tanıdılar. Bu, Çarlık devleti 1914'e kadar (1905 yılındaki zaafı hariç) kendi düzenini koruyabilecek güçte olduğundan, aynı zamanda gizlilik anlamına da geliyordu. Gizli çalışma kimden gizlidir? Bu, yüzyıl başından beri içten içe kaynayan bir soru. Çarlık polisinden gizli tutulan her şey Rus halkından, "adına mücadele edilen" Rusya işçi sınıfından ve çoğu kez parti üyelerinin kendisinden bile gizli tutuluyor demektir. Bu da kaçınılmazdır: Gizli şeyler ancak sınanmış, gevezelik etmeyecek, işkenceye bile direnecek militanlara itimat edilebilir. Kağıt üzerinde haklı görünen bu mantık, baştan işlememeye mahkûmdu. 1905-1912 döneminde Bolşevik fraksiyonunun ve daha sonra da Bolşevik Partisi'nin birçok kademesinden, üstelik Merkez Komitesi'nin kendisinde Çarlığın polis ajanları hiç eksik olmadı (en meşhurları Malinovski ve Kukuşkun). Amaca (devletten gizlilik) ulaşılamadı, ama "geçerken" başka bir şey sağlandı: Halktan, işçi sınıfından, sosyalistlerden ve çoğu parti üyesinden "gizlenildi"; ne yazık ki onların Merkez Komitesi'ne ajan sokacak güçleri yoktu. Buradan çok büyük sonuçlar çıkmıyor: Bolşeviklerin başına gelen, birçok devrimci örgütün başına gelmiştir; üstelik bunun

"gizlilik"le doğrudan bir ilişkisi de yoktur; polisin açık ve yasal kuruluşlara ajan, ajan provokatör sokmayacağı diye bir kural da yok. Önemli olan şu: Bolşeviklerin "gizlilik" çabaları her ne kadar "polisten gizlilik" amacına ulaşmadıysa da, 1917 Şubat'ını izleyen günlerde onların çok yaygın ve güçlü bir toplumsal meşruiyet kazanması da engellenemedi. Polisin partinin içinde olup bitenleri bilip bilmemesi çok şey değiştirmedi.

Bolşevikler 1917'de nasıl meşruluk kazandılar? İşçi sınıfı partilerinden biri olarak zaten programları işçilerin taleplerine, Çarlığa tahammülü kalmayan bir proletaryanın "mutabakatına" dayanıyordu. Aynı şey büyük ölçüde Menşevikler için de geçerliydi. Bolşeviklerin farkı, 1917 Nisan'ında başlayarak, yeni oluşan toplumsal meşruiyetin kurumlarının "Sovyetler" olduğunu kavramaları, aynı zamanda da askerlerin barış, köylülerin toprak taleplerine cevap verecek bir programı süratle benimseyecek esnekliğe sahip olmalarıydı. Ancak, 1917 yılı nasıl Bolşeviklerin "kitlelerin nabzını elinde tutma" doktrininin doğrulayıcısı olmuşsa, 1917'ye kadarki dönem de "kitlelerin Bolşeviklerin nabzını elinde tutmamasına" dairdir. Bu dönem, sosyalist örgütün meşruiyetinin, yasadışı çalışma ve gizlilik gerekçeleriyle **kendinden menkul** hale getirilmesi dönemidir. Üstünkörü kongreler, temsil yetkisi olmayan konferanslar, çoğu kez seçim bile yapılmadan, sözlü mutabakat yoluyla oluşan temsilcilikler ve "şeflikler" bu dönemin bize mirasıdır. Tabii ki "sonu iyi biten her şey iyidir" demek mümkün; o son da yalnızca 1917 yılıyla sınırlı tutulursa. Ancak bu dönemle o son arasında Bolşeviklerin ve yaşamış, yaşayan tüm sosyalistlerin iradesinden bağımsız bir 1917 Şubat'ı var ki, artık dünyanın herhangi bir yerinde tekrarı mümkün değil. Ne öyle bir otokrasi, ne öyle milyonları cephelerde kırdıran bir savaş, ne toplumda o denli büyük bir çoğunluk oluşturan ve toprak isteyen bir köylü kitlesi yok artık. Otokrasiler çağı kapandı; oligarşiler kendilerine çoğu kez bir toplumsal kayıtsızlık zemini buluyorlar, bulamadıklarında ise "çoğulcu demokrasiye" yumuşak geçişin mekanizmalarını hep hazırda saklıyorlar. Savaşlar sınırlı, sınırsızı olduğunda ise cephede değil evimizde olacak. Şubat 1917 gibi büyük bir kendiliğinden devrim artık ufukta görünmüyor. Bu yüzden bize Bolşeviklerden kalan en anlamlı miras olan 1917 yılı, pratik geçerliliği olmayan bir tarihsel anı olarak kalıyor; pratik geçerliliği olan miras ise o güne kadar olanlar. Bir de 1917 sonrası var tabii, ancak orası konumun dışında kalıyor bu yazıda.

Türkiye'de geçirdiğimiz son dönem, bir dalganın geri çekilmesi ve yeniden oluşma hazırlıklarına girişmesidir. Ancak o dalganın yüksek olduğu dönemde, sözünü ettiğim olumsuz mirasın bütün özellikleri vardı: Meşruiyeti kendinden menkul "önderlikler", eğitilmeye muhtaç "eğitimciler", "seçim" kelimesini duymamış, duyduğunda ise "bir gün mutlaka"dan başka bir söz edemeyen delegeler ve merkez komitesi üyeleri. Bütün bunlar ise, gereksin gerekmesin, bir kutsal kitap sözü olarak uygulanan yasadışılık ve gizlilik gerekçeleriyle varolabiliyordu. Sosyalistlerin ne işçi sınıfı içinde, ne de halkta elle tutulur bir meşruiyet kazanamamış olmalarının temel nedeni budur. Yasadışılık ve gizlilik sosyalist hareketin eylem biçimleri içinde yer alabilir; ama mutlaka toplumsal meşruiyete tabî olarak.

KENDİNDEN MEŞRUİYET-KENDİNDEN YÖNETİM

Tarih boyunca otokrasi, "meşruiyeti kendinden menkul monarşi" olageldi. Bir monarşi ya da oligarşi, yalnızca terör, ürkütme temelinde uzun süre varolamaz; varlığını meşrulaştıracak bir toplumsal mutabakata ihtiyaç duyar. Bu mutabakat fetih yoluyla toplumsal zenginliği artırmayı vadeden bir askerî despot çevresinde de, ulusal birlik vaadinde bulunan bir soylu çevresinde de oluşabilir. Sorun bu mutabakatın ve onun getirdiği meşruiyetin sürekliliğinin sağlanmasındadır. İmparatorluklar ve krallıklar, bu mutabakatın bir **aileye** ve **sonsuza** dek verildiğini varsayarlar. Otokrasinin tarihsel muhalifi olan ütopyacılık ise bu iki kavrama da karşı çıkar: Bir askerî önder olduğu için mutlak yönetici olan Sezar'ın ya da Napoléon'un sulbünün de aynı önderlik özelliklerine sahip olmayabileceği düşünülürse, ütopyacıların meşruiyet tartışması haklılık kazanır. Ancak onların bunun karşısında önerdiği meşruiyet biçimi mutlak yönetimin kendisine dokunmaz: Mutlak hakimler kan yoluyla değil, akıl, bilgi yoluyla saptanacaktır. Yeteneklilerin, akıllıların yönetimi demek olan **meritokrasi** fikri buradan doğar. Otokrasiye karşı girişilen hemen her devrim, bir meritokrat azınlık önderliğinde yürütülmüştür. Ancak bu tür her devrimden sonra kimin daha meritokrat, kimin daha yetenekli, kimin "halkın ihtiyaçlarını" daha iyi bilir olduğu tartışması yazıyla, sözle, giyotinle ve idam mangalarıyla yürütülmüştür. Sonuçta, "eleştiri silahı silahların eleştirisini yıkamayacağı" için, giyotin kazanır, ütopyacıların umduğu "en bilgili olanın, filozof kralın" iktidarı değil, en bilgili olduğunu en iyi kurşun sıkarak ispatlayanın iktidarı gerçekleşir.

Sosyalizm "ütopyadan bilime" doğru giderken, esas olarak bu meritokratik ütopyacılıktan uzaklaşıyor, "bilimini halkın kendi yarattığı hareketlerin bilgisiyle sınırlamak" (Marx, **Bakunin'in "Devletçilik ve Anarşi"sine Yan Notlar**) anlamında bir bilimselliğe yaklaşıyordu. Bunun dışında bir bilimsellik anlayışı. işçi sınıfının dışında ve üzerinde bir "bilim adamları", "teorisyenler" seçkin zümresinin kafasının içinde yer alan bir bilimle sınırlı olacaktır. O zaman ise meşruluk, bu seçkinlerin arasındaki mutabakatla sağlanabilir. Bu mutabakat sağlanamadığında ise, Türkiye'de 1970'lerde yaşanan çok parçalılık, herkesin aynı "bilimsellik" adına tek otorite olarak başka şeyler söylediği, herkesin sosyalizm adına birbirini "küçük burjuvalığa" mahkum ettiği bir kâbus

ortaya çıkacaktır.

Belli yerellikler ve anlarda halk, işçi sınıfı gerici ya da tutucu bir mutabakat çevresinde de birleşebilir. Halk da, işçi sınıfı da "sosyalizm" açısından "yanılabilir". Buna karşı, Lukacs'ın yaptığı gibi somut işçilerin oluşturduğu somut toplulukların üzerine bir "tarihsel" işçi sınıfı yerleştirmek, bunun "ruhu ve temsilcisi" olmayı da "parti"ye havale etmek bir yol olarak görülebilir. Ancak o "tarihsel" sınıf Lukacs'ın ve benzeri Bolşevik özürcüsü teorisyenlerin muhayyilelerinden başka bir yerde gerçeklik kazanmadığı için, bu temsilcilik ilişkisi gerçek bir meşruiyet temeline dayanamaz. Ancak "sosyalizmi bilenlerin" meritokratik gerekçeleri olabilir. Bu gerekçe ise ileride, kimseye danışmadan yönetmek amacıyla kullanılacaktır.

Teorinin, bilginin bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılması, bir toplumsal sistem olarak meritokratik bir oligarşiye yol açabilir ancak. Teori kitleleri, kitleler de teoriyi kavradığında, bu tür bir meritokrasiye gerek kalmayacak. Teoriyi kavrayan kitlelerin, farklı kavrayışları da bir arada bulunduran mutabakatı, sosyalist meşruiyetin gerçek temelidir. Ama sorun, zaten o "kavrayış" anına kadar sosyalistlerin nasıl kendilerini meşru kılacakları. Her sosyalist birey ya da grup, kitlelerin bir gün kavrayacağı teoriyi bugünden bildiğini varsayarak, yarınki meşruiyeti bugünden harcamaya, toplumdan geleceğe yönelik "meşruiyet kredileri" almaya başlayabilir mi? O teorinin "halkın kendi yarattığı hareketlerin bilgisiyle sınırlı" olduğunu bilerek bunu savunmamız mümkün değil.

Bunun karşısında bir yol gibi görünen "temsil ve seçim" yüceltmesi ise, varsa varsa bir demagoglar oligarşisine varır. Teori bizden menkul değil. Ancak seçim sandığına oy atan, delege seçen, kongrede el kaldıran kalabalıktan da menkul değil. Dünyanın düz mü yuvarlak mı olduğunu referandumla saptamak mümkün mü? Toplumsal düşünce bu kadar kesin ve sınanabilir "gerçekler" üzerine kurulmasa da, bu alanda da çoğunluğun fikri en doğru fikir olmak zorunda değildir. Sosyalist meşruiyet ne "kendinden menkul teori" üzerinde, ne de "çoğunluk desteği" üzerinde durabilir. Sosyalist meşruiyet ancak azınlıkta olsun, çoğunlukta olsun her düşünce ve hareketin özgürce bütün insanları ikna etmeye çalışabilmesi temelinde yükselebilir. Sosyalist düşünce azınlıkta, muhalefetteyken kendi teorisinin yanılmazlığına, çoğunlukta ve iktidardayken ise "çoğunluğa" dayanarak meşrulaşmaya çalışırsa, ancak geçici dönemler için, kendisini inkar ederek meşruiyet kazanır. Muhalefette elitizm, iktidarda popülizm özgür düşüncenin düşmanıdır. Kendi dışındaki düşünce ve hareketleri ya yalnızca kendi bildiği bir "teori" adına, ya da çoğunluğa dayanarak "siyaseten" gayrımeşru ilan eden bir anlayış, çoğu kez kendi kazdığı kuyuya düşerek aynı işi daha becerikli bir biçimde yapan birileri tarafından elçabukluğuyla gayrımeşru kılınır. Sosyalizm tarihi, muhalefetteyken iktidardakilerin popülistliğine, iktidardayken muhaliflerin elitistliğine köpürerek yaşayan örneklerle dolu. Oysa sosyalistler için kendini meşrulaştırmanın tek gerçek yolu, "kendi-olmayan"ı, dışındakileri, "öteki"yi meşru kabul etmek.

Sosyalistler kendi "yasa"larını özgürlük üzerine kurduklarında, toplumun "yasa"ları karşısında ve onlara rağmen meşru olabilirler. "İktidara geldim mi gitmem bir daha" diyebilen bir "sosyalizm", "iktidara gelmişim, gitmiyorum bir yere" diyen bir kapitalizmden daha meşru olabilir mi? Hayır, ancak ve ancak daha iyi silahlanıp daha kalabalık bir ordu kurabilir, ancak zor yoluyla, hiç bir toplumsal meşruiyeti olmayan bir zor yoluyla iktidara gelebilir. "Gitmem bir daha" vaadini tutabilmek için de, o sözü en sık tekrarlayanlardan başlayarak kendi kendisini tasfiye eder. Ahlâki düşüklüğü bir yana bırakılacak olsa bile (ki bırakılmamalı), bu proje artık gerçekçi, uygulanabilir bir proje değil. Burjuva devleti bu tür meritokratik ütopyalara karşı hazırlıklı ve güçlü. Uzun vadede "zor" üzerinde duran, toplumsal kayıtsızlık üzerinde duran burjuva devletini, tarihsel bir anda ele geçirilmiş "daha zorlu" olma fırsatıyla yıkmak artık ham hayalden ibarettir. Dünya tarihsel planda gerçekçi olan ve ahlâki açıdan da savunulabilir olan (ne mutlu ki bu ikisi birbirine tekabül ediyor günümüzde), toplumsal kayıtsızlığı sosyalist bir mutabakata dönüştürmeye çalışmak, zora, ancak gayrımeşru duruma düşen burjuvazi zora başvurursa başvurmaktır. 1917 devrimlerinden bize kalan en anlamlı sözlerden biri olan "ikili iktidar", zor ve toplumun kayıtsızlığı temelinde meşru olan burjuvazi ile ikna ve toplumsal mutabakat temelinde meşru olan sosyalizm arasındaki gerilimi anlattığı sürece geçerli bir ifadedir. Bu anlamda, "ikili iktidar"ın öteki kutbu olabilmek için sosyalistlerin hem gerçekçi, hem de meşru projelere ihtiyaçları var. Bu projeleri tartışmaya başlamak için bile, sosyalizm ve meritokratizm, özgür düşünce ve iktidarı kendinden menkul "teori" arasına bir sınır çekmek, bu diğerlerinin varlığını ve varolma hakkını inkar etmeden, ama onların dışında bir sosyalist meşruiyetin temellerini atmak gerek.

"Reisicumhur Hazretleri" (sağda), "2.Ordu Müfettişi I. Ferik Fahrettin Paşa Hazretleri"ne (solda) "Konya'dan bir çiftçi mebus yapma işinin bizzat havale edilmesini irade buyurmuş"tu. Atatürk'le Fahrettin Altay 1931'de İzmir Türkocağı'nda çayda.

Yıl 1931...

Bir "köylü mebus" adayı seçimi

1931 yılında Atatürk le İzmir, Aydın, Denizli seyahatini yapıyorduk, Ege vapuru ile Mersin e oradan da trenle Malatya ya gittik. Dönüşte Dörtyol ve Konya ya geldik Atatürk Ankara ya dönerken ben de teftiş için hareket ettim. Nisan başlarında Halk Partisi Genel Sekreterinden şu şifreli telgrafı aldım:

"Gayet aceledir.
Çok dikkatle keşidesi. Zata mahsus.
İzmir de 2. Ordu Müfettişi I. Ferik Fahrettin Paşa Hazretlerine.

Konya dan bir çiftçi mebus yapmak kararındayız Reisicumhur hazretleri arzu edilen evsafta bir namzet bulunması işinin bizzat zatı devletlerine havalesini irade buyurdular. Namzette arzu edilen evsafın esaslarını aşağıda yazıyorum:

*Namzet **MÜTEGALLİBE** olmamalı kimsenin **ADAMI** bulunmamalı, azcok arazi ve çift çubuk sahibi olmalıdır. Civar veya tensib buyrulacak köylerden bizzat görülüp seçilmesi hususunda zatıdevletlerinin zahmet ihtiyar buyurmalarını rica ederim. Eskiden askerlik yapanlar tercih edilebilir. Alınacak talepnamesi posta ile gönderilmekle beraber isminin ve hüviyetinin şifreli işâr buyrulması ve vakit dar olduğundan mümkün mertebe acele edilmesi ve mahrem kalması ayrıca ricayı mahsusumdur. Esaslar şunlardır:*

1— Namzet mebus seçildikten sonra da çiftçi kalacak, hayatını terketmeyecek meslekine daima sadık kalacaktır. Mebusluğunda, tatil zamanında yine mesleğine ve mesleği iştigaline merbut kalacak, tatilinde köyünde aynı hayat tarzını yaşayacaktır.

2— Behemehal milliyetperver olacak, BEYNELMİLEL HER CERYANA ALEYHTAR bulunacak, gerek meclisteki hal vaziyet söz ve faaliyetinde ve gerek meslekdaşları ile temaslarında daima bu noktai nazarı takip edecek.

3— Cumhuriyet Halk Fırkası na ve O nun bütün prensiplerine, akidelerine, hareketlerine tam sadakat sahibi olacak ve mebusluğu müddetince bu vaziyetini muhafaza edecek MUTAASSIP olmayacak.

4— Meclis teki hayatında hal ve vaziyeti ve kıyafeti esas memleketindeki gibi olacak, meclis içtimalarına ve her yere kasketi, poturu ile gelecek gündelik hayat ve yaşama tarzını değiştirmeyecek, yalnız merasim günlerinde herkes gibi frak - jaket - redingot giyecek.

5— Yeni harflerle az çok okur yazar olacak, bu hususta eksikliği varsa meclisteki hizmeti esnasında çalışıp tamamlayacak.

6— Konuşurkan, zeki ve aklıselim sahibi olacak, çok yaşlı ve mütegallibe olmayacak.

7— Mücadele-i Milliye de bir lekesi olmaması, muhitinde nazarı dikkati calip bir kusur ve sevimsizliği bulunmamalı. Milli Mücadelede hizmet etmeleri ve intihabatta ve diğer vesilelerde fırkamıza hizmet etmiş olması arzu olunur. Hiç olmassa muarrız bulunmamış olmalı, fırkaya kaydı yoksa derhal yaptırılmalıdır.

8— Bu esasları tesbit edecek mahiyette imzalı bir mebusluk talepnamesi verecek.

9— İmza: Cumhuriyet Halk Fırkası Umumi Katibi.

*RECEP**

10— MM Vekaleti. Hususi Kalem 7.4.931 tarih ve 8 numaralıdır.

*MM Vekili ZEKAİ***

Teşekkür cevabı yazarak Konya ya döndüm. İkinci bir telgrafla da bir haftadan fazla vakit geçirilmemesi bildiriliyordu, şifreyi açan Yaver binbaşı FAHRİ Bey e kimseye birşey söylememesini sıkıca tembih ettim.

İstenilen şartlar dahilinde kimseyi tanımıyorum... Kime sorsam iş meydana çıkacak iltimas ricaları başlayacak. Düşünmeğe başladım...

KONYA oldukça geniş bir vilâyettir. Kazaları yoklamaya vakit yok. Adayımızı merkez kazasından aramaktan başka çare de görünmüyor, buranın da yarı köyleri dağlık bölgede yarısı ovadadır. Dağlık arazideki köylerde genişçe çifçilik hemen hiç yok gibidir, esaslı ziraat ova köylerindedir, birisine sorsam iş meydana çıkıverecek. İşi kamufle etmek lâzım geliyordu. O sıralarda bazı gazetelerden ziraat ve çifçilik tetkikatı için Macaristan a bir heyet gönderileceği yazılıyordu, hemen bundan istifadeyi düşünerek Vali İZZET Bey e giderek ve Macaristan a göndermek için elverişli olarak kimleri tavsiye edebileceğini sordum. İzzet Bey tereddüt etmeden,

"— Hoca Hasan Efendi nin oğlu MUSTAFA LÜTFÜ"***

diyiverdi, sonra da anlatmaya başladı:

"— Bu Hasan Efendi yobazlardan, yani cahil hocalardan değildir. Bilgili ve açık fikirli olarak yetişmiş bir zattır, oğlunu da iyi yetiştirmiştir. Yirmi yıl evvel köyünde mektep yaptırmıştı ki o sıralarda hiçbir köyde böyle mektep yoktu. Pek az çocuklar Konya medreselerine gelir, softalık okur ve mutaassıp ruhlu olurlardı. Konya nın elliiki medresesi muhiti bu hale getiriyordu. İşte Hasan Efendi Hoca bunlarla fikir mücadelesini açan ve bunu fiiliyatla başaran ilk müteşebbislerdendir."

İzzet Bey birkaç isim daha verdi. Konya nın iyi tanıdığım diğer bazı kişilerinden de bu şekildeki soruşturmalar yaparak epeyce isim topladım. Müşterek olarak en çok beğenilen üç isim seçtim. Birisi A köyünden Mehmet, diğeri B köyünden Ahmet, ötekisi de H köyünden Mustafa Lütfü...

O zaman Konya da Osmanlı Bankası nın şubesinden başka esaslı banka yoktu bunun da müdürü iyi tanıdı-

CHP Umumî Kâtibi Recep Peker "irade"yi kaleme aldı ve Halk Fırkası için "zeki ve aklıselim sahibi", "beynelmilel her ceryana aleyhtar", "az çok çift çubuk sahibi ama mütegallibe olmayan" mebus adayı istedi...

ım ve Konyalılarca sevilen Saridaki ismindeki bir rumdu. Ondan da sordum, her üçünün de bankaca muteber olduklarını bilhassa Mustafa Lütfü nün çok itimada şayân olduğunu söyledi. Müddetin bitmesine de iki gün kalmıştı ki acele bir şifre daha aldım, bunda da adayın isminin hemen bildirilmesi isteniliyordu. Cevap verebilmek için bu üç kişiyi bir defa da köylerinde görmeyi lüzumlu buldum. Ertesi sabah otomobille yola çıktım. Gece yağan yağmurlar yüzünden toprak yollar bir çamur deryası haline girmiş, bata çıka ilerledik. Zavallı şöförle emir subayım çamura batan tekerleri kurtarmak için neler çekmemişlerdi.. Böyle bir uğraşma sırasında emir subayıma dedim ki:

"— Eloğlunun başına devlet kuşu konacak diye bizim başımıza gelmeyen kalmadı"

Şöför Remzi de dayanamadı ve,

"— Efendim o devlet kuşunu benim başıma koysanız olmazmı?"

demesinmi...

"— Sanat bakımından lâyıksın ama ne yapalım ki çiftçi istiyorlar..."

Bizim şöför iyi tahsilli aynı zamanda makinist üstelik ingilizce de biliyordu. O zamanlar ingilizce bilenler parmakla gösteriliyordu. Bu defa da bana döndü şöyle dedi:

"— Efendim bir tarla alır ekerim olur biter..."

"— Sabret birgün gelir sen de olursun..."

Gülüştük... Öyle bir gün geldi amma kendisi olamadı arkadaşı oldu.

Sonra ilâve ettim:

* Recep Peker

** Zekai Apaydın

*** Mustafa Lütfi Eken

"— Şimdi şaka bir tarafa, iş memleket işidir. Dikkat et, biz köyde bu adamlarla otururken sen de sokakta halkla görüş bu adamların köylüler tarafından nasıl tanındıklarını ve **rençberlere zulüm yapıp yapmadıklarını** araştır bana bildir..."

Nihayet "A" köyüne ulaştık. Mehmed i sorduğumuzda bir iş için İstanbul a gittiğini söylediler böylece üçten biri düştü geriye ikisi kaldı. "H" köyüne gelince Hoca Hasan Efendi nin evi diye bize gösterilen büyük kapılı iki katlı bir binanın önünde durduk, Otuz yaşlarında köylü bir delikanlı bizi buyur etti, sedirler, şilteler, işlemeli yastıklarla dolu güzel ve temiz bir misafir salonuna aldı, kahve ikram etti. Amcası Hasan Efendi Konya da imiş, tarlada olan oğlu Mustafa ya da gelmesi için haber salmış. O gelinceye kadar kendisi ile konuşup; Mustafa nın hususi hayatına dair bir hayli bilgi edindik. Serbest Parti ile ilgisini sorduğum vakit yeğen gülerek:

"— Mustafa benden akıllı çıktı o işe ben heves ettim, O nu da beraber gidip yazdırmaya çalıştım kabul etmedi ben yalnız kaldım. Sonu da malûm..."

"— Demek O Halkçı idi?"

"— **Hayır o da değil, O nun çiftinden çubuğundan başka şeyde gözü yok...**"

Biz böyle konuşurken temiz bir köylü kıyafeti ile kendisi gibi bir delikanlı içeri girdi ve hemen elimi öpmek istedi. Aradığımız Mustafa bu imiş. Zorla oturdu konuşmaya başladık. Niçin siyasete heves etmediğini sordum,

Millî Müdafaa Vekili Zekai Apaydın telgrafı çekti...

"— Efendim o şehirli işidir biz köylüler siyasetten ne anlarız"

dedi.

"— Bak yeğenin Serbest Parti ye yazılmış demek ki köylüler de siyasetten anlıyor. Köylülerin de devlet millet işine karışmak hakları değilmi?"

deyince:

"— Evet öyle oldu ama söylesin bakalım sonu ne oldu?"

cevabını verdi, yeni yazıyı da öğrenip öğrenmediğini sordum,

"— Öğrendim çok kolaylık oldu..."

diye cevapladı, yanımdaki gazeteyi okumasını istediğim vakit te bir güzel okudu sonra da yazıdan ufacık bir imtihana tabi tuttum bunu da başardı. Bizim aday yavaş yavaş belli oluyordu.

"— Söyle bakalım Mustafa Macaristan a ziraat tetkikleri için gidecek heyete katılmak istermisin?"

"— İsterim hem de çok sevinirim efendim."

"— Yarın Konya ya gel de görüşelim. Babanı da görmek isterim."

"— Baş. üstüne efendim."

Veda ederek ayrıldık. Her şeye rağmen bir de son adayımızı görmek ondan sonra kararı vermek lâzımdı, bunun için B köyüne doğru yollandık. Kılavuzumuz yine bizi iki katlı güzel bir köy evinin önünde durdurdu evde kadınlardan başka kimsecikler yoktu. Son adayımız Konya da imiş yarın sabah şehre gelip mutlaka beni görmesini tembih ederek Konya ya döndük. Şöför de yolda tahkikatın neticesini bildirdi. Köylüler Mustafa yı çok seviyorlarmış, fenalık şöyle dursun daima iyilik yaparmış, Babasını da bütün köylüler kendi babaları gibi tanıyorlarmış.

Konya da gece bir şifre daha aldım, Peker aday ismini behemehal bildirilmesini istiyordu. Bugünlerde Konya da bir adaylık faaliyetidir gidiyor, partinin adaylarının eski mebuslar olacağı söyleniyor bunların rakipleri ise hakiki seçim yapılmasını tayin ile mebus olunamıyacağını ileri sürüyorlardı.

Şehrin ortasında çıplak ve suni bir tepe olan Alaaddin tepesinin ağaçlandırılmasına belediye çalışıyor ben de bazı askerlerle buna yardımcı oluyordum. Ertesi sabah tepeye çıktım akasya fidanlarının dikilmesi ile meşgul olurken üstü başı temiz, lacivert çuha elbiseli yakışıklı bir zat mahcup bir tavırla yanıma sokuldu. Kim olduğunu sorduğum vakit "B" köyünden Ahmet olduğunu ve dün köyde bulunmadığı için üzüldüğünü bildirdi kendisi ile konuşarak halini anladım. Dirayetli ve anlayışlı bir zattı. Şartları da tamam. Yeni yazıyı öğrenip öğrenemediğini sorduğum vakit öğreniyoruz dedi. Yanımızda otomobilim duruyordu, plâkasında Konya ve numarası yazılı idi, o nu göstererek okumasını söyledim, baktı baktı:

"— Daha o kadarını öğrenemedik..."

dedi "Öyle ise yaya kaldın tatarağası" diyerek kendisini savdım. Artık iş halledilmiş ve Mustafa tek başına kalmıştı. Daireye döndüğümde Mustafa gelmiş beni bekliyordu kendisine mebus olmak isteyip istemediğini sorunca şaşırıp kaldı.

"— Siz münasip gördükten sonra nasıl istemem..."

diye sevinçle cevap verince. Ben de gülerek

"— Ya hani köylüler siyasetten anlamazlardı..."

Mustafa başını eğmekle iktifa etti. Babasının da muvaffakatini almasını ve şimdilik işi gizli tutmasını ve hemen Belediye Reisi ne giderek Halk Partisi ne yazılmasını söylediğim vakit etekleri uçarak gitti. Biraz sonra da Babası Hasan Efendi geldi. Gülerek diyordu ki,

"— Kumandan paşa, bu nasıl iş babası dururken oğlu olurmu?

"— Eh ne yapalım anan seni erken doğurmuş dünya şimdi gençlerin. Sana da bundan sonra oğlun geldiği vakit ayağa kalkmak düşer."

Bu latifem ihtiyarın hoşuna gitti ve teşekkürler etti. Biraz sonra Mustafa elinde bir kağıtla çıkageldi, kağıdı uzattı,

"— İşte Halk Partisi ne yazıldım."

Kendilerine lâzım gelen nasihatı verdiğimde Hasan Efendi şöyle diyordu:

"— Biz daima Gazi nin izinde kalacağız. Allah O nu başımızdan eksik etmesin, Vatanımızı korusun.."

Aday kesinleşti ve ismi bir şifre ile Ankara ya bildirdim. Ertesi sabah adayların listesi Konya da yayılırken en son isim çiftçi mebus adayı H köyünden Mustafa Lütfü yü* görenler şaşırdılar. Herkes bunu kendine göre tefsir ediyordu. Ne olduysa otomobilin plâkasındaki Konya yazısını okuyamayan Ahmet e oldu. Seçimler yapıldı, milletvekilleri bizi ziyarete geldiler. En son içeri giren Çiftçi Mustafa yı diğerleri "Çiftçi mebusumuz" diye bana takdim etmek istediklerinde,

"— Mustafa BEY buraya nasıl girdiğinizi sonra arkadaşlarınıza anlatırsınız artık gizli tarafı kalmadı"

dedim. Ben kendisinin düzgün köylü kıyafeti ile Ankara ya gitmesini münasip görüyordum fakat arkadaşları O na fırak ve kostümler yaptırmışlar. Kıravatı, silindiri, rugan pabuçları O nu tam bir GARPLI centilmen kıyafetine sokmuştu ve öylece alıp götürdüler.

Cumhuriyet Bayramı nda ben de Ankara ya gittim, balo

"H köyünden Mustafa Lütfi" (Eken), "İşte Halk Partisi'ne yazıldım," dedi. "babası dururken oğlu mebus oldu". sekiz yıl milletvekilliği yaptı.

da Gazi Mustafa Kemal Atatürk.

"— Senin ki nerede?"

diye bana sordu ve benim adayı kendisine takdim ettiğimde iltifat ederek.

"— Birer şampanya içelim"

diye taltifte bulundu.

Bu zat dört yıl sonra bir daha seçilerek sekiz yıl milletvekilliği yapmıştır. Ondan sonra seçilemediği için ölen babasının yerine aile reisi olarak çifçiliğine yeni baştan sarıldı ve ticaret hayatına atıldı, şimdi İstanbul da Laleli de oturmaktadır.

Fahrettin Altay'ın anılarından:
10 Yıl Savaş ve 1912-1922 Sonrası.
İnsel Yayınları, İstanbul 1970. s.441-449

MÇP, RP ve "İslamî Diriliş"

Mart ayında başörtüsü yasağına karşı kabaran muhalefet dalgası, faşist hareket içinde Müslümanlık kimliğini ve "Türk-İslâm ülküsü" söylemini öne çıkaran eğilimin yeni bir hamlesine vesile oldu. Bu hamle, faşist hareketin öz tabanı nezdindeki ideolojik etkilerinin yanısıra; yerel seçimlerdeki güçlenmenin sağladığı özgüvenle de beslenerek, dışa dönük bir yönelime imkân verdi: 8 Nisan'da İstanbul'da yapılan bir panelde, MÇP Genel Sekreter Yardımcısı Muhsin Yazıcıoğlu ile RP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk arasında, "Müslüman Türk'üm diyen bütün insanların güçbirliği yapacağı bir İslâmi diriliş" çerçevesinde mutabakat oluşturmaya dönük sözler teati edildi. Bu seyri izlerken, MSP/RP tabanıyla (ona müdahale ederek) yakınlaşmayı benimseyen kanadın faşist hareket içinde ağırlıklı eğilim olmakla beraber henüz kesin hakim olmadığını vurgulamak; MSP/RP geleneğinin ise böyle bir yakınlaşmaya çok daha hazırlıksız olduğunu görmek önem taşıyor...

MSP/RP açısından, MHP/MÇP geleneği ile ortak bir siyasal platform kurmayı kabul etmekteki tereddütlerinin temel nedeni, radikal bir gelenekten yoksun olmaları. Bu durum, İslâmî hareketin, TC'nin Kemalist kuruluş tarihi içinde edindiği deneyimin ürettiği savunma reflekslerinin ve MSP'nin 1970'lerde düzene kısa ama verimli parlamentarist eklemlenmesinin mirası. RP'nin genel politikasıyla devraldığı bu miras, Türkiye'deki tarikatların siyasal iktidarlarla ve burjuva partileriyle işbirliği yaparak hayat sahalarını geliştirmeye dönük politikalarıyla örtüşüyor. Ancak, MSP/RP'nin zaman zaman radikalleşebilen söylemiyle uyuşmayan bu düzen-içi muhalefet geleneği, 12 Eylül'den sonra doğrudan doğruya düzenin rekabetiyle karşılaştı. Sistemin ana dayanaklarını zorlamamak kaydıyla İslâm'ın bazı motif ve kurumları rejime eklemlendi; ANAP iktidarında üstelik tarikatlar için "siyasal katılım" kanalları yarımeşru mekanizmalarla kurumlaştırıldı. Bu durum RP'ye bir yandan kitle ve oy desteği kaybettirmesinin yanısıra, partiyi ideolojik bir açmaza soktu. 12 Eylül'cülerin "kastetmediği" bir şekilde, -dünyadaki genel İslâmî ideolojik "perestroykanın" da etkisiyle- güçlenen radikal İslâmî akımlar, parti üzerinde baskı oluşturdular ve ANAP'tan esasta farklı bir perspektif sunmayan "eski MSP" çizgisini, kadrolarını sorgulamaya başladılar. Yerel seçimlerde güçlenmeye başlayan RP, ANAP'ın çözülmesi sürecinde tarikatların blok oylarını geri almayı umabilir. Fakat 1983-1989 sürecinde etkin bir militanlık, "yeni" bir mücadele geleneği ve entelejensiya oluşturan İslâmî radikalizmi massedecek önderliğe ve ideolojik-programatik donanıma sahip değildir.

İşte, faşist hareketin kozu, RP'nin bu zaafıdır. Faşist hareketin tabandaki kadroları ve yayın organları, RP'den önce, özellikle başörtüsü yasağına karşı üniversitelerde ve camilerde yürütülen mücadele içinde yeralan (özellikle genç) Müslümanlara hitap etmeyi önemsiyorlar. Bunu yaparken, protestolara katılan kitleye MSP/RP çizgisinden farklı olarak vaadedebilecekleri spesyalite, söylemde ve eylemde radikalizmdir. Bu noktada, Ülkü Ocakları'nın misyonunu sürdüren Bizim Ocak dergisinin Nisan 1989 sayısında Servet Avcı'nın yazdıklarını aktarmak, "sahibinin sesi"nden en iyi özet olacak: *"Bir gün 'laik düzene yakışmıyor' gerekçesiyle hoparlörle ezan okunması yasaklansa, veya (...) 'döviz heba olmasın' diye hacca gitmemiz engellen-*

se 'aman karışmayalım, işin içinde ajanlar var' deyip sessiz mi kalacağız? (...) Bu teorinin 'vur ağzına al lokmayı' tipindeki Müslüman yetiştirme çabasının ürünü olduğu herkesçe bilinmek zorundadır.(...) Bir de hakları 'meşru zeminde arama hikâyesi' var. (...) Eğer düzenin kanunlarını yapan mantıkla 'meşru zemini' yorumlarsanız, o zaman aynı düzenin başörtüsünü yasaklayan kanundaki mantığını da kabul etmeniz gerekir. (...) Eğer cesaretiniz yoksa, mücadele için daha yola çıkmadan karşısına sayısız engeller çıkar, veya korkuyla beslenen hayal gücünüz sayesinde bu engelleri bizzat kendiniz karşınıza çıkarırsınız." MÇP'nin yarı resmî yayın organı niteliğindeki haftalık **Yeni Düşünce** dergisinde de, 1989'un başından beri, "tarikatların Müslümanları pasifize ettiği"ni ima eden yazılarda yoğunlaşma var. Geleneksel İslâmî siyasal ve toplumsal güç odaklarının statükoculuğunu, "düzen-içiliğini" ve teslimiyetçi meşruiyetçiliğini teşhir etmeye dönük bir kampanya yürürlükte. Benzeri bir çabayı "salt İslâm" çıkış noktasından, daha ihtiyatlı ve derinlikli bir şekilde göstermiş olan eski **Zaman** gazetesi yöneticilerine **Yeni Düşünce** dergisinde sık sık yer verilmesi de, gene radikal Müslüman gençliğe mesaj vermeye yönelik bir gayret olarak anlaşılabilir.

Ancak, MÇP-RP yakınlaşmasının söz konusu olması halinde RP'nin "uzlaşmacılığı" karşısında faşist harekete (en azından daha küçük parti olmasını dengeleyecek) bir hamle üstünlüğü sağlayabilecek olan bu ideolojik ataklık ve eleştirellik, henüz MÇP içinde resmî politika haline gelmiş değil. **Bizim Ocak**'a göre "devlet sorumluluğu"nu daha fazla gözeten bir çizgi izleyen **Yeni Düşünce**'de, "başörtü meselesinin fevrî ve içgüdüsel çıkışlarla çözülemeyeceğini, bu çıkışların tepkileri istismar.etmek isteyen egemen güçlerin işine geleceğini" ve "hiçbir ülkücünün kontrolü kendilerinin dışındaki bir olayın içine girmemesi" gerektiğini belirten yazıların da çıkması, tabana yönelik bir uyarı ve dizginleme eğilimini yansıtıyor.

Yeni Düşünce'de iki sene kadar önce, "başörtüsü protestolarında gerçek Müslümanların oyuna getirilmek istendiğinden, TKP'nin türban olayını körüklediğinden" bahsederek, bugün **Bizim Ocak**'ta açıkça eleştirilen teslimiyetçiliği temsil eden yazıların çıktığını hatırlamak mümkün.

Sonuç olarak, "Türk-İslâm ülküsü"nü İslâm'ın kavramlarıyla yorumlayan, başta Batılılaşma olmak üzere TC'nin resmî tarihini ve ideolojisini köklü bir eleştiriye tabî tutarak MHP geleneği içinde de kopuş anlamına gelebilecek sorgulamalara meyleden kanat ile; Türkeş'in önderliğinde temsil edilen "eski" çizgi arasındaki gerilim varlığını koruyor. Eski Ülkü Ocakları Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu'nun başını çektiği "İslâmî diriliş" açılımının güçlenme potansiyelinin son kertede daha büyük olduğu söylenebilir. Ancak RP içinde veya dışında gelişebilecek bir bağımsız radikal İslâm muhalefetinin performansı (veya İslâmî hareketin böyle bir çıkışı gerçekleştir(e)memesi) da bu süreci dolaylı olarak etkileyecektir. son olarak Urfa Belediye Başkanı Halil İbrahim Çelik'in gözaltına alınmasında yansıyan laiklik ve Atatürkçülüğü kollama kalkışması karşısında RP, "kitlesi" tarafından, kendi meşruiyetçi geleneğini gözden geçirmeye muhtemelen bir kez daha zorlanacaktır. Bu tepkilerin ve radikal yönelimlerin parti tarafından içerilememesi veya bu radikalizmin "yönetilememesi"nin, uzun vâdede faşist harekete inisiyatif imkânı tanıyabileceği düşünülebilir. Bütün bu gelişmeleri izlerken, MÇP ve RP'nin birbirlerine yönelik olarak erken seçim beklentisi ve yüzde 10 barajı kaygılarıyla izleyecekleri taktikleri; ve MÇP'nin MHP siyasal coğrafyasında kazandığı önemli belediye başkanlıklarında (Kırıkkale, Erzincan, Elazığ ve Yozgat) alacağı "verim"leri de hesaba katmak gerekir. 12 Eylül arifesindeki MHP (ve MSP) tablosunun tekerrüründen ibaret kalmayacak olan bu gelişmelerin sonuçlarını kestirmek ve bu sonuçlara hakîm olabilmek için, özellikle faşist akımın '80 sonrası dinamiklerini doğru kavramanın önemi ortadadır... ●

TANIL BORA

İşkence üzerine notlar

İşkence son yıllarda Türkiye'nin gündeminden çıkmayan bir konu. Yakın dönemde çıkabileceğinin işareti de pek görünmüyor. Yazılı basının bir bölümünde sürekli işkence haberleri yayınlanıyor, mahkemelerde "savunma" varlığını, "iddia" yokluğunu göstermeye çalışıyor. Devlet bile ender de olsa bazı durumlarda işkencecilerine ceza vermek zorunda kalıyor.

İşkenceye karşı mücadelede mesafe alabilmek için gazete haberciliğinden öteye geçmek gerekiyor (kuşkusuz gazete haberciliği de önemli). Bu yazı, genel bir bütünlük içinde çeşitli düzeylerde "işkence"yi tartışmayı amaçlıyor.

- Tanım: Bir insana (tutuklu, mahkûm veya değil) bilgi almak, cezalandırmak ya da diğer bir amaçla uygulanan fiziksel veya psikolojik baskı/zorlama/ezme yöntemlerine işkence denir.

- İşkencenin hedefi, kişinin fiziksel varlığından çok ruhsal varlığını örselemek, çökertmektir. Amaç kişiyi güçsüz, aciz, yardımsız, güvensiz hale getirmektir. Bu süreç sonunda kişi değer yargılarında bir sarsıntı yaşar, neyin anlamlı neyin anlamsız olduğu birbirine karışır, özgüven kaybolmaya başlar. Usta işkenceci, teknolojinin ve psikolojinin son gelişmelerinden derlenen özel tekniklerle bu süreci ayarlar, yönetir ve uygun

zamanlarda uygun darbeler vurur.

Türkiye'deki işkence uygulamalarının büyük çoğunluğunun böyle usta işi olduğu söylenemez. İşkence pratiğimiz de genel gelişmişlik düzeyimizle paralel olarak bir hababamlık arzeder. Ancak bu hababamlık işkenceye karşı hukuki mücadelede bizim için trajik bir avantaj sağlar. Çünkü bu tür işkencenin fiziksel dozu ayarsız ve kabadır, dolayısıyla çok daha fazla görünür, somut belirtiye, ize yol açar. Ne yazık ki hali hazırda yasal planda fiziksel belirtiler psikolojik belirtilerden daha değerlidir. Bu noktada işkenceye karşı mücadelenin tıbbi boyutu ortaya çıkmaktadır.

- Bilindiği gibi işkencenin tarihi oldukça eskidir. Çağlar boyunca bilgi edinme, cezalandırma, "adam etme" vb. amaçlarla egemenler tarafından kullanılmıştır. İşkencenin etkilerinin tıbbi literatüre girmesi görece yenidir. Bu etkilerin savaşa katılanlardaki, savaşlarda kötü yaşantılar geçirenlerdeki belirtilerle paralelliği öteden beri belirtilmiştir. Pek çok konuda olduğu gibi buna da ilk dikkat çeken Freud olmuştur. ("Psikanaliz ve savaş nörozu" çalışması). Daha sonra dünya, 2. Büyük Savaş'ı ve Nazilerin konsantrasyon kamplarını yaşamıştır. Savaşla ilgili savaş sonrası psikolojik araştırmaların büyük bölümü bu kamp deneyimini yaşayanlar üzerinedir. Bu insanlarda fiziksel belirtiler yanında çok uzun yıllar sürebilen uyumsuzluk, ilişki kurma zorluğu, tedirginlik, uyku, dikkat, bellek zorlukları vb. psikolojik belirtiler saptanmıştır.

İşkence tarihinin parlak yılları faşizmin parlak yıllarıyla eşzamanlılık göstermiştir. Savaş sonrasında dünyanın dört bir yanındaki gizli, karanlık işlerde istihdam edilen faşist işkenceciler işkence pratiğine yeni bir soluk getirmişlerdir. Tabiî bu her şeyi açıklamaz. Her devlet (özellikle totaliter olanları) kendi işkencecilerini ve işkence tekniklerini üretmek zorundadır ve üretmiştir.

2. Dünya Savaşı sonrasında da iç savaşların, bölgesel savaşların ve totaliter yönetimlerin ardı arkası kesilmemiştir. İşkencenin bir sindirme yöntemi olarak kullanıldığı ayyuka çıkmış ve sağlık kurumlarına işkenceden, savaştan muzdarip insanlar başvurmaya başlamışlardır. Tıp mensuplarının çoğunluğu bu konuda en azından tavır almamayı tercih ederlerken, bir avuç da olsa bir kısmı bu konunun üzerine gitmeye başlamıştır. Özellikle Uluslararası Af Örgütü'nün (AI) yoğun çabaları sonucu 1970'lerde ilk olarak Danimarka'da işkencenin etkileri üzerine çalışılmaya başlanmıştır. 1982'de ise yine Danimarka'da daha önceki çalışmaların bir meyvesi olarak İşkence Kurbanları için Rehabilitasyon Merkezi (RCT) kurulmuştur. Merkezin amacı işkencenin etkileri konusunda bilgi deposu oluşturmak ve tedavi teknikleri geliştirmektir. İşkencenin etkileri ve tedavi yolları üzerine özellikle 1980'lerde yayımlanan bilimsel çalışmalar bu konuda belli bir bilgi birikimi ve bilinç düzeyi yaratmıştır. Şimdi sıra bu tür çalışmaları derinleştirmek ve bunlardan çıkarılabilecek pratik sonuçları yaygınlaştırıp işkenceye karşı mücadelenin birer aracı durumuna getirebilmektir.

Türkiye'deki doktorların bu konuya yaklaşımları tek tük bireysel örnekler dışında oldukça olumsuzdur. Sağlıklılığa katkıda bulunma Hipokrat yeminleriyle sağlanamaz. a) Doktorların çoğunluğu egemen ideolojinin etkisi altındadırlar. İşkenceyi onaylamasalar bile (bu noktada işkence pratiğine katılan doktorlar olduğunu da belirtmek gerekir) işkenceye kayıtsız kalabilmektedirler. b) İşkence görenlere rapor verebilecek konumdaki doktorların birkısmının işkenceden sorumlu olanlarla çeşitli çıkar ve dostluk bağları vardır. c) Bu konuda çok önemli bir konumda olan cezaevi hekimleri bu konuyla uğraşmaya kalktıklarında amirleriyle (savcı, müdür) karşı karşıya kalmaktadırlar. Eğer özel ilgileri, dirençleri, dayanakları yoksa başlarını belaya sokmak istememektedirler.

- İşkenceye karşı mücadele, Türkiye'de özellikle 12 Eylül'den sonra gündeme gelmiştir. Siyasi mahkûmların sistematik olarak işkenceden geçirilmeleri, bu yöntemle alınan ifadelerin mahkemelerde kanıt olarak kullanılabilmesi Türkiye'nin son zamanlarda yaşadığı kepazeliklerin en önemlilerindendir. AI'nın araştırmasına göre Türkiye işkenceci ülke sıralamasında madalya alabilecek güçtedir:

1982-84	1984-85
1. Şili	1. Şili
2. Uruguay	2. İran
3. Arjantin	3. Türkiye
4. Bolivya	4. Irak
5. Etyopya	5. Afganistan
6. Türkiye	6. Etyopya
7. Cibuti	7. Hindistan
8. Kuzey Afrikalılar	
9. Hindistan	

Kaynak: E. Roth, **Torture and its treatment**, Am J of Public Health, Nov 87, Vol 77, No 11, pp. 1405. Bu veriler Danimarka RCT'ye başvuranlardan derlenmiştir.

İşkenceye karşı mücadeleyi ağırlıkla sosyalistler gündeme getirmişlerdir. 12 Eylül'ün faturasını en ağır biçimde ödeyenler onlar olduğuna göre bu anlaşılabilecek bir şeydir. Ancak bu noktadan sonra işler karışmaktadır. Türkiye'deki insan hakları savunucularının işkence ve cezaevi koşulları/uygulamaları üzerine söyledikleri ve yaptıkları fazlasıyla "siyasi mahkum" merkezli olmuştur. Hatta bu çabaların siyasi mahkumlarla sınırlı olduğunu ve diğer mahkumlara kayıtsız kalındığını gösteren işaretler verilmiştir. İnsan hakları mücadelesi en geniş anlamda siyasi bir mücadeleyse -ki öyledir- dar anlamda siyasi mahkum-siyasi olmayan mahkum vb. ayrımlara tahammülü yoktur. Bütünlüklü bir ba-

kış açısı geliştirmek gerekir. Bize işkence yapıldığında bağırmamız doğaldır, bizden önceki ya da bizim dışımızdaki işkenceleri farketmememiz, kayıtsız kalmamız ciddi bir kamburdur. Kendimiz için olan mücadeleyi de baltalar, gelecek projemize olan ya da olabilecek güveni de sarsar. Bu yüzden sosyalistler ve insan hakları savunucularının global bir yaklaşım içinde olmaları gerekir. Bu anlamda işkenceden, dayaktan ve diğer kötü muameleden muzdarip tüm kişi ve gruplar (tutuklular, mahkumlar, ast askerler, kadınlar, çocuklar, azınlıklar) ilgi alanımızda olmalıdır. Bu yazı çerçevesinde kendimizi daha çok mahkumlarla sınırladığımızdan diğerlerini şimdilik kaydıyla dosyamızda tutup siyasi olmayan mahkumlar üzerinde biraz durmak istiyoruz.

İki yıllık cezaevi hekimliği ("adi" cezaevi) deneyimine sahip biri olarak öncelikle çok net bir biçimde şunları söyleyebilirim:

a) "Adi" denilen mahkumların çoğunluğu (yüzde 50-60'tan fazlası) karakolda ya da cezaevinde en az bir kez işkence görmüşlerdir. Karakol ya da cezaevleri için işkence öteden beri gerekli ve vakayı adiyeden bir işlem olmuştur.

b) "Adi" Mahkumların büyük çoğunluğu **sorulduğunda** işkenceye karşıdır. Daha ayrıntılı sorulduğunda, bazı durumlarda (örneğin cinsel suçlar) işkence yapılabileceğini savunabilmektedir. Ama sorulmadığında bir karşı çıkış göstermeleri zordur. Dayak ya da işkence toplumumuzun davranış tarzlarının derinliklerine nüfuz etmiştir. Küçükken dayakla içiçe büyüyen çocuk, zihinsel düzeyde de "devlet" ile bir kopuşu gerçekleştirememişse "devlet"i baba metaforuyla yaşamakta; kendisine yapılan işkence, dayak vb. muameleye karşı hınçlansa da tevekkül sınırlarını zorlamayı bir seçenek olarak düşünmemektedir. Görüldüğü gibi bu bir bilinç sorunudur. "Adi" mahkumlar insan hakları mücadelesinde önemli bir potansiyeldir. Bu potansiyelin hareketlenebilmesi için "adi" suçlar düzeyinde de işkence-devlet sistemi, suç-cezatoplum bağlantılarının açık bir biçimde sergilenmesi ve karşı çıkışları için desteklenmeleri, cesaretlendirilmeleri gerekir. Nicelik olarak da pek küçümsenemeyecek durumda olan "adi" mahkumların kendilerine yapılan işkence vb. muameleleri sineye çekmeye son vermeleri, haklarını aramaya başlamaları yargı-infaz sisteminin ipliğini şimdikinden çok daha fazla pazara çıkaracaktır. Dolayısıyla "onları" da gözeten politikalar, iletişim ağları oluşturmaya çalışılmalıdır.

- İşkence konusunda artık üzerinde durulması gereken bir başka konu da; işkence pratiği açısından oldukça bereketli olan Türkiye'de, işkencenin türlü psikolojik zorluklara da yol açtığı ayan beyan ortadayken bu zorluklar yüzünden tedavi kurumlarına başvuran insan sayısının parmakla sayılacak denli az olmasıdır. Oysa örneğin Danimarka'da işkencenin etkileri üzerine dünyadaki ikinci kontrollü araştırma Türkiyeli siyasi mülteciler üzerine yapılabilmektedir. Yurtdışında, işkence sonrası psikolojik sorunları nedeniyle tedavi-danışma kurumlarına başvurma olayı görebildiğimiz kadarıyla daha rahat olabilmektedir. Bu durumun ilk bakışta kavranabilecek gayet haklı nedenleri vardır. Bunlar arasında Türkiye'deki bu tür kurumların genel düzeysizliği, işkencenin etkileri üzerine bilgi ve ilgi eksiklikleri ve genel olarak politik formasyonlu insanlara güven verememeleri sayılabilir. Bütün bunların etkili oldukları açık, ancak bence olguyu açıklamakta yetersiz kalıyorlar. Çünkü, a) İşkence sonrası psikolojik zorluklarla özel olarak ilgilenen ve bu ilgileri de belli çevrelerde bilinen psikiyatristlerimiz, psikologlarımız da vardır. Bir avuç da olsalar böyle insanlarımız vardır ve arayan bir kişinin onları bulabilmesi pek zor değildir. Ancak onlara da öyle sayıca anlamlı bir talep gelmemektedir. b) Tedavi-danışma için gelenlerden, gelip de vazgeçenlerden ve hiç gelmeyenlerden edinilen izlenimlere göre bu çekingenliğin bireylerin ideolojik-politik yapılarıyla ilgisi vardır. Bu tabii şimdilik ampirik bir gözlemdir ve o gözle değerlendirilmelidir.

Devrimciliği bir "kişilik idealizasyonu" ya da bir "katı, çelik, bükülmez, bozulmaz irade" yanılsamasıyla yaşayan birey; psikolojik zorlukları küçümsemekte, onları kendisi için düşünememektedir. Böyle düşündüğünde devrimciliğine neredeyse halel gelecektir. Çünkü bu idealizasyon çerçevesinde "devrimci", fiziksel olarak arasıra hastalanabilir ama ruhen hep sağlıklı olmalıdır. Bu cenderedir, bir yanılsamanın (idealizasyonun) sorunları çözmeyip, katmerleştirerek sürdürmesidir. İşkencenin şu ya da bu dozda psikolojik zorluğa neden olduğu kesindir. Bu zorluklardan kurtulmanın yolu bunları kabul/itiraf etmekle başlar. Bu bir zayıflık değildir, doğal bir insanlık durumudur ve bilebildiğimiz kadarıyla devrimciler de insandır. İşkenceden muzdarip devrimcilerin bir bölümünün kendi kendilerine ve/veya çevrelerinin desteğiyle bu zorlukların üstesinden geldiği düşünülebilir. Ama görülmektedir ki oranı ne olursa olsun bir kısmının sorunu daha karmaşık, daha derindir ve/veya uygun çevresel desteklere sahip değildirler. Sonuçta kabul edilse de edilmese de hayat bu durumdan etkilenir. Sözünü ettiğim çekiniklikten kurtulmanın temel yolu "mutlak, yanılmaz, bozulmaz, bükülmez ve hatta hastalanmaz" devrimci mitosunu artık tarihe gömmekten ve gerek devrimci teoriye gerekse kendimize (ve dolayısıyla başkalarına) karşı daha insaflı, hoşgörülü, esnek bakabilmekten geçiyor.

- İşkenceden sözederken işkencecilere değinmemek olmuyor. Nasıl oluyor da bu insanlar işkence yapabiliyorlar, bunlar hasta mıdırlar değil midirler, nedirler? İşkenceci hakkında öyle bir yaygın imaj var ki, işkenceci denince aklımıza hemen çirkin, sadist, ağzından salyalar akan, canavarımsı bir yaratık geliyor. Neredeyse insan olmayan bir yaratık bu. Bu imaj insanın iyi bir özü olduğunu kabul etmek isteyen hümanist iyimserlikten kaynaklanıyor. Oysa böyle bir öz yok. Öz yok ama kültürel-ahlâki bazı normlar var. Toplumsal olarak üretilmiş bu normlar kabaca da olsa bir "insan" idealizasyonu sunuyorlar bize. Modern dünyada gaddar, cani, sadist, cellat vb. olmak bu idealizasyonun dışında örneğin. Bu rollerden birinde olmak insanın özüne aykırılık değil, dolayısıyla insan-dışı ya da hastalık vb. değil, yalnızca kültürel beklentilere aykırılık. Ama bu aykırılık da yüzeysel ve yanıltıcı bir aykırılık. Bugün insanlara sorsanız, büyük çoğunluğu işkenceye karşıdır ama onların da büyük çoğunluğu hemen eklerler: "ama hakedene..." Statükodan yana olan toplumsal kesim de "pis" bir iş yaptığı için işkencecisini sevmez ama bilinçdışı da olsa bir ihtiyaç duyar onlara. Ne de olsa "koruma-kollama"nın emektar neferleridir işkenceciler. Çöpçülüğü kimse sevmez ama işte çöpçüler de lazımdır topluma. İşkencecilerin statükodan yana olan toplumsal kesimde sevimsiz ve örtük bir meşruluğu vardır.

İşkenceci kendi pratiğini nasıl yaşar? Genellikle küçük bir devlet memurudur, polistir, gardiyandır. İstisnalar dışında geçim zorluğu çekmektedir. Toplumsal rol dağılımında kendisine sevimsiz bir rol düşmüştür. Kişilik olarak bu rolü kaldıramayacak haldeyse ya kendi ayrılır ya da üstten müdahaleyle görev yeri değiştirilir. Ama bir de kişiliğine hitap eden bir rolse bu, yaratıcı bir oyun oynar, ödüller falan alır. Bir de başlangıçta, iki arada bir derede olan oyuncular vardır. Bunların çoğu da zaman içinde ya kişisel eğilimlerinin pratikle beslenip gelişmesiyle ya kısmi baskıyla ya da çevre gruba uyum sağlama güdüsüyle bir şekilde işkenceci kervanına katılırlar. Bu katılım süreciyle birlikte soy-işkencecilerle giderek benzeşmeye başlarlar.

Nesnel olarak altsınıftan ücretli olan biri, nasıl olup da egemen güçlerin, devletin güdümünde politik-apolitik mahkumlara, tutuklulara işkence yapabilmektedir? İşkence yapabilmek için işkence görenle özdeşim kuramamak gerekir. İşkenceci-kurban arasında özdeşim/empati (eşduyum) olamaz. Olursa işkence yapılamaz. Dolayısıyla maddi olarak altsınıftan olan işkencecinin manevi olarak kendini üst-sınıftan **hissetmesi** gerekir. Her işkenceci kendini yönetici takımıyla özdeşleştirir. Aygıtın önemli bir parçası olduğunu düşünür. O, bu işleri düzeni korumak, muhalifleri sindirmek ve örnek oluşturmak için yapmaktadır. Bu garip özdeşim mekanizması işkencecilere bir tür otorite tatmini sağlar. Bu süreç, faşizmin **aktif** kitle desteği sağlayabilmesi özelliğiyle paralellikler taşır. Faşizmin güçlenmesi ekonomik-politik-ideolojik bunalım dönemlerinde kendini bir çözüm alternatifi olarak sunabilmesinden geçer. Faşist hareketin kendi yapılanışı ve önerdiği toplum projesi oldukça hiyerarşik/otoriter bir örgütleniş gerektirir. Fakat bu katı hiyerarşi içinde her basamak kendi altı için otoritedir, en alt basamaklar da hareket-dışı toplum (ya da azınlıklar, diğer toplumlar) için otoritedirler ve tüm basamaklar en üst otorite ile bir özdeşim içindedirler. Faşizmin geniş kitlelere (özellikle küçük burjuvaziye) otorite kullanma olanağı sağlaması kitleselleşebilmesinde en önemli nedenlerden biridir. İşkenceci için de benzer bir mekanizma geçerlidir.

- İşkenceye karşı neler yapılabilir? Yapılabilecek olanları iki grupta toplamak mümkün: 1. Uzun vadede çabalar (radikal), 2. Kısa vadeli çabalar (reformist).

Uzun vadede yapılacaklar; kültürel devrim perspektifiyle işkencenin yokedilmesi için en başarılı ve en zor yol, doğumdan itibaren insan-insan ve insan-toplum ilişkilerinin sömürüye ve otoriteye yer vermeyecek biçimde dönüştürülmesi olabilir. Bu yaklaşım aynı zamanda sınıfsız toplum mücadelesine de işaret eder.

Kısa vadede yapılabilecekleri üç düzeyde ele alabiliriz:

1. Hukuki düzey: İşkence yapılamamasında ve işkencecilerin cezalandırılmasında hukuki talepler çok önemlidir.

a) Tutukluluğun ve mahkumiyetin her aşamasında avukat ve doktor görebilme hakkının elde edilmesi en önemli önlemdir.

b) İşkence raporlarının mahkemelerde kabul edilmesi.

c) İşkenceciler için "hafifletici" değil, "ağırlaştırıcı" hükümler uygulanmasının sağlanması.

d) Cezaevi hekimlerinin, savcı ve cezaevi müdürünün astı olma konumundan kurtulmaları için Adalet Bakanlığı elemanı olmaktan çıkarılmaları.

2. Tıbbi düzey:

a) İşkence ve etkileri konusunda doktorların ve tüm sağlık elemanlarının bilgilendirilmesi,

b) İlgili kurumlardaki doktorların denetlenmesi, işkenceye katılan ya da kayıtsız kalan doktorların saptanıp cezalandırılması,

c) İşkence görenler için bir dayanışma ve rehabilitasyon merkezinin kurulması, tedavi tekniklerinin geliştirilmesi.

3. Her türlü işkence konusunda tüm toplumun bilgilendirilmesi/bilinçlendirilmesi gerekir. Burada hedef grup büyük, suskun, apatik çoğunluktur. Düzene muhalif tüm gruplar işkence ve dayağa kar-

şı mücadeleyi programlarına almalı ve kararlı bir biçimde takip etmelidirler. Bu mücadele, siyasi mahkum merkezli yürütülemez. Bugün Türkiye'de periyodik işkence-dayak bülteni çıkarılabilir. Bu bültende işkence gören/dayak yiyen herkese ayrım gözetmeden yer verilebilir ve her türlü işkenceci/dayakçı (polis, gardiyan, asker, anne, baba, koca) kamuoyuna sunulabilir.

İşkenceye/dayağa karşı mücadele çok boyutlu bir mücadeledir. Bu dertten muzdarip tüm kişi ve grupların ittifakı ve bütün toplumun "bir gün kendisinin de başına gelebileceğine" inanması gerekir. Savunma hakkı dışında "HAKLI DAYAK OLAMAZ". Bu konuyla ilgili her kişi ve kuruluş dayanışma içinde olmalıdır. ●

MURAT TAŞDEMİR

Kaçıncı hamur kültür?

Mart 1987'den bu yana, üçüncü hamur kağıda basılan bir "Sosyalist Kültür Dergisi"nde derin suçluluk duygularına kapılmadan yazmak olanaksız hale geldi. Bilindiği gibi tam 26 ay önce, **Gergedan** dergisi yayın dünyamıza büyük bir zarafetle duhul etmiş, kendisinden önce gelenleri "özensiz, beceriksiz, kalitesiz, dogmatik" olarak bir yana ayırdıktan sonra bir "Yeryüzü Kültürü Dergisi" olma yolunda önemli adımlar atmıştı. Buna "değinmek" için bu kadar beklemiş olmak üzücü; ancak zaman ve zemin ancak bulunabildi; **Gergedan**'ın varlığını meşrulaştırmak için öne sürdüğü akıl yürütmeler hâlâ yürürlükte olduğuna göre, geç kalınmış sayılmaz.

Önce (Temmuz 1988'e kadar) Dönemli Yayıncılık şemsiyesi altında bir **Sabah** yan kuruluşu olarak çıkan **Gergedan**, Eylül 1988'den sonra isim ve sahip değiştirerek bir **Güneş** kuruluşu oldu ve **Argos** adını aldı. Girişimin başlatıcıları Ali Saydam/Enis Batur **Argos**'ta yalnızca bir sayı birlikte kaldılar. Böylece 17 **Gergedan** ve bir **Argos** olmak üzere onsekiz sayılık bir "Yeryüzü Kültürü Dergisi" girişimi sona erdi. **Gergedan** ve **Argos**, Batur'u kaybettikten sonra da sürdüler. Ancak **Gergedan** hızla "kalite, özen, beceri" kaybına uğradı. **Argos** ise en azından bu bakımdan tutarlı kalarak, "kişiler fani olsa da müesseseyi baki" kılarak yayın hayatını sürdürüyor. **Gergedan**'da sık sık "**Gergedan** Gözüyle" sayfalarında, **Argos**'ta ise bir kerelik "Seyir Defteri" sayfasında dile getirilen bir tez yayıncılık ve kültür hayatımıza damgasını vuracak cinsten: Türkiye kültür hayatında, kültürel ürünler ucuz, bu yüzden kalitesiz bir biçimde sunulageldi. Üçüncü hamura siyah-beyaz basılı Rembrandt'lar, özensiz bir görsellikle, özensiz bir üslupla sunulan yazılar, emeklerinin hakkını alamayan yazar ve çevirmenler, dünyanın hiç bir yerinde görülmedik ucuzlukta satılan kitap ve dergiler, kültür hayatımızın altını çizen özelliklerdi. Bu saptamalara katılmamak kolay değil. Öte yandan bu saptamalar çok da yeni değil. Aklıma gelen ilk örnek, bir nevi "mistik sosyalizm" vazederek Türkiye sosyalistleri arasında bir "vak'a" olmuş olan Aytunç Altındal'ın, 70'lerin sonlarında benzer saptamalarla yola çıkarak yayınladığı Havass kitapları ve **Süreç** dergisidir. Birinci hamur kağıda, özenli dizgi ve baskı ile yayınlanan bu kitap ve dergiler birçok açıdan "**Gergedan** standartlarına" uyuyordu.

Geliyoruz **Gergedan**'ın 15. sayısına. Bu sayıdaki "**Gergedan** Gözüyle" sayfasında, kaliteli yayıncılığın artık amatörce yapılamayacağından, "pazar kurallarının" gözardı edilemeyeceğinden ve büyük bir sermayeyi ardına almak gerektiğinden söz edilerek, "muhalifim, marjinalim, sosyalistim" teranesini okuyanlar, kalitesizliğin ve özensizliğin bayraktarları olarak bir yana atılıyordu. Tabii ki böyle bir saldırı "gard alınmadan" yapılmazdı. Bu yüzden, sosyalistlerin bugüne kadarki "sermayeye karşı devlet" zaafları gündeme getirildi, sermaye desteğinin ille de güdüm anlamına gelmeyeceği (bakınız **Gergedan**) belirtildi. İddiaların ve eleştirinin boyutu çok önemli değil bu noktada. Önemli olan "**Gergedan** Gözüyle" yazarının (ki muhtemelen Enis Batur'dur) ihtirası: Bir yandan **Gergedan**'ın "elbette burjuva kültürünün sözcüsü" olduğunu söylerken, bir yandan da sosyalistlere kültürel strateji önerileri yapıp "sol içinde" kredi aramak, "ne yumurtadan, ne de omletten vazgeçmek", Batur'un "iki dünyanın da en iyisi" ihtirasını gösteriyor.

Birinci soru, lahmacun ve acılı adana yiyerek İbo ve Emrah kasetlerini BMW'lerinin Pioneer setine sürüveren "burjuvalarımızın" ne denli burjuva kültürüne ihtiyaç duyduğu. Kuşkusuz kültür yalnızca Beethoven ve Proust değil; BMW ve Pioneer de kültürün parçaları. Ancak bunlar kültürün oldukça nötr parçaları: Vakko gömlek zarif bir biçimde de giyilebilir, göğüs kıllarını en "zonta" biçimde sergileyerek de. Vakko gömleğinin içinden zarif bir biçimde beliren göğüs kıllarına Giorgio Armani boca etmiş olmak ne denli "burjuva kültürü"dür merak ederim. Kültürel karakteri esas olarak bir yaşam tarzı olan "arabesk" tarafından belirlenmiş olan Türkiye burjuvazisinin **Gergedan** türü bir burjuva kültürüne ihtiyacı yok. **Gergedan**'ın en temel hatası, bu "burjuvazi"yi, bu "patron"ları (İngilizce "boss" anlamında), sanatçıları kanadının altına alan aristokratik "patron"larla (İngilizce "patron" anlamında) karıştırması. Bu birinci tür patronlar için önemli olan "malın satması". Eh, **Gergedan** da İbo ve Emrah hayranlarına satacak değil ya, gene

aslında burjuva filan olmayan aydın ve yarı-aydınlara satacak. Bunların da çoğu "solcu" olduğuna göre, **Gergedan** hem "burjuva kültürü" dergisi olmalı, hem de bu "solcu"-'lara hoş görünmeli. İlk ondört sayıda bu iş yumuşaklıkla, incelikle yapılamayınca, solcu aydın ve yarı-aydınlarımız Batur'dan ilk fırçayı yiyorlar: "Ne diye üçüncü hamur kağıt, tipo baskı, kasvetli ürünler nostaljisi çekiyorsunuz!"

Böyle bir nostalji çeken yoktu halbuki. Yalnızca dört renkli kuşe ofsetin bedeli ağırdı, Orhan Veli'nin sokak kedileriydik bazılarımız. Sonunda bulunan "aranan kan", "kelimenin tam anlamıyla işe gönül koyan" Sn. Dinç Bilgin'in, Sabah sayfalarında "ayrıntılı haber" diye "tecavüz nesnesi kadınlarla cinsel heyecan uyandırma" işine de gönül koymuş olması bazı kuşkular yaratıyordu (başka kuşku yaratıcı şeyler de vardı mutlaka, ama Bilgin'in parası olması değildi bunlardan biri). Sonra ya bulunan kanın grubu tutmasaydı da yeni kan arayışlarına çıkmak zorunda kalsaydık, "yaman işadamı, yiğit kişilik" Mehmet Ali Yılmaz'ın kapısına varmak zorunda kalsaydık? "Güçlü sermaye akışı"nı sağlamak için yol pek fazla değil aslında. Bu akışın kaynağı size "siyasal sansür" uygulamayabilir ("sermayenin 'nasırına basmamak' tasası geçerli olmuyor"), ama Yılmaz'a "yiğit kişilik" demeyi de herkesin midesi kaldırmayabilir. İşin en acıklı yanı, bu ifadenin riyakarca, yağcılık olsun diye kullanılmamış olması, "güçlü sermaye akışı" sağlama "ideolojisi"nin insanı bu ifadelere inanır hale getirmesi. Bence verilemeyecek olan taviz bu. Kuşkusuz bu tavizi veren Batur'un kendisi değil. Bilgin ve Yılmaz'ın patron oldukları tarih boyunca övülmesi görevi Saydam'a düşmüş. Onun bu hale düşmekten pek pişmanlık duymayacağı söylenebilir. Ancak Batur da "girişimin" bir parçası olarak tavizden payını alıyor tabiî ki; verilen tavizden bir noktada kendisi de tedirgin olup "güçlü sermaye akışı"nı terketse de.

Öte yandan, hangimiz pazarın, sermaye akışının bir yerlerinde yer almıyoruz. İşçinin bile bir biçimde kapitalist üretime eklemlenmiş olduğu bir düzende, aydının bundan masun ve masum kalması düşünülemez. Ancak aydının ya da yarı-aydının bulunduğu bu yere inanması ve onu sevmesi şartı, bana oldukça tatsız görünüyor. Bir de hiç sözünü etmediğim, sermaye desteğiyle sermayenin kategorik bir eleştirisine girişilemeyeceği sorunu var ki, Batur'un ya da Saydam'ın böyle bir dertleri olmadığını bildiğimden gündeme bile getirmiyorum.

Gergedan'ın gündeme getirdiği bir "herkesin bildiği sır" var ki, burada tekrarlayacağım; kimseye hakkı verilmemiş olmasın: Doğru, sosyalistlerimiz hâlâ kendi kültürel faaliyetlerinin finansmanı, desteklenmesi için devlete (yalnızca hayallerindeki devlete değil varolan devlete de) çağrı çıkarmaktan vazgeçmediler. "Tiyatrolara devlet desteği, yayıncılığa devlet desteği" istemek, hâlâ devletçi, korporatist bir sosyalizmden uzaklaşmakta ne kadar başarısız olduğumuzu gösteriyor. Batı'da yazar-çizerler, sanatçılar, aristokrat patron koruması ve tahakkümünden kurtulup daha beter bir tahakküm altına girdiler: Pazar tahakkümü. "Baron beğenir mi, kralın tepesi atar mı, kilise ne der?" aşamasından, "Satar mı?" aşamasına geldiler. Bu tahakküm, insanlık için daha beter; çünkü yazılanların sansür edilmesinden öte, bazı şeylerin hiç yazılmaması, hiç düşünülmemesi anlamına geliyor. Feminist/anarşist/Taocu bilim kurgu yazarı Ursula LeGuin, bu tahakkümü "Ruhtaki Stalin" diye adlandırmış. Devlet tahakkümü, sansürü, mümkünse de desteği aşamasından, pazar tahakkümü ve sansürü aşamasına geçmenin savunulacak bir yanı yok. Türkiye aydınlarına bunu önermek, Batı'lı aydınların tam da bu tahakkümden kurtulma yolları aradıkları bir dönemde, "sen daha bu aşamaya gelmedin, hele bu dönemden de geç" demek, "Bon pour l'Orient" anlayışının "**Gergedan**cası" oluyor herhalde.

Batur ileride herhalde yeni bir "yeryüzü kültürü" ("yeryüzü", "burjuva" diye okunur) dergisi işine girişecektir. Bu girişimini destekleyecek "ince kafalı" burjuvaları nereden bulacağını, bulduğunda balayı döneminin ne kadar süreceğini görmeyi bıkkınlıkla bekliyorum. **Gergedan** gemiye bindi, ve "nave" de "va" ederken Batur küpeşteden denize yuvarlandı. O mutlaka yeni bir gemi bulacak, bir gemi geçerken onu sudan alacak. Sorun şurada ki, o bu yeni gemide çımacı bile değil, yalnızca yolcu olacak. Gemi kendi belirlediği hedefine giderken, güverteden bakıp, kendi yaptıkları külüstür sallarla yelken açmaya çalışanlarla dalga geçecek. Umarım sonunda "altın post"a ulaşıp duvarına, geyik kafasıyla tilki kafasının arasına asar. O külüstür sallar ise muhtemelen batacaklar, ama hiç olmazsa kendi belirledikleri bir hedefe giderken. Hiç belli olmaz, içlerinden hedefine varan bile çıkabilir. ●

BÜLENT SOMAY

Vaclav Havel ve özgür ruhlar

Çekoslovakya'da "rejim aleyhtarı" oyun yazarı **Vaclav Havel** Şubat ayının son haftasında Kafka'nın **Duruşma**'sına çok benzeyen bir yargılama sonucunda dokuz aylık hapis cezasına çarptırıldı. Yaklaşık yirmi yıl önce ülkesinin Sovyet tanklarınca işgalini protesto amacıyla kendisini yakan Çek yurtseveri Jan Palanch'ı anmak için düzenlenen gösterinin hemen ardından tu-

tuklanmıştı. Doğu Avrupalı muhalif aydınlara geçmişte verilen cezalar anımsandığında dokuz aylık süre ilk bakışta **hafif** ve **sembolik** görünüyor. Ancak bu kez cezanın verildiği koşullar süresini ikinci derecede önemli kılıyor. Daha açık bir deyişle, Havel ve gösteriye katılan diğer yedi kişinin yargılanmaları ve mahkûm edilmeleri **perestroyka** çevresinde toplanan iyimserlik bulutlarının dağılmasına neden oluyor. Doğu Avrupa'da insan hakları ihlali daha uzun süre ciddi bir sorun olmayı sürdüreceğe benziyor.

Gayet iyi bilinir ki, hiç kimse bir sabah erkenden kalkıp "bari artık bundan sonra muhalif olarak yaşayayım" diye bir karar almaz. Muhalefet etmek belirli bir süreç sonucunda edinilmiş bilinç ve bu bilince bağlı olarak yapılmış siyasal tercihtir. Söz konusu süreç Vaclav Havel için çok önceden (çocukluktan itibaren) başlamış.

1936 yılında varlıklı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiş. Ne ki, varlıklı ailenin oğlu olmanın bedelini (sanki bir çocuğun ebeveynlerinin varlıklı, yoksul ya da orta halli olmalarını seçme şansı varmış gibi) ödemek zorunda kalmış. Onaltı yaşına bastığında aile kökeni, yüksek eğitim şansını engellemiş. (Bazı ailelerin çocuklarını üniversiteye almamak devletin bugün dahi başvurduğu bir tehdit.) Havel de eğitimini bizzat üstlenmiş.

Eğer bir yerlerde birileri istediğiniz okula gitmenizi engelliyorsa ve siz de bu yasaklamanın ardındaki gerçek nedenleri gerçekten merak ediyorsanız, o halde yasakçıların sansür ettikleri kitapları her ne pahasına olursa olsun bulup okumanız gerekir. Merakını yenemeyen genç bir adam olarak Havel de öyle yapmış. Jan Patocka'nın yasaklanmış yayınlar listesinin en üstünde yeralan yapıtı **Felsefi Bir Sorun Olarak Doğal Dün**ya'sını okuyarak işe koyulmuş. Gerçek bir ahlakçı ve filozof olan, önce Naziler sonra da Stalinistler tarafından ders vermesi yasaklanan Patocka'nın hem yaşadıklarından hem de yazdıklarından çok şey öğrenmiş. Tesadüfe bakın: Yıllar sonra Havel ve Patocka, Charter 77'ye öncülük etmişler. Patocka kampanyanın başlamasından iki ay önce yaşama veda etmiş. Havel ise belge kamuya açıklandıktan dört ay sonra tutuklanmış.

Havel, 1979 Ekim'inde kırküçüncü yaşgününü kutladıktan kısa bir süre sonra bu kez, düşünce ve inançlarından dolayı baskıya uğrayanları savunmak amacıyla oluşturulan ve Çek dilindeki baş harfleriyle VONS olarak bilinen komitenin kuruculararından olduğu için beş yıllık hapis cezasına çarptırılmıştı. İlk kez tutuklandığında sonradan kendisini bireysel sorumluluk üzerine uzun uzadıya düşünmeye sevkedecek olan küçük bir uzlaşmaya girmişti. Görevlilere sözcükleri özenle seçerek yazdığı mektubunda serbest bırakıldığı takdirde bazı "rejim aleyhtarı" eylemlerinden vazgeçebileceğini bildiriyordu. Bu uzlaşma önerisi etkisini gösterecek ve bir süre sonra Havel serbest bırakılacaktı. Fakat salıverildiği gün uzlaşma öneren mektubunun tam metni resmî günlük gazete **Rude Pravo**'da yayımlanıyordu. Onur kırıcı bir duruma düşürülmüştü. Bunun utancını uzun süre taşıdı. Yetkililerin oynadıkları bu oyun kişisel sorumluluk konusunda Havel'e iyi bir ders olmuştu. Nitekim 1979'da ikinci kez tutuklandığında İçişleri Bakanlığı'ndan kimi görevliler kendisini hapishanede yine ziyaret ettiler. O sıralarda Broadway'de bir oyunu sahneleniyordu. Eğer bir daha ülkesine dönmemek üzere ABD'ye gidip yerleşmeyi kabul ederse serbest bırakılacağını söylediler. Havel bu kez karşı taraftan gelen teklifi diğer VONS kurucuları da serbest bırakılmadıkları sürece hapiste kalmayı yeğleyeceğini bildirerek şiddetle geri çeviriyor ve bir zamanlar düş kırıklığına uğratmış olduğu dostlarını yeniden kazanıyordu.

Havel'in belirgin Kafka etkileri taşıyan oyunlarında karakterler anlamsız sözcükler ve kopuk tümcelerle konuşurlar. Bu sözümona diyaloglar kişilerin iktidarla ve diğer insanlarla (gerçekte olmayan) iletişimlerini yansıtır. Havel en önemli oyunlarından biri sayılan **Muhtıra**'da Ptidepe adını verdiği yeni bir resmî dil yaratmıştı. Tüm belirsizlikleri (bu arada kuşkuyu da) hayatın dışına sürgün eden ve salt kesinliklere (ortodoksluklara) yer veren yeni bir resmi dil. Ptidepe dilindeki sözcüklerin uzunlukları sık veya ender kullanılmalarıyla doğru orantılıdır. Sık kullanılan sözcükler uzun, az kullanılanlar ise kısadır. Buna göre örneğin, Avustralya'da yaşayan keseli bir hayvanın adı olan vombat sözcüğü tam 319 harften oluşur.

Havel 1979 yılında devlete karşı fesat işlemek suçundan beş yıl hapis cezasına çarptırıldığında haftada ancak bir kez karısına (kurutulmuş ekmeklerden kolyeler yaptığı sevgili Olga'ya) mektup yazmasına izin verilmişti. Fakat büyük sınırlamalar altında. Alıntı yapmayacak, hiçbir sözcüğün altını çizmeyecek, karalamayacak, anlamı muğlak sözcükler ve vurgulama işaretleri kullanmayacaktı. Ne ki, çok sınırlı koşullar altında yazdığı bu mektupları zamanla felsefi denemelere dönüştürmeyi başaracaktı. Üstelik, satır aralarına gizliden gizliye kara mizah da sızdırarak. Örneğin pek çok yerde **rejim** ya da **sistem** sözcükleri yerine "ben-olmayan'ın belirgin toplumsal odağı" gibi yeni kavramlar türetiyordu. Yeni kavramlar keşfederek ve söz oyunları yaparak sistemin baskıcı özünü gizlemeye çalışan retoriği kırıyordu.

Güncel politikanın büyük ölçüde dondurulduğu Doğu Avrupa'da aydınlar geleneksel olarak halkın özlemlerini dile getirmede

önemli rol oynuyorlar, kuşkusuz. Havel de (uygulanan biçimiyle) sosyalizme ciddi sorular soran, karşılığında doyurucu yanıtlar, ussal açıklamalar bekleyen ve bu nedenle de hayatını çatışma ve gerilim içinde yaşayan Doğu Avrupalı aydın geleneği içinde yer alıyor.

Havel 1970'lerde kaleme almış olduğu denemelerinden birinde bira fabrikasında çalıştığı günlerde tanıdığı bir adamdan söz eder. İşini çok seven bu adam için daha iyi bira yapabilmek bir saplantıya dönüşmüştür. Bu konuda raporlar hazırlar. Fakat bütün tasarı ve önerileri üst görevlilerce geri çevrilir. Dahası, çabaları kuşkuyla karşılanır ve önerileri tehdit kabul edilir. İyi bira imali için hazırladığı rapor "iftira edici", "otoriteleri lekeleyici" belge olarak nitelenir. Sonuçta, daha az önemli bir görevle (bundan böyle işini daha iyi yapabilmek için çırpınıp durmayacaktır) bir başka fabrikaya gönderilir. Havel'in "Doğu Bohemya Bira Fabrikası Muhalifi" adını verdiği bu adamcağız çalışmak ve başarmak için yola çıkmış, fakat serüveni "politik kundakçı" ve "toplum düşmanı" olarak lekelenerek noktalanmıştır. Havel, kendi yazgısını da bu adamınkine benzetir ve siyasal muhalifin amacının da "görevini daha iyi yapabilmek" olduğunu belirtir.

Havel, sistem içinde muhalefet etmeden yaşayan, her şeye hazır ve kesin yanıtlar sunan ideolojinin rahatlığında sözümona güvence bulanların kısa dönemde hiç ayırdına varmadıkları ağır bir bedel ödediklerine inanıyor. Çünkü uyuşan insanlar bilinç, sağduyu ve sorumluluktan ideoloji ve sistem lehine feragat ediyorlar.

Havel, genelde Doğu Avrupa'daki yapıyı **post-totaliter toplum** olarak tanımlıyor. Bu toplumun en önemli özelliği, klasik diktatörlükte belirleyici olan hükmeden ve hükmolunan arasındaki farkın silinmesi. Çünkü Havel'e göre post-totaliter toplumun her insanı içinde yaşadığı sistemin hem destekçisi hem de kurbanı. Hükmeden ve hükmolunan çelişkisini her insan kendi özünde taşıyor. Bu açıdan, iktidarı ellerinde tutanlar ile gerçekte inan dığı için değil, fakat salt başının belaya girmesini önlemek amacıyla vitrinine "dünyanın bütün işçileri birleşiniz" sloganını yazan manav arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

Ancak son kez tutuklandığında, Havel'i iyimser kılan bir gelişme oldu. Resmî kültürün sözcülüğünü yapan bin kadar sanatçı Çek başbakanına Havel'in serbest bırakılmasını isteyen bir dilekçe verdiler. Eşine rastlanmamış bir dayanışma ifadesi. Havel'in de kabul ettiği gibi, şimdiye değin hiç muhalefet belirtisi göstermemiş ve sistemle uzlaşmış küçük hisseli suç ortaklarının bu davranışı post-totaliter toplumda özgür ruhların sayısındaki artışa işaret ediyor. ●

HALİL TURHANLI

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ

İŞKENCE BİLGİ FORMU

A. İŞKENCE GÖRENE İLİŞKİN BİLGİLER

1. Adınız ..... Soyadınız .....
2. Doğum tarihiniz ..... Doğum yeriniz .....
3. Nüfus kütüğüne kayıtlı olduğunuz yer .....
4. Mezun olduğunuz okul .....
5. İşkence yapılmadan önceki durumunuz:
   a) Bir işte çalışıyor muydunuz?
      aa) İşyerinin ismi .....
      bb) Göreviniz .....
      cc) Bir okulda okuyor muydunuz? Adı? .....
      dd) Sınıfınız .....
   b) Mesleğiniz .....
6. Nerede ve ne zaman işkence gördünüz?
   a) İl ..... İlçe ..... Köy ..... Tarih .....
   b) İl ..... İlçe ..... Köy ..... Tarih .....
   c) ....
   d) ....
7. İşkence yapılan yer (Örn.DAL, 1. Şube, cezaevi, köymeydanı...)
   .....
8. Hakkınızdaki suç isnadı neydi?
   .....
9. Suç insadı ile ilgili olarak hakkınızda dava açıldı mı?
   Tarihi ..... Mahkeme ve dosya no: .....
10. İşkencede kullanılan yöntemleri tek tek belirtiniz (Fiziki ve/veya psikolojik)
    .....
    .....
    .....
11. Bu süre içinde avukatınızla görüşmenize veya haberleşmenize izin verildi mi? .....
12. Bu süre içinde yakınlarınızla görüşmenize veya haberleşmenize izin verildi mi?.....
13. İşkence yapanlar hakkında suç duyurusunda bulundunuz mu? (Veya birileri sizin için bulundu mu?) .....
14. İşkence yapanlar hakkında dava açıldı mı? .....
    İlgili Mahkeme: ..... Dosya No: .....
15. İşkenceden ne gibi zararlar gördünüz? .....
    .....
16. Bugüne dek kalan izler var mı? (Belirtiniz)
    .....
    .....
17. Sizin durumunuzla ilgili olarak yakın akrabalarınıza işkence veya kötü muamelede bulunuldu mu? Nasıl?
    .....
18. Soruşturma sırasında yasal susma hakkınızı (suçlamaya yanıt vermeme) kullanabildiniz mi?

B. İŞKENCE YAPAN(LAR) BİLİNİYORSA:

1. Adı ..... Kurumu ..... Bugünkü işleri .....
   Adı ..... Kurumu ..... Bugünkü işleri .....
   Adı ..... Kurumu ..... Bugünkü işleri .....
   Adı ..... Kurumu ..... Bugünkü işleri .....
2. Suç duyurusunda bulunuldu mu?
   Merci ..... Tarih .....
3. Suç duyurusunda bulunulmadıysa neden? .....
4. Dava açıldı mı? .....
   İlgili Mahkeme: ..... Dosya No: .....
5. Dava nasıl sonuçlandı ?.....
6. Dava açılmadıysa neden? .....

C. İşkence gördüğünüze ilişkin belge (doktor raporu, tanık beyanı, mahkeme kararı) varsa fotokopisinin gönderilmesi...

Adres: İHD İSTANBUL ŞUBESİ
İZLEME KOMİSYONU
Asmalı Mescit Cad. Curnal Sok.
No: 4/4 80050 Tünel/İstanbul Tel: 149 51 48

Yazışma adresi .....
.....
.....

İHD İstanbul Şubesi "İşkence Gören Bize Başvursun" kampanyasını başlattı. Gerek işkence görenlerin susma baskılanmasını kırmak gerekse derneğin çalışmalarına belge olması amacıyla İşkence Bilgi Formu'nun işkence görenler tarafından doldurulması bekleniyor. İşkence Bilgi Formları İHD Şubelerinden sağlanabilir.

Birikim Yayınları
Küçükayasofya Cad. No.17-19/A Sultanahmet
34400 İstanbul Tel. 512 17 34